

850c

“...Ўта оғир, ўта мураккаб вазиятда
энг тўғри ва оқилона йўлни танлай
билиш, миллат ва мамлакатни бу
йўллардан талофатсиз ва эсон-омон
олиб ўтиш иқтидори ҳаммага ҳам
берилавермайди. Мана шу ҳақиқатни
билиш, фарзандларимизга билдириш
виждонимиз олдидаги, бугун ва
келяжак олдидаги бурчимиздир”.

Алишер Азизхўжаев

ЧИН ЎЗБЕК ИШИ

УДБ.2

32

A-36

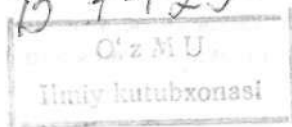
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси

Алишер Азизхўжаев

Чин ўзбек иши

2/8

B 7425

“Академия” нашриёти

Тошкент

2003

Қўшиқчиларнинг ижодкорлиги ҳақида
адибутидан аниқлашнинг асосий ва асосий

Масъул муҳаррирлар:

Нигора Умарова, сиёсий фанлар номзоди.
Раҳмон Қўчқор, филология фанлари номзоди

Алишер Азизхўжаев "Чин ўзбек иши"
Т., "Академия", 2003 й. 144 б.

Миллий мустақилликни қўлга киритиш, уни асраб-авайлаш, келажак сари янги йўллар белгилаш, шубҳасиз, Президент И.Каримов номи билан боғлиқ. Қўлингиздаги китоб муаллифи бу тарихий факт қандай юзага келгани, унинг ортида не-не мураккаб жараёнлар кечгани, айтим жараёнларда ким қандай ҳаракат қилиб, ўзининг қай жиҳатларини кўпроқ намойиш этганини синчиклаб кузатади. Энг муҳими, бу китобда муҳокама этилаётган мавзуга доир нимаикки зарур факт, тафсилот, хотира мавжуд бўлса, ҳаммасини йиғиш, солиштириш ва шундан кейингина муайян хулосага келиш йўлидан — объектив тадқиқ йўлидан борилади.

Ўйлаймизки, мазкур китоб мутолааси бўлган ва бўлаётган ҳодисаларга теранроқ назар ташлаш, ҳаёти давомида тарих тажрибаларидан оқилона фойдаланишда ўқувчига самарали ёрдам беради.

© "Академия" нашриёти, Тошкент 2003 й.

Сўзбоши

Тарихий ҳодисаларга баҳо беришда вақт мезонининг аҳамияти бекиёсдир. Зеро, қанча кўп вақт ўтиб боргани сайин ўтмишда юз берган муайян ҳодиса, фаолият кўрсатган шахс ҳақидаги тасаввур тиниклашиб, аниқ чизгилар тобора бўртиб кўрилади. Халқимиз кейинги ўн йилликларда бошдан кечирган ҳодисаларни, илмий истилохларга суяниб, «энг янги тарих» деб номлайдиган бўлсак, уларни таҳлилу талқин этиб, адолатли баҳо бериш ниҳоятда оғир ишдир. Бу юмуш кишидан катта билим ва тажрибани, шижоат ва мардликни талаб этиши муқаррар. Чунки тадқиқотчининг ўзи, шу замоннинг кишиси, воқеа-ҳодисаларнинг бевосита гувоҳи сифатида, ҳам айнаи жараёнда иштирок этиши, ҳам ҳаёт оқимини тўғри англаб, унга ҳалол баҳо бера олиши талаб этилади. Бу - нафақат бутунги кун ўқувчиси олдида, балки келажак муаррихлари олдида ҳам катта масъулиятни бўйинга олиш демакдир.

Қўлингиздаги китоб айнаи шу масъулият ва жавобгарликни ҳис этиб битилгани билан ибратли. Унда миллатимиз тақдирида муҳим ўзгаришлар ясаган XX аср сўнггидаги ҳам қувончли, ҳам изтиробли ҳодисалар қаламга олинган. Муаллиф ҳозирга қадар жуда кўп миш-мишларга сабабчи бўлиб келаётган катор воқеаларга аниқлик киритади, кимнинг ким бўлганини инкор қилиб бўлмас фактлар орқали кўрсатиб беради, ҳодисаларга объектив баҳо бера билиш маҳоратини намойиш қилади.

Кўпинча қалин-қалин китобларни, салмоқдор мақолаларни қўлга олар экансан, гапнинг индаллоси «Ҳаммамизга маълумки» деган сўзлар билан бошлаганини кўриб, хайрон қоласан киши. Модомики, ҳаммамизга маълум экан, олимнинг, журналистнинг бу чиқишига не эҳтиёжу қандай сабаб бор эди, деган саволга, ҳар қанча уринма, жавоб топилмайди. Балки бу чиқишлар таъсирининг сезилмаслиги, ўқувчи ёки тингловчи зерикиб хомуза тортишининг сабаби ҳам шундадир..

Агар диққат қилсангиз, бутун Сизга такдим этилаётган китоб саҳифаларида «ҳаммамизга маълум» гаплар деярли учрамайди, кўп бора такрорланган фактлар бошингизни қотирмайди. Мавзуга юзаки муносабат, ҳайбаракаллачи талқин эса бу мажмуага мутлақо ётдир. Муаллиф ҳар бир ҳодисани аввало

халқ бошига тушган кўргуликларга куюниб, унинг эришган ютуқларидан суюниб сўз айтади.

Миллий мустақилликни қўлга киритиш, уни асраб-авайлаш, келажак сари янги йўллар белгилаш, шубҳасиз, Президент И.Каримов номи билан боғлиқ. Китоб муаллифи бу тарихий факт қандай юзага келгани, унинг ортида не-не мураккаб жараёнлар кечгани, айти жараёнларда ким қандай ҳаракат қилиб, ўзининг қай жиҳатларини кўпроқ намоён этганини синчиклаб кузатади. Воқеа-ҳодисалар ўртасидаги мантикий боғланишлар, эски ва янги тузум табиатидаги хос жиҳатлар, у ёхуд бу шахс фаолиятига таъсир этаётган, уни йўналтириб турган асл сабаблар унинг диққат марказида туради. Энг муҳими, бу китобда муҳокама этилаётган мавзуга доир нимаики зарур факт, тафсилот, хотира мавжуд бўлса, ҳаммасини йиғиш, солиштириш ва шундан кейингина муайян хулосага келиш йўлидан — объектив тадқиқ йўлидан борилади. Муаллиф аввало ўзига, қолаверса, замондош ўқувчига қалтис, бироқ бугун жавоби топилиши зарур бўлган саволларни ҳам бериб кўришдан чўчимайди, уларнинг ечим йўлларига дадил қадам қўяди.

Мазкур мажмуадан жамият ҳаётидаги асос масалалардан бўлган ҳуқуқий соҳадаги ислохотлар, уларнинг йўналиши ва моҳиятини тушунарли ҳамда таъсирчан тилда очиб берган мақолалар ҳам ўрин олган. Айти мулоҳазалар фақат ҳуқуқшунослар учун эмас, балки кенг ўқувчи оммага ҳам жуда асқотиши турган гап. Зеро, ҳуқуқий онги ривожланган, ўз ҳуқуқи ва мажбуриятларини тўла англаган оммага чинакам маърифатли жамиятни ташкил қилиши мумкин.

Ўйлаймизки, мазкур китоб мутолааси бўлган ва бўлаётган ходисаларга теранроқ назар ташлаш, уларнинг моҳиятига етиб бориш, халқнинг чинакам қаҳрамонларини таниш ва эъзозлаш, ҳаёти давомида тарих тажрибаларидан оқилона фойдаланишда ўқувчига самарали ёрдам беради.

*Нигора Умарова,
Раҳмон Қўчқор*

Биринчи боб

Биз билган ва билмаган

тарих

Қизил аждаҳо комида

Ёхуд ривожланган социализм «неъматлари»

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов Олий Мажлисининг тўққизинчи сессиясида сўзлаган нутқида мамлакатимизни демократлаштириш билан боғлиқ муҳим вазифаларни белгилар экан, жумладан, шундай деди: “Биз учун энг асосий, энг муҳим устувор мақсад тенгсиз олий неъмат - мустақилликни бундан буён ҳам асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш бўлиб қолаверади».

Бироқ Юртбошимизнинг юрагидан отилиб чиққан бу хитобнинг қанчалик долзарблигини ҳаммамиз ҳам тўла англаб етаяпмизми?

Тўғри, ўн икки йиллик мустақил ҳаёт даврида биз унинг неъматларига анча кўникиб қолдик. Бундан фақат қувониш керак, албатта. Лекин, Президентимиз таъкидлаганидек, мустақиллик «осмондан тушган шунчаки неъмат эмас». Истиқлолимиз кўп йиллик курашлар, беҳисоб қурбонлар, минглаб кишиларнинг изтироблари ҳосиласидир. Ана шу туфайли ҳам шўролар даврида кўрган-кечирганларимизни унутишга мутлақо ҳаққимиз йўқ.

* * *

Навоий ҳазратлари ўз салтанати устунларини зулм лойи билан қурган подшоҳларни беҳисоб ганж устида ётган аждаҳога, бундай ҳукмдорлар қўл остида хизмат қилишни эса, аждаҳонинг ҳар сонияда бир ютиниб ямлаб юбориши мумкин бўлган очофат оғзида кун кўришга қийинлашган эди.

Чор Россияси ҳокимиятини ағдариб, тарих саҳнасига чиққан шўролар ўзларини на подшоҳ ва на император деб

аташар, аксинча, янги русум номлар билан омма қарши-сида адолатпарвар ҳукумат ролини ўйнашарди. Бирок, номлар ҳар қанча ўзгартирилмасин, моҳият ўша-ўшали-гича қолган, байроғидан тортиб майдонигача қон ранги-ни олган салтанат коми муттасил равишда қурбон талаб қиларди..

Аллома шоир Ғафур Ғулом:

«Тақдирин кўл билан яратур инсон,

Ғойибдан келажак бахт — бир афсона»

деганди. Бугун ўзбек миллати ҳам ўз тақдирини ўз кўли билан яратиш ҳуқуқига эга бўлган экан, бу ҳуқуқни кўлда сақлаш, ундан тўла ва мукамал фойдаланиш масъулияти ҳар биримизнинг зиммаамиздодир. Зеро, ғойибдан келажак бахтни — кимдир қачондир келиб бизга нимадир қилиб беришини кутмоқ ҳам, бир афсонани — кимдир қачондир келиб бизга нимадир қилиб берганини соғиниб кўмсаб ўтирмоқ ҳам ўзини ҳурмат қилган миллат учун ор саналади.

Афсуски, катта авлод вакиллари орасида, уларнинг дурагайлашган тили билан айтганда, “настольгияга берилаётган”, ўзимизнинг жайдари тилимиз билан айтсак, хўрлик кунларини йиғламсираб кўмсаётган кимсалар ҳам, онда-сонда бўлса-да, учраб турибди. “Йўқолган тароқнинг сопи тиллодан” эканини зўр бериб исботлашга уринаётган бундай кишилар наздида шўро ҳукумати ўта халқпарвар, камбағалпарвар, адолатпарвар, инсонпарвар ва яна нимапарвардир бўлган.

Инсоний ҳаёт қадрини дўкондаги қолбаса нархига қиёслаб ўлчайдиган бу одамлар, айниқса, ўтган асрнинг 70-80-йилларини айрича энтиқиш билан кўмсашади, бу паллани, “ўзимиз сезмай ўтказиб юборган коммунизм даври” деб аташни хуш кўришади. Мустақиллик даврида ошқор бўлган тарихий ҳақиқат — биродарқушлик уруши ва колхозлаштириш сиёсати, 30-50-йиллардаги қатағон даври, иккинчи жаҳон уруши ва ундан кейинги очарчилик, 80-йилларда “пахта иши” билан боғлиқ равишда ўтказилган сўнги қатағон кирдикорларидан толадек нур топа

олмаган бу кимсалар, “ривожланган социализм йиллари”ни шўро давлатининг қонли тарихидан алоҳида ажратиб эслашга уринадилар. Улар айни давр билан боғлиқ бонка шафқатсиз фактларни эслашдан зўр бериб қочишади.

Хўш, ўша “коммунизм йиллари” миллатнинг тили, дили, қалби не ҳолга солинганди? Нима учун Марғилонда тўкилган атласни ўзбек Масковдан бориб олиб келар ва бунинг учун “чайқовчи” тамғасига эга бўларди? Декабрнинг охирига қадар даладан қайтмай, олти миллион тонна пахта етиштирган ўзбекнинг косаси нега оқармасди? Бу халқнинг бошига нега тонналаб бутифос сепиларди? Унинг жигари ириб оккан фарзандлари хунига ким жавобгар бўлади? Ҳар йили тонналаб олтин қазиб топширган миллатнинг номи нима учун “боқиманда” аталди?! Ўзбекистондан олиб кетилган бир йиллик пахта толасининг ўзидан 25 миллиард рубль даромад олиниб, бизга «дотация» сифатида 2,5 миллиард рубль берилганига нима дейсиз? «Дарё-дарё қабул қилиб, томчи-томчи улашадиган» Иттифок раҳбарларининг «сизлар бизларсиз мутлақо яшай олмайсизлар», деб уқтиришларини қандай тушуниш мумкин эди?

Агар эҳтиросга бериладиган бўлсак, юқоридаги сингари саволлар ўз-ўзидан “қайнаб чиқаверади”. Бироқ бугун биз учун ўзаро савол талашиш эмас, балки бошимиздан кечган барча кўргуликларнинг асл моҳиятига етиш, уларни ақл элагидан ўтказиб, тегишли сабоқ чиқариш муҳимроқ туюлади.

* * *

Чор мустамлакачиларидан идора пештоқидаги ёзув билангина фаркланадиган шўролар иттифокчи республикаларга нисбатан ўзининг хўрлов ва зўрлов сиёсатини узлуксиз равишда ўтказган. Фақат бу сиёсат шундай маккорона усулда амалга оширилганки, асл моҳият оддий халқ кўзидан панага яширилиб, ҳар қандай ҳаракат шу халқ манфаати йўлида қилинган иш сифатида тақдим этилган.

Марказ барча республикаларни ўз панжасида ушлаб туриш мақсадида, миллий кадрларни бошқариш масаласига айрича диққат билан ёндошган. Ўз мақсадига етишиш учун эса ҳеч қандай қабих усуллардан ҳам қайтилмаган. Ўзи чизган чизиқдан чиқмайдиган, лаббайғуй, ҳамма масалада “есть!” дея ҳеъ бериб туришга тайёр кадрларни тайёрлаш сиёсатида комсомол ва партия мактабларида ўқитиш, Марказдан “вакиллар отряди жўнатиб ёрдам бериш”, комфирқанинг республикалардаги барча иккинчи секретарларини Масковдан юбориш сингари тажрибалар очик расмий йўл ҳисобланса, маҳаллий кадрларни бир-бирига қарши қўйиш, қайраш, амал-эътибор ваъдалари билан авраб, турли гуруҳларга бўлиб юбориш ва уларнинг бирлашишига йўл бермаслик пинҳона усуллар саналарди. Ҳатто ҳозирги кунгача ўз таъсирини йўқотмаган маҳаллийчилик иллатлари ҳам, аслида, айни ўша сиёсат маҳсулидир. Бунда турли ҳудудлардан етишиб чиққан кадрларни бир-бирига гиж-гижлаб, бирини рағбатлантириш эвазига бошқасига пишанг бериш кенг тарқалган усул ҳисобланган.

Шўро ҳукуматининг охирги даврларда ўйлаб топган разил усулларида яна бири шу эдики, аввал маҳаллий раҳбарият вакиллари ўртасида бир-бирига қарши кайфият вужудга келтирилиб, кейин ҳокимият тепасида турган ўз миллатдошидан норози бўлганлар Марказга ишга чақириларди. Улар орқали эса республикада қолган “норозилар”дан амалдаги раҳбарият ҳақида “компромат” йиғиларди. Бунинг давоми сифатида “Марказга чакирилган одам тез орада республикага раҳбар бўлиб боради” деган овозлар тарқатиларди. Марказга борган кадрнинг эса юртдаги раҳбариятни обрўсизлантириш ишига ёрдам бериши гўё қарздек ҳисобланарди.

Ўз навбатида маҳаллий раҳбарлар ёдига “шамол бўлма-са, дарахтнинг шохи қимирламайди” деган мақол солинар, улар Марказдаги юртдошининг “кирдикорларини” фош этиш, уни ёмонотлик қилиш кампаниясига тортиларди. Қарабсизки, бу сафар ҳам “сопи ўзидан чиқар” -

хар икки томондан тайёрлаб берилган “ўта муҳим материалларга” эга бўлган Марказ республика раҳбарияти, демак, бутун ҳаёти тизгинини яна-да қаттиқроқ қўлга олар, улардан мавриди келганда максимал тарзда фойдаланарди.

Гапимиз куруқ бўлмаслиги учун ўша “ривожланган социализм йиллари” юз берган, ҳозирга қадар тарихчиларимиз, жамиятшуносларимизнинг эътиборидан четда қолиб келаётган, турли миш-мишлар ўровида турган муҳим воқеаларга диққатингизни жалб қиламиз.

Бу воқеаларнинг бошланиши 1969 йилнинг апрелига тўғри келади. Ўша пайтда ўзбекистонликларнинг севимли футбол командаси “Пахтакор” олий лигада тўп сураб, унинг Тошкентда бўладиган ҳар бир ўйинига 40-50 минг нафар атрофида ишқибоз тўпланарди. Бу сафар команда Москванинг “Торпедо” сига қарши ўйинга тушади. Бирок, ҳар қанча ҳаракат қилмасин, ҳакамнинг пойтахт командасига ён босиши натижасида, “Пахтакор” мағлубиятга учрайди. (Ҳамма соҳада бўлгани сингари спорт соҳасида ҳам миллий республикалар манфаати очикдан-очик камситилар, масалан, футболда асосий эътибор Марказ ва Украина командаларига қаратиларди!)

Мағлубиятдан, бунга қўшимча — ҳакамнинг адолатсизлигидан аламга тўлган ёшларнинг айримлари стадиондан чиқиб, Навоий кўчасидаги ва Комсомол кўли атрофидаги дўконлар ойналарига тош отишади, автомобилларга шикаст етказишади, кўчада кетаётган аёлларга тегажоклик қилишади.

Шу ўринда, мавриди келди, муҳим бир фактни эслатиб ўтамиз. Ўша йиллари стадионга томошабинларнинг жуда кўп йиғилиши, қолаверса, шаҳар транспорти ҳозиргига қараганда анча кам бўлгани туфайли, ўйин тугагач, стадион атрофида транспорт қатнови тўлиқ тўхтатилар, деярли ҳамма уйига пиёда қайтарди. Одатда, ўзбек аёллари шомдан кейин кўчаларда ёлғиз юрмас, боз устига турфа кайфиятда ўйиндан чиқажак эркаклар нигоҳидан ўзларини панада тутишарди.

Биласизки, шу воқеадан роппа-роса уч йил аввал - 1966 йилнинг апрелида Тошкентда зилзила рўй берган, шаҳарни қайта тиклаш кампанияси бошланиб, юртимизга шимолнинг қўллаб шаҳар-қишлоқларидан минглаб русийзабон одамлар йўлланганди. Албаттаки, улар бу юртга фақат қўлларидаги белкурагу чўкмор билан эмас, балки ўз дунёқараши, ахлоқ, кийим-бош ва юриш-туриш кўникмалари билан ҳам кириб келишган. Ўз-ўзидан, масалан, Саратовда оддий туюлган нарса Тошкентга ботмаслиги, Тамбов кўчасида мумкин бўлган ҳолат Тошкентда эриш туюлиши ҳам табиий эди.

Шу ўринда айни уч йил мобайнида республикада жиноятлар сони кескин ошиб борганини алоҳида таъкидламоқ керак. Юқоридаги воқеалар муносабати билан тайёрланган расмий маълумот муаллифлари, ўзлари хоҳлаб-хоҳламай, куйидаги фактларни ошкор қиладилар: “Республикада жиноятчилик йилдан-йилга ўсиб бормоқда. 1966 йилда 22.473та жиноят қайд этилган бўлса, 1967 йилда — 22.796та, 1968 йилда — 24.783та, 1969 йилнинг ўтган тўққиз ойи давомида эса 18.970та ёки ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 5,1 фоиз қўп жиноят содир этилган. Ундан ташқари, кейинги уч йил ичида 125 минг киши жамоат тартибини бузганликда, 120 минг киши майда безориликда айбланган, 230 минг одам хуш-ёрхоналарга олиб келинган”. (Ўзбекистон КП. МК Бюроси йиғилишининг 114-сон протоколи материалларидан. 1969 й. 29 декабрь.) Ҳар қалай, 1966 йилга қадар мўътадил аҳвол сақланган республикада жиноятчиликнинг бирданига ўсиб кетиши ҳамда хушёрхоналарнинг тўлиб-тошганида фақат маҳаллий аҳолини айбдор санаш тўғри эмас эди.

Бояги безори болалар қўлига тушган 7 нафар жабр кўрганларнинг айримлари ҳам мана шу - “интернационал бурчини бажаргани келган” аёллар бўлиб чиқади. Бугунги тил билан айтганда, 14-20 ёшли футбол фанатлари бу аёлларни ҳақоратлаб, кўзлари кўникамаган калта қўйлакларини йиртиб юборадилар. Бундай тартиббузарликларнинг олдини олишга тайёр бўлмаган ички ишлар ходим-

лари саросимага тушиб, ёшларни тўхтатишга улгурмайди. Милиция, қилғиликни қилган беш-олти ўспиринга қўшиб, қўлига тушганки одамни (29 кишини) тутишга бошлайди. Милиция ходимларининг ҳатто шу ҳаракатиёқ тартиббузарликка чек қўяди, одамлар тинч-ланиб, уйига тарқайди.

Албатта, бу ножўя ҳаракатларни оклаш, унинг сабабчиларини жазосиз қолдириш фикридан ҳамма сингари биз ҳам жуда узоқмиз. Бироқ атайин уюштирилмаган, аввалдан режалаштирилмаган ва аксарият қисми балоғатга етмаган ўсмирларнинг бебошлигини миллатчилик деб баҳолаш, бу ҳодисадан уюшган жиноятчилик илдизини излаш бориб турган адолатсизлик экани ҳам кундай равшан. Афсуски, воқеаларнинг кейинги ривожини айтиш шу адолатсиз ўзганга буриб юборилган.

Футбол ўйинидан кейин бўлиб ўтган ҳодисаларга миллатчилик рангини бериш, республикада мана шундай уюшган ҳаракат мавжуд деб оламга жар солиш, шу орқали республика раҳбарияти тилини қисик қилиб қўйиш кимларгадир жуда зарур бўлган бўлса керакки, ёшларнинг шу кунги безорилиги ўзидан кейин яна узоқ йиллар ғалати акс-садо беришда давом этади..

Яъни “Пахтакор” ўйинидан кейин бошланган катта ўйинда ҳам машғум сценарийга тўла амал қилинади. Боя айтилган “халқпарварлик”дан оғишмаган ҳолда, аввало, “оддий халқ вакиллари” номидан турли идораларга кетма-кет аризалар уюштирилади. Жумладан, В.Смирнов деган кимса номидан СССР Олий Совети Президиумининг Раиси Н.В.Подгорныйга, “Правда” газетаси редакциясига, Ўз.ССР Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Ш.Рашидов номига аризалар йўлланади. Бу аризаларнинг умумий руҳини тасаввур қилишингиз учун уларнинг биттасидан айрим кўчирмалар келтирамыз: «Хурматли ўрток Рашидов! Биз айнан сиз раҳбарлик қилаётган Ўзбекистоннинг сиёсий ҳаётида миллий масалаларда вужудга келаётган хавфли тенденциялардан сизни огоҳ қилишимиз зарур», - деб бошланган дағдағали хатида у

Ўзбек халқини нафақат миллатчиликда айблайди, балки миллий кадрларни, ўзбек зиёлиларини, юртимиз олимларини, ўзбек талабаларини ғирт саводсизларга чиқариб қўяди. «Республиканинг барча олий ўқув юртларидан ўзбек бўлмаган талабалар сиқиб чиқарилиб, уларнинг ўрнини ўзбек талабалари эгалламоқда, - деб ёзади у ўз хатида, - Уларнинг кўпчилиги ўқишга тайёрланмаган, ўзлаштириши паст, оддий математика у ёқда турсин, ҳатто, арифметикани ҳам билмаслигига ҳамда аксарият қисмининг билимлари бошланғич мактабнинг 3-4-синфи даражасида эканлигига мен шахсан амин бўлдим. Уларнинг кўпчилиги нафақат ҳеч нарсани билмайди, балки билишни истамайди ҳам. Бироқ шундай бўлса ҳам улар олий ўқув юртларида ноқонуний равишда жой эгаллаб туришибди ва давлатнинг пуллари мана шундай ашаддий текинхўрларга сарфланмоқда. Бундан ташқари, барча олий ўқув юртларидан ўзбек бўлмаган ўқитувчилар сиқиб чиқарилиб, уларнинг ўрнига яхши тайёрланмаган, лекин ўзбек ўқитувчилари ишга олинмоқда. Катта маош тўланадиган барча лавозимларга қобилиятларига қараб эмас, балки буржуа миллатчилиги тамойилига амал қилган ҳолда кадрлар қўйилмоқда. Барча илмий-тадқиқот муассасалари, суд-медицина экспертизаси органлари, Қон қуйиш институти, ҳулас, қаердаки харом-ҳариш йўл билан пул топиш, давлатнинг меҳнат билан топилган бойлигини ўзлаштириш мумкин бўлса, ўша ерларга фақат миллий белги бўйича ишга қабул қилмоқдалар».

Лекин бу ҳам ҳаммаси эмас. Смирновнинг уқтиришича, Ўзбекистонда ҳатто гўшт савдоси ҳам адолатсиз равишда амалга оширилар эмиш: гўштнинг энг яхшиси ўзбекларга, суяклари эса русларга сотилар эмиш. Хатининг ниҳоясида Смирнов, фашизмга ўсиб кетаётган бу миллатчиликнинг илдиз отаётганини таъкидлаб, Ўзбекистоннинг раҳбарини зудлик билан чоралар кўришга ундайди.

Албатта, ўша даврда бу каби «дил изҳорлари» эътиборсиз қолдирилиши мумкин эмас эди. Шу боис, дар-

ҳол махсус комиссия тузилиб, ушбу хат бўйича текширувлар ўтказилди. Суриштирувлар давомида В.Смирнов деганлари бундай аризани ёзмагани, ундаги имзо ҳам ўзиники эмаслигини тан олгани ҳам инобатга олинмайдди. Боз устига, текширув хулосаларидан ўртоқ Смирновнинг хати бошдан-оёқ тухматдан иборат эканлиги маълум бўлади. Текширув натижалари баён қилинган далолатномада шундай фикрлар келтирилган: «Тошкентдаги тўрт олий таълим муассасаси — Текстиль ва енгил саноат институти, Халқ хўжалиги институти, Темир йўл транспорти инженерлари ҳамда Алоқа электромеханика институтларининг кундузги бўлимларида ҳаммаси бўлиб, 11.194 талаба тахсил олмоқда. Шулардан 5836 таси ёки 52,2% маҳаллий миллатга мансуб бўлса, қолган 5358 талаба ёки 47,8 фоизи европа ва бошқа миллат вакиллари дидир. Охириги тўрт йил ичида жами 1495 нафар талаба ўқишдан четлаштирилган бўлса, шулардан 793 киши ёки 53% маҳаллий миллат вакиллари дидир. Республикадаги барча олий ўқув юр்தларининг профессор-ўқитувчилари сафидан турли сабабларга кўра 1584 киши чиқиб кетган бўлса, шулардан 810 нафари, яъни 51,4% маҳаллий миллат вакиллари дидир. 1969 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, Ўзбекистоннинг олий ўқув юр்தларида жами 12330 нафар илмий-педагог ҳодимлар меҳнат қилмоқда ҳамда шулардан 6184 нафари, яъни 55,3% маҳаллий миллат вакиллари дидир». Кўриниб турибдики, ўша вақтларда ўртоқ Смирнов айтганидек, русийзабон аҳолига адолатсизлик қилиш тугул, улар ерли аҳолидан кўра кўпроқ имтиёзлардан фойдаланганлар. Гарчи республика аҳолисининг ярмини русийзабон аҳоли ташкил қилмаган бўлса-да, ўқув-илмий муассасалардаги салкам 50 фоиз иш ўринлари улар томонидан эгалланганлигини яна қандай изоҳлаш мумкин? (Миллионлаб ўзбек халқининг айни паллада, ҳар жабҳада топталаётган миллий манфаатлари тўғрисида биров миқ этиб оғиз очиб кўрсинчи!)

Мафкуравий ёғ-мойи роса созланган машина ҳам тез орада ишга тушади. Бояги жабр кўрган аёллар ишлайди-

ган, ўқийдиган муассасаларда турли муҳокамалар уюштирилади, уларнинг бир-биридан дарғазаб протоколлари ҳам пайдар-пай “йўлга солинади”. Хусусан, 1969 йилнинг 10 апрелида жабрланган аёллардан бири ишлайдиган Тошкентдаги ГСКБ заводининг партия-хўжалик фаоллари махсус резолюция ҳам қабул қилиб, уни ҳокимият идораларига юборишади. Лекин масаланинг асосий жиҳати шундаки, ўзларини миллатчиликдан азият чеккан деб кўрсатган кишиларнинг ўзлари бу резолюция орқали ўтакетган миллатчиликка йўл қўядилар. Ўша резолюциядан бир парчани айнан келтирамиз:

«Партийно-хозяйственный актив постановляет:

1. Просить партийные органы организовать учебу, расширить ряды дружинников и вооружить отряды дружины оружием.
2. Просить компетентные органы дисквалифицировать стадион «Пахтакор» на весь сезон.
3. Потребовать отмены решения суда Октябрьского района над задержанными преступниками и провести показательный суд.
4. Довести содержание настоящей резолюции до сведения и исполнения Октябрьского райкома, горкома, ЦК КП УзССР и ЦК КПСС».

Эътибор беринг-а, резолюцияда бундай воқеаларнинг бошқа такрорланмаслиги учун маҳаллий миллатга мансуб ёшларга қарши қурол ишлатиш лозимлиги таъкидланади. Резолюциянинг учинчи бандида эса вояга етмаганларга нисбатан оғир жазони қўллаш, майда безориликларга сиёсий жиноят тусини бериш талаб қилинар эди. Ана энди ушбу резолюцияга кимлар имзо чекканига эътибор беринг: В.Жиганов, Ю.Удовик, В.Грязнова, С.Дмитриева, Г.Соколовская, И.Сухоиванова, Н.Бончаревская, И.Павлова, Г.Хромова ва яна 18 та рус миллатига мансуб кишиларнинг фамилиялари келтирилади. Ана шундай ҳолатнинг аксини тасаввур қила оласизми? 20 га яқин маҳаллий халқ вакилларни томонидан имзоланган ва бошқа миллатга нисбатан қурол ишлатиш талаб қилинган резо-

люцияни «катталар» қандай қабул қилар эди? Тасаввур қилишнинг ўзи қийин. Аслини олганда, бу талабларнинг биричиси — очик судни талаб қилиш ҳам, тинч аҳолига нисбатан қурол ишлатишни сўраш ҳам 1917 йилда бошланган қизил террорнинг мантикий давоми эди.

Хуллас, «Пахтакор» ўйинидан кейин содир бўлган воқеаларга миллатчилик тамғасини босишга уринувчилар кўпайиб кетди. Натижада, Навоий кўчасида содир этилган безориликларга нисбатан икки хил муносабат шаклланди. Марказнинг “оғзини пойлайдиган” айрим раҳбарлар конун доирасидан четга чиқиб бўлса-да, балоғат ёшига етмаганларга нисбатан оғир жазо қўллаш тарафдорига айландилар. Кремдагиларга яхши кўриниш учун кўплаб мажлис ва йиғилишлар ўтказиб, “пашшадан фил ясаш”-га уриндилар.

Ўша пайтда Ўзбекистон Компартияси Марказқўмининг иккинчи секретари ҳисобланган Ломоносов ва идеология секретари Р.Н.Нишонов “эрга навбат етганидан” ўзларида йўқ шод эдилар. Улар дарров ташаббусни қўлга олиб, кенг фронт бўйлаб ҳужумни бошлайдилар.

Очиғини айтганда, Р.Нишонов ўта усталик билан ҳаракат қилишга мажбур эди. Рафик Нишоновичнинг вазифаси «оғир» эди. Аввало у, Марказнинг Тошкентдаги вакиллари кўзига яхши кўриниши, демак, бўлиб ўтган ҳодисаларга «партиявий, синфий нуктаи назардан баҳо бериб, миллатчилик иддизига болта уришда» ўз ташаббускорлигини намойиш этиши лозим эди. Бирок “республикада миллатчилик барқ уряпти” деган гапни Марказ олдида тан олиш идеология секретари сифатида унинг тақдирини бир зумда ҳал қилишга олиб келишини ҳам Нишонов яхши биларди. Демак, икки фронт бўйлаб ҳаракат қилиш, иложи бўлса, бир ўқ билан икки куён овлаш керак эди.

Р.Нишонов худди шу йўлни тутди. У Тошкентдаги олий ўқув юртлари, меҳнат жамоаларида катта-катта йиғинлар чақириб, миллатчиликнинг ҳар қандай кўринишларига қарши зарба бериш борасида ғоявий жиҳатдан оташин нутқлар сўзлади, бирор эътирозга ўрин қолмай-

диган хулосалар ясади. Иккинчи томондан эса КПСС МК, СССР Олий Совети Президиумига маълумотномалар йўллаб, республикадаги идеологик вазият назоратда сақланаётгани, ариза жўнатганлар билан суҳбатлашиб, уларга тегишли тушунтиришлар берилгани хақида рапорт берди.

Р.Нишонов «миллатчиликка қарши кураш»га шу қадар берилиб кетдики, унинг имзоси билан қабул қилинган ҳужжатларда уч-тўрт ўспириннинг бебошлиги миллатчиликнинг олий кўриниши - шовинизм сифатида баҳоланди. Ўша замонларнинг руҳини ҳис қилишингиз учун ана шундай ҳужжатлардан бир парчани айнан келтирамыз: «Подчеркнута необходимость дальнейшего совершенствования деятельности по интернациональному воспитанию трудящихся, усилению пропаганды идей дружбы народов СССР, советского патриотизма. Настойчиво воспитывать у трудящихся, особенно у молодежи, непримиримость к любым проявлениям шовинизма, национализма, чуждой буржуазной идеологии» (Ўзбекистон КП МК Бюроси йиғилиши баённомасидан). Бир қарашда бу гаплар ўша замонлар учун тўғри ва табиийдек туюлади. Лекин масалага чуқурроқ қарайдиган бўлсак, 1917 йилдан буён катагоннинг шафқатсиз машинасини ишга тушириш учун айнан ана шундай баҳоналар сабаб бўлмадими? Айнан шу шовинизм, миллатчилик, ёт буржуа мафкураси тамғаси билан миллионлаб кишилар нобуд бўлмадими? Бирок энг ачинарлиси, «ўзингники ўзагингни кесиб турса», идеология бўйича секретарнинг ўзи миллатчиликка қарши курашман деб аслида шовинизмни тарғиб қилаётган бўлса, бечора халқ додини кимга айтсин.

Бирок раҳбарларнинг ҳаммаси ҳам «катта оғалар»нинг ноғорасига ўйнамас эди. Бундай раҳбарлар ҳар бир жинойат қонун доирасида жазоланиши лозимлигини уқтира бошладилар. Ўзбекистон ССР Олий Судининг ўша вақтдаги раиси С.Пўлатхўжаев ана шундай раҳбарлардан эди. У Марказнинг босимига қарамай, «Пахтакор» стадионидаги воқеаларнинг ишгирикчиларини қилмишига яраша жазо-

лаш ҳақида ҳукм чиқарди, уларга сиёсий айб ёпиштиришдан бош тортди.

С.Пўлатхўжаевнинг ҳақиқатни қарор топтиришга уринганлигини исботловчи далиллар етарли эди. Биринчидан, содир этилган ҳаракатлар қасддан, атайин уюштирилмаган эди. Иккинчидан, жиноят содир этганлар ҳали балоғат ёшига етмаганлиги инобатга олинаши керак эди. Учунчидан, уларнинг муқаддам судланмаганлиги ҳам уларнинг ҳаракатларини безорилик сифатида баҳолаш учун асос бўлиб хизмат қилар эди. Шу каби далилларни қаттиқ ушлаб олиб, ўз сўзида туриб олган С.Пўлатхўжаев қўлга тушганларга нисбатан қонун доирасида, адолатли ҳукм чиқаради.

Бирок безориларга берилган жазо юмшоқ экани рўқач қилиниб, С.Пўлатхўжаев олдига бу ишларни миллатчилик ҳаракати сифатида қайта кўриб чиқиш, шунга яраша кўшимча жиноий ишлар қўзғаш талаби қўйилади. Марказнинг бу талабларига кўнган республика Ички ишлар вазирлиги, Прокуратураси, Давлат хавфсизлик қўмитаси раҳбариятидан фарқлироқ, Олий Суд раиси бу ишга қатъиян қарши чиқади. Бўлиб ўтган ҳодисалар бор-йўғи майда безорилик экани, 14-20 яшар ўспиринлар миллатчилик деган нарсани етти ухлаб тушларида кўриши мумкин эмаслигини айтиб, ўз позициясини қатъий ҳимоя қилади. Унинг бу принципал, қонуний ҳаракатларини Ўзбекистон Олий Совети Президиуми Раиси ҳам қўллаб-қувватлайди.

Афсуски, республика ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига ўтказилган тазйиқ, қолаверса, бояги аризачилар талаблари сабаб, қўлга олинганларнинг барчаси жазоланади: вояга етмаганлари ўқиш-ишларидан ҳайдалган бўлсалар, қолганлари турли муддатларга қамаладилар. Лекин кизил аждаҳо иштаҳаси беш-ўнта ўспиринни ямлаш, уларнинг тақдирини синдириш билан қонмас эди, албатта. У каттароқ, йирикроқ қурбонларни талаб қиларди. Бунинг учун эса ҳодисага сиёсий тус бериш, ўзбекларни миллатчи сифатида “фош этиш” лозим эди.

Хамма ходисаларга режиссёрлик қилаётган Марказ эса, бундай ҳол юз беришини олдиндан ҳисобга олгани туфайли, синалган сценарийдан оғмай ҳаракат қилишда давом этади. Ўзбекистон Олий Совети Президиуми Раиси Ё.Насриддиновани “принципиал, миллатлараро муносабатларни яхши идрок этадиган раҳбар” сифатида 1971 йилда Москвага чақиртиради ва СССР Олий Совети Миллатлар палатасига раҳбар этиб тайинлайди. Кучлар бўлиб ташланади, ҳар бир бўлакни алоҳида-алоҳида ямлашга тайёргарлик кўрилади.

Кейинги воқеалар оқимини эса, юқорида эслатганимиз сценарийдан хабардор бўлганингиз туфайли, Сиз ҳам яхши билиб турибсиз — бу киши тез орада Ўзбекистонга раҳбар бўлиб бориши мумкинлиги ҳақидаги миш-миш тарқатилади. Буёғи ҳам ўша сценарий асосида давом этаверади: Тошкентдаги раҳбарият Ломоносов, Анисимкин, Бесчастнов, Белоножко, Орлов сингари Марказ вакиллари кутқуси билан Москвага «кўтарилган» кадрнинг обрўсини тўкиш, уни республикага келтирмаслик ҳаракатига тушади. Бунинг энг мақбул йўли — у кишининг Тошкентдаги «шериги» Пўлатхўжаевни сиқувга олиш, уни Масковдаги вакилга қарши кўрсатмалар беришга мажбур этиш эди. С.Пўлатхўжаевнинг узоқ йиллик фаолиятдан бирор жиддийроқ камчилик топиш осон бўлмайди, албатта. Лекин арзирли камчилик топилмаса, уни ўйлаб чиқариш ҳам мумкин-ку, республика Марказқўми, унинг Бюросидагилар нима қилиб ўтирибди бўлмаса.

Олий Судни ўровга олиш ваҳималироқ кўлам касб этмоғи учун яна бир синалган усул қўлланади. СССР Олий Советининг органи бўлмиш “Известия” газетасида (27.08.1971 й.) “Уроки одного дела” номли мақола чоп эттирилади. Унда тўрт йил аввал бўлиб ўтган бир жиноий иш ҳақида хикоя қилиниб, республика ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари бу жиноят юзасидан тўғри ажрим чиқармаганликлари танқид қилинади. Агар мақолага жиддий ёндошилса, аниқ кўринадики, унда кўпроқ масаланинг ҳуқуқий жиҳатига эмас, балки сиёсий жиҳатига урғу

беради. Тўғрироғи, бўлиб ўтган жиноий ишдан зўрма-зўраки тарзда сиёсий оҳанг ахтарилади. Жумладан, мақола муаллифи, ҳеч ўрни бўлмаса-да, Ўзбекистонда аёлларни раҳбарлик ишларига кўтаришга зўр бериш замони аллақачон ўтгани, бу масалага нуқул эътибор беравериш ҳозир шарт эмаслигини алоҳида қистириб ўтади:

“Нет нужды приводить цифры. Женщины в республике — на всех постах — управления, экономики, культуры. Но не потому, что они — просто женщины. На дворе семидесятые годы. Уже давно все идет на равных — в правах и обязанностях. Никто не нуждается в снисхождении. А кое-кому все кажется что ничего не изменилось, что круг женских кадров замыкается ими, давно знакомыми друг другу, и их нескромность, капризность могут быть терпимы по той причине, что они женского рода”

Очиқ кўриниб турибдики, мақолани уюштиришдан мақсад — тўрт йил аввал бўлиб ўтган жиноят ишини адолат билан ҳал этиш эмас, балки ўзининг “нокаментарлиги, инжиклиги” билан маҳаллий раҳбарият режаларининг амалга ошувига ҳалақит бераётган Марказдаги аёл раҳбарга “аёл кадрлар сафи у билан тугамаслиги”ни эслатиб қўйиш, бундай аёллар тарафини оладиганларнинг кўзини мошдек очиб қўйиш эди.

Московнинг марказий газетасида республика ҳаётига оид танқидий мақоланинг чиқиши у замонларда қанчалик ваҳима туғдиришини яхши тасаввур қиласиз. Фақат шуниси қизиқки, мақолада республика ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг барчаси умумий саналган ва танқид қилинган бўлса-да, асосий зарба Олий Судга берилади.

Сезаётганингиздек, бу ерда гап С.Х.Пўлатхўжаев ва унинг идораси устида эмас эди. Ҳамма гап Кремлда ишлаётган миллатдошимиз ва республиканинг биринчи раҳбарини ўзаро гиж-гижлаб, кейин бу юртни “тозалаш учун” янги “десант” ташлашга баҳона яратишда эди. Шу сабабдан ҳам С.Х.Пўлатхўжаев республика Марказқўмига аввал “дўстона” суҳбатга чақирилади. Унга “яхшилиқча” шарт

таклиф қилишади. “Известия”да ёритилган жиной ишнинг шу тариқа ечим топиши кераклигини менга Ё.Насриддинова буюрган” деб Бюрода кўрсатма берса - олам гулистон. Ишида ҳам, Бюро таркибида ҳам қолади, биров мушугини бошқа пишт демайди. Акс ҳолда..

Пулатхўжаев Марказқўм Бюросининг 1972 йилнинг 12 январиди бўлиб ўтган бу йиғилишида Ломоносов, Анисимкин, Бесчастнов, Белоножко, Орлов ва ўша пайтдаги республика Министрлар Советининг Раиси бошчилигида ҳар томондан сиқувга олинади. Гарчи республика прокуратураси вакили бўлмиш Зотов Олий Суд раиси ҳаракатларида қонунга зид ўрин йўқ экани, у ўз хизмат вазифаси доирасида қонуний фаолият кўрсатганини тан олишга мажбур бўлса-да, бир гала кашқирлар орасида қолган “айбдор”га нажот топилмайди. Мана ўша “партиявий муҳокама”нинг айрим ўринлари:

“т.Ломоносов – Вы не хотите себе приговора сделать. Почему вы идете по этому пути, я не могу сказать.

т.Пулатходжаев – Мне очень трудно.

т.Худайбердыев – Если так будет делать, будет ли легче? Знаете, за вами сколько людей идет сейчас?

т.Ломоносов – Людей исключили из партии, сняли с работы. Я уже не говорю о пострадавшей стороне и обо всем, что вытекает из этого. Мы об этих моральных издержках не говорим. Вы поймите, что и нам очень тяжело.

т.Пулатходжаев – Я уяснил, до глубины души доходит.

т.Хадайбердыев – Главный виновник вы или кто?

т.Пулатходжаев – Я виноват.

т.Худайбердыев – Вы или кто другой? Если какое-то дело будет проходить через мои руки, если окончательное решение за мной, если оно не будет решено, - главная вина за мной.

т.Пулатходжаев – Я виноват.

т.Худайбердыев – Главный виновник вы или кто?...

т.Бесчастнов — ...Теперь дело, может быть, не в самом т.Пулатходжаеве. Конечно, его нужно привлечь к партийной ответственности. Он обязан как кандидат в члены ЦК помочь Бюро ЦК разобраться, где зарыта собака, почему много людей свихнулось на этом деле...

т.Худайбердыев — ...Если прокуратура Узбекской ССР не может до конца дело довести, нужно попросить Союзную прокуратуру, чтобы поручили кому-то другому, считая, что республиканская прокуратура неспособна. Но им давать, чтобы они так к этому делу относились, нельзя...

Эътибор беринг, нукул “социалистик конунчилиик устуворлиги” тўғрисида бонг урилаётган бир пайтда, республика Олий Судининг раиси партия Бюросига чақиртирилиб, унинг жинойи ишдан беҳабар, бирортаси ҳуқуқшунослик кўчасидан ўтмаган аъзолари томонидан сўроққа тутилади. Шундай шароитда С.Х.Пўлатхўжаев ҳамма айбни фақат ўз бўйнига ағдаришлари мумкинлигини айтиб тураверади. Бюро аъзолари ҳар қанча “асосий айбдорнинг ким эканлигини айтиш”ни талаб қилмасин, у улар қутган исми тилга олмайди.

Бу аҳволда эса натижа маълум — С.Х.Пўлатхўжаевга қаттиқ партиявий хайфсан эълон этилиб, бундан кейин ишда қолиш-қолмаслик масаласини ҳал этиш раҳбарият ихтиёрига ҳавола этилади. Йиғилиш иштирокчилари юқоридаги таклифни қўллаб-қувватлаб, Марказдан алоҳида терговчилар гуруҳларини сўрашни ҳам келишиб олдилар..

Марказга эса худди шу натижа — миллий республикаларнинг “ўзидан чиқадиган” худди шу “илтимос” керак эди. “Биз нима ҳам қилайлик, халқнинг ўзи шуни сўрайпти” деганларидек, Марказ жон-жон деб бу “ёрдам”ни тез орада (оригини билан!) юборади. Республика Олий Суди тизимини яхшилаб “элакдан ўтказиш учун” СССР Бош прокуратурасининг муҳим ишлар бўйича терговчилари Ю.Зверев, Ю.Любимов, СССР Бош ҳарбий прокурату-

расининг муҳим ишлар бўйича ҳарбий терговчилари В.Гольст, Ковалев, СССР прокуратурасининг терговчилар гуруҳи аъзоси Э.И.Мехрилиев, Красноводск область прокуратураси катта терговчиси Э.И.Мухралский, Витебск област ИИБнинг бошлиғи ўринбосари Г.Е.Ерзаев, Москва шаҳар ИИБ терговчиси А.С.Прохоров сингари ўнлаб терговчилар юртимизга келиб, навбатдаги “тозалов ишлари”га киришадилар.

1975 йилда Ўзбекистон Олий Суди, вилоят ва район судлари тизимидаги ўттиздан ортиқ раҳбар қамоққа олинди. Натижада, Ўз.ССР Олий Суди раиси С.Х.Пўлатхўжаев 10 йилга, унинг ўринбосари М.Сиддиқов 9 йилга, Олий Суд аъзолари Д.Сулаймонов 15 йилга, Т.Умаров 8 йилга, Т.Абдуллаев 15 йилга, Бухоро вилоят суди раиси Ғ.Орифжонов 10 йилга, Наманган вилоят суди раиси М.Раҳимов 6 йилга, Тошкент шаҳар суди раиси А.Муталов 10 йилга, унинг ўринбосари С.Дадажонов 9 йилга, Хоразм вилоят суди раиси Б.Раззоқов 10 йилга озодликдан маҳрум қилинадилар. Аслида республикада кўзга кўринган раҳбар кадрларни ўз ичига олган бу рўйхатни давом эттириш учун яна ўнлаб саҳифалар керак бўлади.

Жумладан, Пўлатхўжаевга 16 банддан иборат айб қўйилиб, иши судга оширилади. Судни ҳам Марказдан жўнатилган “ишончли” одамлар ўтказди — СССР Олий Судининг жинойий ишлар суди коллегияси раиси Е.А.Смоленцев мазкур судга раислик қилади. Унга СССР Олий Суди маслаҳатчилари В.А.Корженевская ҳамда В.И.Иванов ёрдам беришади. Давлат айбловчиси сифатида СССР Бош прокурори ёрдамчиси В.Г.Демин иштирок этади.

Суриштирувлар давомида Пўлатхўжаевга нисбатан қўйилган 16 та айбдан 12 эпизод судда ўз исботини топмайди. Аслида қолган тўрт эпизодда ҳам қонунга зид ҳолатлар мавжуд эди. Жумладан, айбларнинг барчаси пора олдибердиси билан боғлиқ бўлиб, ҳукм тахминларга асосланиб чиқарилган ҳамда етарли ва ишончга сазовор далиллар билан исботланмаган эди. Гўёки етти-саккиз йиллар аввал қимлардир Пўлатхўжаевга 500-1000 сўм миқдорида

пора берган эмиш. Терговчилар бундай кўрсатма берган кишиларни уч-тўрт кун изоляторда сақлаб, бундан саккиз йил аввал содир бўлган воқеаларни «эслашга» мажбур қиладилар. Тергов ва суд жараёни шу қадар майнавозчиликка айланиб кетадики, совет қонунчилигига кўра пора берганга ҳам, пора олганга ҳам жазо қўллаш зарур бўлсада, тазйиқ ўтказилганидан кейин пора берганини «тан олган»ларга нисбатан, табиийки, ҳеч қандай чора кўрилмайдди. Очиги, бу жиноий иш бошдан-оёқ ясама бўлиб, суд тизимидагиларни қамаш учун бошқа бахона топиш ҳам қизил десантчиларга ҳеч гап эмасди. Юқорида саналган Олий Суд аъзолари, вилоят ва район судьялари иши ҳам кўрилиб, барчаси турли муддатларга қамаб юбориладди. Ҳаммасининг ишида бир хил айб — қачондир, кимдир уларга пора берган экан. Бироқ на далил-исбот, на гувоҳлар кўрсатмаси бор эди бу ишларда.

Очиги, пора олиш билан боғлиқ жиноятларни исботлаш ниҳоятда қийин эканлигини ҳуқуқшунослар яхши биладилар. Чунки пора олишда айблаб, жиноий жавобгарликка тортиш учун, аввало, айбланувчини жиноят содир этилаётган вақтда - пора олиш вақтида қўлга олиш, ўша жойнинг ўзида қонунда белгиланган тартибда махсус белгилар қўйилган ашёвий далилларни ва жиноятни тавсифловчи баённома тузиш талаб этилади. Шу шартлар бажарилгандагина кишини пора олишда айблаш мумкин. Умуман, бирор кишига бундан беш-олти йил аввал пора олгансан деб айб қўйишнинг ўзи эриш туюлади. Шундай бўлишига қарамасдан, ўша вақтда суд-ҳуқуқ тизимидагиларни узоқ муддатларга озодликдан маҳрум қилиш учун оғзаки кўрсатмаларнинг ўзи кифоя қилган. «Пора олган» деган айблов жиноятнинг предмети — пора бўлмаган ҳолда эълон қилинган. Афсуски, мазкур судлар натижасидан фақат расмий жазоланганларгина эмас, уларнинг аксарияти оила аъзолари, қариндош-уруғлари ҳам узоқ йиллар «баҳраманд бўлишади».

Биргина мисол. Улуғ Ватан урушининг иккинчи гуруҳ ногирони Турсунбой Жакбаров «емаган сомсасига пул тўла-

ган»лардан бири бўлган. Унинг ягона айби - С.Пўлатхўжаевнинг уйи тинтув қилинганида Т.Жакбаровнинг телефон рақами топиб олинганида эди. Тўғри, 70-йилларнинг бошида у С.Пўлатхўжаев билан тасодифан танишиб қолади — Наманган вилояти Чортоқ сайлов округидан Ўзбекистон Олий Советига депутатликка С.Пўлатхўжаевнинг номзоди кўрсатилган бўлиб, сайлов олди учрашувларда улар суҳбатлашиб қоладилар ва бир-бирларига телефон рақамларини берадилар. Бироқ шу “айби” туфайли орадан тўрт йил ўтиб, 2 йил давомида қамокда сақланиши ва КГБ подполковниклари Кондратьев, Давидов ва Калустянлар томонидан узлуксиз тергов қилиниши унинг етти ухлаб тушига кирмаганди. Т.Жакбаровдан “ўзларига керакли” маълумот олишнинг усулларига эътибор беринг: у бир неча кунга сувга солиб қўйилади, унга овқат бермай тинкасини қуритадилар, хавфли жиноятчилар билан бир камерага жойлаштирадилар (суд тизимидагиларни айблаш учун асос бўлиб хизмат қилган маълумотлар қандай усуллар билан олинганлигини энди фахмлаёттандирсиз?). Шунда ҳам мақсадларига эриша олмагач, улар Т.Жакбаровнинг катта куёви ва 18 га тўлмаган ўғлини ҳам Тошкентга келтириб, «агар керакли маълумотларни айтиб берсанг, уларни қўйиб юборамиз, акс ҳолда қамаймиз», деб шарт қўйишади. Т.Жакбаров виждон амрига зид бормагани учун жиноий ишлар уюштирилиб, куёви 5 йилга, ўгли 3 йилга ҳукм қилинади. Лекин энг ачинарлиси, Кондратьев Т.Жакбаровнинг турмуш ўртоғини ҳам келтиришларини буюриб, тергов пайтида прожекторнинг нуруни унинг кўзига тўғрилаганида аёл ҳушидан кетади. Боз устига, “Қаҳрамон она” унвонига сазовор бўлган бу аёл «намунча итваччаларни қўпайтирмасанг» дея таҳқирланади. Хуллас, 1976 йилда бўлиб ўтган судда Т.Жакбаров далиллар эмас, турли фаразларга асосланиб, 6 йилга озодликдан маҳрум этилади-ю, урушнинг 30 йиллиги муносабати билан эълон қилинган амнистияга асосан суд залидан озод этилади. Лекин бу киши ва унинг оила аъзо-

лари каби ханузгача маънавий жароҳатлари битмаган кишилар қанча?

Энди бир нарсаса эътибор берайлик. Бутун бошли республиканинг Олий Суди раиси, унинг муовинлари, Олий Суд аъзолари, кўпчилик вилоят ва район суди раҳбарларининг бирданига жиноятчи бўлиб чиқиши ва узоқ муддатга қамалиши, аслида, чакана воқеа эмас эди. Агар бу ишлар ҳақиқатда бўлган ва ўзининг қонуний ечимини топганида эди, улар ҳеч иккиланмай оммага маълум қилиниши, бутун дунёга жар солиниши керак эди. Бироқ ...

Қолаверса, суд системаси ҳуқуқ-тартибот идораларининг сўнгги босқичи бўлиб, агар бу жиноятлар амалда юз бергани рост бўлса, бошқа ҳуқуқ-тартибот идоралари вакиллари ҳам уларга аралашмаслигининг иложи йўқ эди. Бироқ, юқорида таъкидлаганимиздек, мазкур идоралар Марказ кўрсатмасига бўйсунган, бўйсунганини истамаган Олий Суддан эса мана шу тарзда ўч олинган эди. Токи, Марказ билан ўйнашиш яхши эмаслигини, у жўнатган оддий терговчи ҳам миллий республиканинг хоҳлаган даражадаги раҳбарини ўзи хоҳлаган кўйга солиш қудратига эга эканини, марказнинг кўрсатмаси ҳар қандай қонундан устунлигини, бу юртда чинакам хўжайин ким эканини яхшилаб билиб олсин ва буни умрбод ёдда сақласин!

Қолаверса, Марказ бу сафар ҳам ўз қўлига тўплаган “жиноий материаллар”нинг фақат бир қисмидан - республикада тайёрланган қисмидан фойдаланган, холос. Материалларнинг қолган қисми - марказдаги миллий кадрлар томонидан тайёрланган қисми эса ўз хизмат муддатини кутиб турган. Орадан етти йил ўтгач, “қайта қуриш” баҳона бошланадиган “ўзбек иши” қирғин кампаниясида, «рашидовчиликка қарши кураш»да айнан шу материаллар асос бўлиб хизмат қилган.

Мана шунақа гаплар.

Ўтган асрнинг 70-80-йилларида, кимлар учундир “коммунизм йиллари”, “тўқлик-фаровонлик замони” бўлиб туюладиган даврларда кечган ушбу ҳодисаларни идрок этар эканмиз, мамлакатимиз Президенти И.Кари-мовнинг мустақилликнинг қадрига етиш, уни қўз қора-чиғидек асраб-авайлаш, миллат шайни ва ғурури йўлида, керак бўлса, жонни ҳам фидо қилиш лозимлиги тўғриси-даги гапларининг асл моҳияти нимада эканига тушуниб етамиз. Мана шу тушунча, мана шу эътиқод билангина биз ўзлигимизни сақлашимиз, ҳимоя қилишимиз, фар-зандларимизнинг ёруғ келажагини таъминлашимиз мум-киндир. Зеро, юз йиллаб орзу қилинган мустақил мамла-кат, мустақил миллат мақомини елкада қўтариш ҳеч қачон ҳеч кимга осон бўлган эмас.

Чин ўзбек иши

Ёхуд марказдан келган қонун посбонларининг кирдикорлари ҳақида

...Яқинда жиянларимдан бири бизникига келиб, уни-верситетда янги бир домла пайдо бўлгани, унинг ажабто-вур хислатлари ҳақида тўлқинланганча хикоя қилиб кет-ди. Жиян, негадир домланинг илми, педогогик маҳорати тўғрисида эмас, нукул унинг ватанпарварлиги, шўролар даврида миллат учун қаҳрамонларча курашгани ҳақида жўшиб сўзларди. Домланинг талабаларга айтишича, у Ўзбе-кистон мустақиллиги арафасида Москвадан келган “де-сантчилар” билан ҳам матонат кўрсатиб олишган, унинг бу мардонавор ҳаракатлари натижасида Марказдан юбо-рилганларнинг кўпчилиги, жумладан, республика Бош прокурорининг муовини ҳисобланган О.Гайданов ҳам ишдан бўшатиб юборилган экан.

Бир қараганда, жияннинг ўз домласи тўғрисида бун-дай ғурурланиб гапириши мени хурсанд қилиши лозим

ди. Лекин бу сўзамол домланинг ўша вақтдаги қилмишларини яхши билганим учун, кўнглим жуда хира тортди...

Худди атай қилгандек, орадан кўп ўтмай, шунга ўхшаш яна бир манзаранинг устидан чиқдим. Ўзини Ўзбекистоннинг етакчи ҳуқуқшуноси деб билган аллома ҳам талабаларига уни машхур Гдлян-Ивановлар сўроққа чақиргани, акамиз эса ҳеч иккиланмай терговчилар юзига «шиикни тарс ёпиб чиқиб кетганлиги тўғрисида гурурланиб ҳикоя қиларди

Очиғи, ёв қочганидан кейин кўпаядиган бундай қаҳрамонлар «хотиралари»ни эшитиб, одам ғалати холга тушиб қоларкан. Уларга “ахир бу нарсалар бўлмаган-ку”, дея эътироз билдирсангиз, барча замонларнинг қаҳрамонли ролига даъвогар бу кимсалар юзига файласуфона сўлиш бериб, «Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш учун шунақа гаплар ҳам керак, акаси» деб сизга ақл бўлади-лар.

Албатта, бундай вазиятда “Ҳа, энди домланинг бир мактангиси келибди-да”, деб бошқа индамай қўя қолиш ҳам мумкиндек. Лекин, таассуфли жиҳати шундаки, ўша воқеаларнинг тирик шохидлари бўлган айрим дўстларимиз ҳам чин ҳақиқатни билсалар-да, бояғи маддоҳларни жимгина эшитиб, уларнинг уйдурма тарихларини тасдиқлаб кетаверади-лар..

Бугун тарих ҳақиқатини тиклаш, ўтмишни ҳалол ёритиш, илм кишиларининг холислиги борасида кўп ва хўп гапирамыз. Аммо яқиндагина кечган, ўзимиз гувоҳи бўлган энг янги тарихимизни ҳам баъзида бузиб талқин қилинаётгани, айрим сохта қаҳрамонларнинг ўзларини мустақиллик учун курашчи деб тақдим этаётганига ҳам жим қараб тураверамиз. Қўйиб берилса, гўёки ҳамма райком, обком котиблари, ҳуқуқшунослар, олимлар, барча даражадаги раҳбарлар шўро даврида ҳам фақат халқ манфаатлари йўлида хизмат қилиб, азият чеккан, барчаси бирдай жабрдийда.

Бундай кимсаларнинг енгил-елпи ҳикоялари натижа-сида эса баъзи ёшларимиз онгида мустақиллик жуда осон-

лик билан қўлга киритилган экан, деган фикр пайдо бўлиши мумкинлигини ўйламаймиз ҳам.

Мен-ку, албатта, жиянга, уйдагиларга асл бўлган воқеаларни бафуржа айтиб бердим. Лекин домлаларининг “кашфиётлари”га маҳшиё бўлган бошқа талабалар ҳоли не кечади, уларга ҳақиқий тарихни ким сўзлаб беради? Шуларни ўйлаб, янги тарихимизнинг қай бир саҳифасига ойдинлик кирармикан, деган ният билан мазкур мақола-ни ёзишга жазм этдим.

* * *

Келинг, суҳбатни бояги домла-миз О.Гайдановни қандай “йўқ қилгани” тўғрисидаги қизиқ бир воқеадан бошлай қолайлик.

1987 йилда ТошДУнинг юридик факультети профессор-ўқитувчилари О.Гайдановни тантанали учрашувга таклиф қиладилар. Домла-миз эса ўша вақтда партия органларида “масъул вазифада” ишлар, Марказдан келганлар билан турли учрашувлар уюштириб, одамлар орасида улар фаолиятини қизгин тарғиб қилардилар. Бу йиғинларда “аксарият ўзбеклар жиноятчи ва порахўр” деб уқтирилар, айти қусурлар “бу халққа йўрғакдан теккан” деган гаплар айтиларди. Домла-миз бу учрашувни ташкил қилишга ҳам, албаттаки, бош-қош бўлувдилар. У ўзини компартиянинг “масъул ходими”, сиёсий жихатдан ҳушёр эканлигини таъкидлаш учун Гайданов ташрифидан бир неча кун аввалдан келиб, тайёргарлик даражасини бир неча бор кўриб ҳам кетди. Зеро, бундай мулоқотлар мафкуравий жихатдан ўта муҳим, долзарб тадбир ҳисобланарди.

Ниҳоят, шўро “марди майдонлари” йиғилганлар томонидан гулдурос қарсақлар билан кутиб олинди ҳам. Сўзга чиқувчилар олдиндан тайёрлаб қўйилган, залда эса ваҳима аралаш сергаклик руҳи ҳукмрон. Раислик қилувчи «масъул ходим», О.Гайдановни кўкларга кўтариб таърифлаб-тавсифлагач, тантанали равишда унга биринчи сўзни берди. Ўзбекларга ҳалоллик ва адолатдан сабоқ бермок

учун «иссиқ ўрнини совутиб» атай Марказдан ташриф буюрган О.Гайданов сўзларига ҳар турли товланишлар бериб, роса гапирди. Учрашувга йиғилган ҳуқуқшунослар бу «ўткир нотик»нинг ўзи бошчилигида амалдаги қонунлар қанчалик зўрланаётганини жуда яхши билишса-да, маърузачи сўзларини ора-орада қарсақлар билан олқишлаб ўтирдилар. Маърузадан кейин саволлар бериб, Гайдановнинг таржимаи ҳоли билан ҳам қизикдилар. «Қаҳрамон» ўзининг «шонли йўлини» оддий ишчиликдан бошлагани, ҳарбий хизматни ўтагач, шаҳар ВЛКСМ ходими бўлиб фаолият кўрсатгани, кейин эса прокуратура органларига ўтиб, ўз фидойилигини исбот қилгани туфайли амал поғоналаридан жуда тез кўтарилиб борганини ортиқча камтарликни йиғиштириб қўйиб сўзлай кетди. 1984 йилда Қозоғистон ССР прокуратураси бошқарма бошлигининг ўринбосарлигидан бир сакраб, Ўзбекистон ССР Бош Прокурорининг ўринбосари лавозимига ўтиб қолганини айтаётганида эса ўзини худди бу юртга юборилган янги пайғамбардек тақдим этди. Тўғри-да, 1971-84 йиллар оралигида — 12 йил давомида кичик бир шаҳар комсомол ташкилоти котиби бўлиб келган одам кейинги 12 йилда «суверен» бир давлатнинг Бош прокурори ўринбосари даражасига етиши мўжиза эмасми?! Бунини эшитиб, зал гулдурос қарсақларга тўлди. О.Гайданов сўзининг охирида «Мен СССР Бош прокурорининг буйруғи билан Ўзбекистонга социалистик қонунчиликни ўрнатгани келдим» деганида эса, компартия вакилининг ишораси билан бошланган қарсақлар анчагача тинмади.

Ундан кейин олдиндан тайёрлаб қўйилган факультет комсомол секретари сўз олиб, ўзининг энг катта орзуси — Гдлян, Иванов ва Гайдановларга ўхшаган қонун посбони бўлиб етишиш экани, ҳуқуқшунослик факультети талабалари учун бу инсонлар чинакам ўрнак эканини тантанали равишда билдирди. Масъул ходим эса мажлисни Марказдан келганлар фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларга елкадош бўлиш ҳар бир бўлғуси ҳуқуқшуноснинг бурчи бўлмоғи лозимлиги тўғрисидаги

гаплар билан якунлади. Мазкур учрашув О.Гайдановга жуда ёққан бўлса керакки, мажлисдан кейин масъул ходимга шундай тадбирларни янада кўпроқ ташкил қилиш таклифини билдиради...

Бояги домланинг "Гайдановга қарши ўтказган кураши" тарихи шу тариқа "шарафли" якун топганди..

* * *

Ана энди ўйлаб кўрайлик. Мустақилликка эришганимизга эндигина 12 йил бўлди. Кечагина иблисифат кимсаларга ҳар томонлама ёрдам берган инсонлар томонидан тарихнинг бундай бузиб кўрсатилиши кейинчалик нима оқибатларга олиб келади?

Шу ташвишли ўй бизни фақат фактик материаллар асосида фикр юритиш ҳамда асл ҳақиқат қандай бўлганини баён этишга ундайди.

Албатта, «ўзбеклар иши» тўғрисида мустақиллик даври адабиётимиз ва матбуотимизда озми-кўпми материаллар эълон қилингани туфайли, юз берган қонунсизликларга батафсил тўхталиб ўтирмаймиз. Бизни бу бебошликларнинг туб моҳиятида нима ётгани, уни кимлар ва қандай амалга оширгани кўпроқ қизиқтиради.

Шўролар ҳукумати нафақат шафқатсиз, балки жуда маккорона сиёсат олиб бориши билан ҳам дунёда донг таратганди. Аслида, Гдлян-Иванов бошчилигидаги «десант» Ўзбекистонда аксарият қонунсиз фаолият билан машғул бўлишини Марказ аввалбошданок тушуниб етган. Айни қонунбузарликларни «қонунлаштириш» учун эса Марказдагилар тергов ишларининг қонуний ташкил қилинишини таъминлаши лозим бўлган республика прокуратурасига ҳам ўз вакиллари доимий ишлаш учун юборган.

Бунинг учун гўё асослар ҳам етарли эди. Аввало, республиканинг ўша пайтдаги ношуд раҳбарияти нуқул марказдан ёрдам сўрашдан чарчамасди. Бошқа томондан бўлса, СССР конституцияси, совет қонунларига биноан прокуратура органларида фақат вертикал бўйсунуш ҳукм су-

рарди. Гарчи, конституцияга кўра, Ўзбекистон суверен давлат саналса ҳам, унинг прокурори, республика раҳбарияти билан маслаҳатлашилмаган ҳолда, СССР Бош прокурори томонидан тайинланарди.

Марказқўм ва СССР Бош прокуратураси ўзларининг бу ваколатларидан, албаттаки, кенг фойдаланишган. Қисқа муддат ичида Ўзбекистон ССР прокуратурасининг энг юқори, энг муҳим лавозимларидан тортиб, область, район прокурорларигача марказдан доимий ишлашга юборилган вакиллар билан алмаштирилди. Ўзбекистонга ташланган бу «социалистик десант»нинг сони эса юздан ортиқ эди.

1984 йилда Ўзбекистон ССР прокурори, унинг муовинларидан учтаси, энг катта бошқармаларнинг бошлиқлари лавозимларига Марказдан келган одамлар қўйилди. Бу билан чекланилмасдан, аста-секин область даражасидаги прокурорлар — Бухоро области прокурори (Матюшов Г.Н.), Самарқанд области прокурори (Еременко В.И.), Хоразм области прокурори (Титаренко А.Д.), Навоий области прокурори (Сухарев А.П.), Сурхондарё области прокурори (Желтков В.М.), Қорақалпоғистон АССР прокурори (Донцов В.В.) ва Тошкент шаҳар прокурори (Филиппенков Г.П.) ҳам Москов томонидан юборилди. Кейинги босқичда эса район прокурорлари лавозими ҳам «мехмонлар» учун бўшатилади..

Ўша вақтда Ўзбекистонда иш олиб борган Гдлян-Ивановлар қилмишларини яширишгина эмас, балки уларнинг эндиги ўзбошимчаликлари учун ҳам барча шароитни муҳайё қилиш марказдан юборилганларнинг асосий вазифаси ҳисобланган. Бунга қўшимча республика прокуратураси тизимидаги малакали ходимларни ишдан бўшатиб, уларнинг ўрнига ҳамма гапга “лаббай” деб жавоб берадиган одамларни лавозимларга тайинлаш сиёсати ошқора юргизилган.

Эътибор берадиган бўлсак, Марказдан юборилганлар прокуратура органларидаги энг асосий бўлим ва бошқармаларни ўз қўлига олганлар. О.Гайданов ЎзССР прокуро-

рининг ўринбосари бўлиш билан бир қаторда тергов бошкармасини ҳам тасарруфига олган бўлса, А.Жуков Ўрта Осиё транспорт прокурорининг ўринбосари бўлган. О.Маценко ЎзССР прокуратурасининг Ички ишлар вазирлиги идораларида тергов ва суриштирув устидан назорат бўлимини бошқарган бўлса, Б.Сёмкин ЎзССР прокуратурасининг судларда жиноят ишлари қўрилишида прокурор ваколатини таъминлаш бўлими бошлиғи лавозимини эгаллаган. В.Лаптев деганларига республика прокуратурасининг тергов бўлимини бошқариш, Я.Осиповга республика прокуратураси камоққа олинганларни сақлаш ва жазони ижро этиш жойларида қонунларга риоя этилиши устидан прокурор назорати бўлимининг бошлиғи, П.Кушнирга ЎзССР прокурорининг ўринбосари, кадрлар бошкармаси бошлиғи лавозими теккан.

Бу «меҳмонлар»нинг ҳаммасининг аввалги иш жойларига қарасак, улар Ўзбекистонда камида икки поғона юқори лавозимга эга бўлганлари ошқор бўлади. Касбий малакаси ҳақида эса гапирмасак ҳам бўлар. Уларнинг баъзилари учун прокуратура органларида ишлаш умуман мумкин бўлмаган. Масалан, бизга келиб, «қонун устуворлигини таъминлаши лозим бўлган» В.Ю.Лаптев Красноярск вилояти прокуратуратисида алоҳида муҳим ишлар бўйича катта терговчи вазифасида хизмат қилаётган пайтда ўзининг онаси ўша жойда қотиллик содир қилиб - одам ўлдириб, жиноий жавобгарликка тортилганди. Аслида, бундай ҳолатда прокуратура ходими ишдан бўшатилиши керак эди. Қотилнинг ўғли эса Ўзбекистонга юборилиб, республика прокуратураси тергов бўлими бошлиғи лавозимига қўйилади..

Келгинди «қонун посбонлари»нинг касбий малакаси нақадар паст бўлганини яна шундан ҳам билса бўладики, масалан, Тошкент шаҳар прокурори лавозимига беш йилда тўрт марта янги одам олиб келиб қўйилади. Прокурорнинг конституциявий ваколат муддати беш йиллигини эсга олсак, бу ҳолатга ҳам баҳо ўз-ўзидан маълум бўлади.

Донишмандлардан бири «Мен ҳеч ким кўрмайди ва

ҳеч ким билмайди, деб ҳеч қандай иш қилмайман, ҳарқалай, виждон деганлари шу бўлса керак» деганди. Бизга келган қонунбардор азаматлар учун эса виждон, имон, унту шарм деган гаплар «орқада қолган Шарқнинг колоқ тушунчалари» ҳисобланган. Бу ахлоқий нопок кимсаларнинг Ўзбекистонга келиб қилган номаъқулчиликларидан илон пўст ташларди.

Дейлик, Д.Паньков деганларини Киев шаҳар прокуратураси тергов бошқармаси бошлигининг ўринбосарлигидан бирданига Тошкент шаҳри прокурори ўринбосари қилиб кўтаришади. Кундузи бегуноҳ одамларни қон қақшатиб чарчаган, асли наслига тортган бу кимса “Россия” меҳмонхонасида фоҳишалар билан маишат қилаётганида ўзининг хотини томонидан ушлаб олинади. Бу лавозимда бор-йўғи бир йил ишлаган Д.Паньковни “иш фаолиятида йўл қўйган қўпол камчиликлари ва номуносиб ҳаракатлари учун” эгаллаб турган лавозимидан озод этиб, прокуратура органларидан бўшатадилар.

ЎзССР прокуратураси ички ишлар вазирлиги идораларида тергов ва суриштирув устидан назорат бўлими бошлиги лавозимида қўйилган А.Маценко эса бу юртга қадам босган кунидан бошлаб, Ўзбекистонга вақтинчалик келгани, унинг асосий вазифаси - бир йил ишлайдими, икки йилми — умрининг охиригача етадиган мол-дунё тўплаш эканини яширмай айтиб юради.

Бу нафс бандасининг “иш фаолиятидан” биргина мисол келтирсак, унинг ҳақиқий башараси ошкор бўлади-қолади. 1985 йилда Тошкентнинг Бешёғочидаги машхур “Подарочный” магазинига ўша пайтда жуда танқис бўлган енгил фин костюмлари келтирилади. Магазин директори Шукур Аминовнинг хотирлашича, келтирилган моллар ҳақида хабар топган О.Маценко, қўл остидаги ходимларидан бирини юбориб, “прокурор ака учун” шу костюмлардан тайёрлаб қўйишларини айтади. “Хўжайин”нинг ўзи дабдаба билан магазинга кириб келган вақтида ундан қандай размер ва рангдаги костюм кераклигини сўрашганида, “қонуншунос меҳмон” директорга ғалати кулим-

сираб: “Ёш бола экансан, яна савдо ходимимиш, шуна-
қаям савол берадими, бундай саволлар билан ўсиш у ёқда
турсин, қамалиб кетиш мумкин-а”, дея захарханда қилади.
Ўнғайсиз ҳолда қолган шўрлик директор вазиятдан чи-
қиш учун “Бизнинг дўкон келин-куёвларга талон бўйича
хизмат қилади-да, шунга...” деса, Маценко ўша заҳоти
директорнинг оғзига уриб: “Бугундан эътиборан Ўзбеки-
стоннинг энг эрка куёви мен бўламан. Бундан буён янги-
янги келинларни бошлаб келаверамаң, сен эса — уларни
кийинтириб ясатаверасан!”, дея олифталик қилади.

Шу кундан бошлаб О.Маценко тез-тез бу дўконга
хушторлари билан ташриф буюрар, уларга хоҳлаган кий-
имлари, қимматбаҳо духиларни танлатиб, ёнидан ел ўтмай,
совға қилиб юбораверарди. Кийим-бош ва духилар мага-
зин ҳисобидан кетгани етмагандек, директор тез-тез тур-
ли ресторанларга чакирилар, у ердаги ўтиришлару “қонун
посбони”нинг жононлар билан қиладиган кейинги қўнгил-
хушликлари учун ҳам пул тўлаш бечора директор бўйни-
га илинганди. Шоввоз О.Маценконинг нафси фақат шу
дўкон билан қонмаган бўлса керакки, у ҳар икки-уч
ойда Донецкка контейнерда мол жўнатиб турган...

Самарқанд вилояти прокурори лавозимига келиб, бор-
йўғи бир йил ишлаган В.Сухоноснинг хурмача қилиқла-
ри эса латифа даражасига етганди. У порахўрликка шун-
чалик муккасидан кетгандики, қабулига киргани одам-
лар безиллаб қолганди. Ҳатто иш юзасидан олдига кирган
ўзининг ходимларига ҳам таъма билан кўз тикиб тураве-
рарди. Бечора ходимлар унга Гоголнинг “Ревизор”идаги
Хлестаков лақабини қўйган бўлиб, раҳбарга кираётганда
бир-бириларидан қарз сўраб туришга мажбур бўлишган.

Ўзи хон, қўланкаси майдон бўлганлардан яна бири
А.Титоренко Хоразм области прокурорининг ўринбосари
бўлиб ишлаган даврида, областнинг кўплаб собик раҳ-
барларини қамокқа олиш учун самолётда туриб санкция-
лар берганини мақтаниб гапирарди. Умуман олганда, Мар-
каз гумашталарининг аксарияти ўзбекларга нисбатан на-
фратини яширмайдиган, мавриди бўлди дегунча милла-

тимизни камситувчи, ўзбекларни инсон ўрнида кўрмайдиган ва уларнинг ҳаммасини жиноятчи деб ҳисоблайдиган шахслар эди. Улар учун “социалистик қонунчилик устуворлигини таъминлаш” эмас, ўзбек миллатини ҳар турли йўллар билан эзиш, ҳўрлаш устувор вазифа бўлган.

1985-1987 йилларда ЎзССР прокурори ўринбосари лавозимида ишлаган А.Жуковнинг ҳузурига Жиззах области прокурори Нормели Норпўлатов томонидан область прокуратурасининг кадрлар бўлими бошлиғи лавозимига тавсия қилинган Мамат Маманов суҳбатга киради. Унинг бошидаги дўпписини кўрган А.Жуковнинг жон-пони чиқиб кетади ва М.Маманов юзига айтмаган ҳақорати қолмайди. Дўппи билан боғлиқ бу “масала” кейинчалик прокуратура органларида ўтказилган кўплаб мажлисларнинг кун тартибидан ўрин эгаллайди, Н.Норпўлатов касбдошлари олдида қанчадан-қанча ҳақоратлар эшитади. А.Жуков барча вилоят органларига бундай “бемаза одат”га барҳам бериш, “эскилик сарқити бўлган дўппини узокроққа улоктириб ташлаш” вазифасини топширади..

Марказ Гдлян-Иванов гуруҳининг қонунга зид фаолиятини яшириш мақсадида прокуратура тизимида “десант” юбориш билан чекланмай, балки уларни ҳам ёлғиз қолдирмаслик ниятида Марказий Комитетга ўз одамларини тикиштирган. Масалан, 1986-87 йилларда Усатов Марказий Комитет бошқарувчиси, кейин эса республика прокурори бўлади. Шунингдек, республика Марказқўми иккинчи секретарлигига Ефимов, маъмурий идоралар бўлими бошлиқлигига эса Великанов жўнатилади. Уларнинг асосий иши — Марказий Комитетда туриб, прокурор кийимидаги бояги кимсаларни химоя қилиш бўлган. Шу тарика ҳаётда қонунсизлик тантана қилдирилган, раҳбариятга нисбатан халқ нафрати кучайиб, адолатга эса ишонч йўқолган.

Шу шароитда, 1989 йилда Ўзбекистонга янги раҳбар сайланади. Бу раҳбар “ўзбеклар иши”, “пахта иши” баҳонаси билан таҳқирланган ўзбек миллатининг ғурурини тиклашни, юрт ва элни ҳақиқий мустақилликка олиб чиқишни ўзининг асосий вазифаси этиб белгилайди.

Лекин ўша вақтда СССР деган империя ҳали анча кучли, дунёни ларзага соладиган қудрати АҚШга тенгма-тенг давлат ҳисобланарди. Бу давлат жуда маҳобатли маъмурий, ҳарбий, зўрлов аппаратига эга эди.

Мамлакатнинг янги раҳбари бу империядан қутилиш осон кечмаслигини, ўзини демократ деб билганлар таклиф этгани каби марказ билан очиқ конфронтацияга бориш, тўс-тўполонлар кўтариб мустақил бўлиш жуда қийинлиги, бу йўл шундоқ ҳам азоб-уқубатда ҳаёт кечириётган халқ бошига янада хавфлироқ мусибатлар келтириши мумкинлигини теран англайди. Вазият ҳар бир қадамни пухта ўйлаб босишни, рақиб кучи ва имкониятларини тўла ҳисобга олиб ҳаракат қилишни талаб этарди. Республика раҳбари 1990 йилда республика прокурори лавозимига Усатовдан кейин миллий кадр тайинланишини Марказдан талаб қилади ва бу мақсадига эришади ҳам. Ҳали шўро империяси мавжуд бўлган даврда биринчи маротаба республика прокурори юрт раҳбарияти билан келишиб тайинланади.

Мамлакат раҳбари Б.Мустафоевни республика прокурори лавозимига тавсия қилиш олдидан ўз ҳузурига чақириб, “Сизнинг эндиги вазифангиз - юртимизда Ўзбекистон қонунларининг устуворлигини таъминлаш, халқимиз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, айниқса, “пахта иши” бўйича қатағонга учраган, ноҳақ жазоланган фуқароларнинг ҳуқуқини тиклаш бўлади” деб уқтиради. Сухбатда иттифоқдан келган прокуратура ходимларини қайтариб юбориш масаласи ҳам муҳим вазифа этиб белгиланади. Биринчи раҳбар бўлғуси республика прокурорига, бирма-бир ёзиб олишини тайинлаб, қуйидаги вазифаларни топширади:

халқнинг прокуратура органларига ишончини уйғотиш, биринчи навбатда, мана шу халқ ва мана шу юрт манфаатларидан келиб чиқиб иш ташкил этиш;
Гўлдан-Ивановлар томонидан содир этилган қонунбузарликларга барҳам бериш, бунинг учун эса ноқонуний жазоланганларни озод этиш ишида суд органларига ҳар томонлама қўмаклашиш;
прокуратура органларига тикиштирилган Марказ гумашталарини чиққан жойларига қайтариб юбориш;
Гўлдан-Ивановларга нисбатан жиноий иш қўзғатиш, улар бу жиноятларни Ўзбекистонда содир этганларини асос қилиб, жиноий ишни қўриб чиқишни Ўзбекистон ихтиёрига топшириш юзасидан СССР Бош прокуратурасига талабнома юбориш;
энг асосийси — СССР Бош прокуратураси билан алоқани секин-аста узиш ва бу ҳолатга узил-кесил барҳам бериш.

Б.Мустафоев кадрлар масаласини ҳал қилиш анча мушкул эканлиги, республика прокурори тўғридан-тўғри СССР Бош прокурорига бўйсунишга мажбурлиги, у хоҳлаган пайтда уни лавозимидан бўшатиши мумкинлигини айтиди. Б.Мустафоевни босиқлик билан тинглаган раҳбар, бу ҳолга йўл қўймаслик учун республика прокурорини Ўзбекистон Олий Советида тайинлаш лозимлигини айтиради.

1990 йил 31 октябрда Олий Советнинг 12-чакирик чинчи сессиясида Ўзбекистон Президенти тавсияси билан республика прокурорининг иттифоқ прокурорига сарамлигига барҳам бериш ва бу тизимнинг мустақиллигини таъминлаш мақсадида Б.Мустафоев Ўзбекистон прокурори этиб тасдиқланади. Бу — юрт тарихида биринчи марта республика прокурорининг республика Олий органи томонидан тасдиқланиши эди. Президент ташаббуси билан амалга оширилган бу иш республика прокурорига мустақил фаолият юритиш, прокуратура органларини юмуносиб кадрлардан тозалаш имкониятини яратди.

Шундан сўнг Юртбошимиз тавсияси билан прокура-

тура ҳайъати мажлислари давлат тилида ўтказила бошлади, барча иш ҳужжатларини ҳам ўзбек тилида юритиш тартиби йўлга қўйилди. Бу эса нафақат Марказдан келган ходимларнинг, балки партия Марказқўмидаги Масков вакилларининг ҳам норозилигини келтириб чиқаради. Ефимов ва Великанов бир неча бор республика прокурорини ҳузурларига чакириб ёки телефон қилиб, унинг бу иши миллатчилик экани, русийзабон ходимлар ҳуқуқини поймол қилиш эканини айтиб, унга дўқ-пўписалар қилишади. Республика прокурори эса уларга жавобан, бу ҳаракатлар мамлакатда қабул қилинган қонунлар асосида, қолаверса, республика раҳбарининг қатъий талабига кўра амалга оширилаётганини айтади. Буни қарангки, орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, бояги адолатпарварларнинг ҳақиқий башараси маълум бўлади. Улар ўзаро келишиб, Ўзбекистонга ғалла келтириш баҳонасида, Масковдаги уйдурма фирма орқали Ростов вилоятига 900 млн. рублни республика раҳбариятидан яширин равишда ўтказиб юборишганди. Бундан хабар топган Президент республика прокуратурасига Ефимовни сўроққа чакириш, халқ ризқини жойига келтириб қўйиш вазифасини қатъий равишда топширади. «Ўрток» Ефимовнинг бу қилмиши оқибатида мамлакат бир тийин зарар кўрадиган бўлса, унга нисбатан жиноий иш қўзғатилиши, айбдорлар қамалишини маълум қилади.

Марказқўмнинг иккинчи қотиби бўлса-да, энг муҳими - ортида Марказ турганига қарамай, республика Президентидан бундай муомалани кўрган, Ўзбекистон прокуратурасига сўроққа чакирилган Ефимов, Масковдаги ҳамтовоклари олдига кетиб, бир ой ўтар-ўтмас пулнинг ҳаммасини жойига қайтаришга мажбур бўлади. Зарар қоплангач эса, Ўзбекистондан Ефимовнинг кавуши тўғрилаб қўйилади. Бу - шу пайтга қадар учрамаган ҳодиса ҳисобланиб, фақат республика раҳбарининг қатъиятлилиги, мустақиллик йўлидаги собитқадамлиги туфайлигина содир бўлади.

1991 йил феввалида М.Горбачев бошчилигида СССР

прокуратураси коллегияси чақирилади ва унда Ўзбекистон прокурорининг ҳисоботини эшитиш режалаштирилади. Москвага боришдан аввал Б.Мустафоев республика раҳбарининг ҳузурига кириб, ҳисобот учун чақирилагани ҳақида маълумот беради. Унга ўз ҳисоботида Марказнинг кейинги йилларда республикада олиб борган сиёсати натижасида кўплаб бегуноҳ кишилар ҳуқуқи поймол қилингани, унинг айбдорлари жазосиз қолгани, прокуратура тизимида Марказдан номуносиб кадрлар юбориш натижасида прокуратура фаолияти издан чиқиб кетганлигини айтиш ва бу ҳолга иттифоқ раҳбарлари қандай муносабат билдиришини аниқлаш топширилади.

Сўзининг якунида Президент: “Сизни республика Олий Совети тасдиқлаган, улар энди ишдан бўшата олмайди. Талабларни қўрқмасдан қўяверинг, уларни шу нарсага ўргатиш керак. Мажлисида Горбачёв бўлгани яна ҳам яхши. Сиз бошқа республикалар прокурорларидан фарқ қилиб, Бош прокурор олдида эмас, кўпроқ Парламент олдида жавобгар эканингизни унутманг” дейди.

Коллегияда М.Горбачев бошчилигида иттифоқнинг бошқа раҳбарлари ҳам иштирок этган. Ўзбекистон прокурори ҳисоботида Марказ томонидан ўйлаб чиқилган «пахта иши» натижасида Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари поймол қилингани, айбсиз кишиларнинг кадр-қиммати оёқ ости этилгани, олиб борилган қатағон натижасида республика қишлоқ хўжалиги бошқарувининг кадрлар корпуси жиддий зарарлангани, бу ишларнинг асосий айбдорлари Гдиян-Иванов ҳамда уларнинг ҳамтовоклари ҳамон жазосиз қолаётгани, Марказнинг ва СССР Бош прокуратурасининг республикага малакасиз, масъулиятсиз кадрларни юбориш сиёсати прокуратура органлари фаолиятига жиддий зарар етказганлиги очикдан-очик айтилади.

Бу гаплар, ўз-ўзидан, Марказ раҳбариятига ёқмаган ва улар республика шаънига асоссиз эътирозлар билдириб, Ўзбекистонни иттифоқнинг кўпгина қонунларини бекор қилганлиги, бундай суверенитет республикага қимматга тушишини писанда қилишади. Танаффус пайтида

СССР Бош прокурорининг ўринбосари А.С.Побежимов Б.Мустафоевни ўз хонасига олиб кириб, унга қаттиқ даъво беради. «Сен биринчи навбатда СССР Бош прокурорининг, қолаверса, иттифокнинг вакилисан, ишинг-ни шунга яраша ташкил қил ва этагингни ёпиб ол», дея пўписа қилади. Бу ҳолат ҳақида Б.Мустафоев шу заҳоти телефон орқали республика раҳбарига хабар беради. Президент: «Яхши, сиз ўз вазифангизни бажарибсиз. Энди улар Ўзбекистон нуктаи назарини билиб олишди. Уйга қайтаверинг», дейди.

Шу тариқа Ўзбекистон прокурори уч кунлик коллегиянинг тугашини кутмай, унинг биринчи кунийёқ Тошкентга қайтиб келади.

Бўлган воқеалар ҳақида республика прокурори Президентга батафсил маълумот берганида, Юртбошимиз Ўзбекистон Парламенти қабул қилган «Мустақиллик декларацияси»га асосан, юргимиз суверен давлат эканлиги, унинг барча органлари ўз фаолиятини шу ҳужжатга асосан ташкил қилиши, яъни қонунлар ижросини таъминлашда Ўзбекистон манфаатларидан келиб чиқиш зарурлигини ва прокуратуранинг ҳозирги кундаги энг асосий вазифаси - кейинги йилларда бўлиб ўтган қонунсизликларнинг оқибатини тузатиш эканлигини уқтиради. Президент бундан буён Марказнинг ҳар қандай қақирувларига бориш шарт эмаслигини ҳам алоҳида таъкидлайди.

Республика прокурори, кейинги коллегияларга қанчалик қатъий қақирилмасин, пўписалар қилинмасин, Президент кўрсатмасига амал қилиб, Москвага бормайди.

Б.Мустафоевнинг эслашича, 1991 йилда у СССР Бош прокурори номига ёзилган расмий хат билан Гдлян-Ивановларга нисбатан қўзғатилган ишнинг терговини Ўзбекистонга бериш тўғрисида мурожаат қилган. Лекин хатга ҳеч қандай жавоб бўлмаган. Шундан кейин яна бир хат тайёрланиб, республика прокурорининг биринчи ўринбосари иш материалларини олиб келиш учун Москвага жўнатилган. Лекин унга ҳам иш материаллари берилмаган.

Бошқа томондан, Намангандаги воқеалар сабаб СССР прокуратурасида ҳам махсус штаб тузишганди. Ўша кун и кечкурун иттифок бош прокурорининг ўринбосари Кравцов Б.Мустафоевга телефон қилиб, дўқ қила бошлайди: “Мана сенларга мустақиллик, қалай энди аҳволинг? Бу жиноят учун нафақат жиноятчилар, балки ҳали сенлар ҳам жавоб берасан. Биз СССР Бош прокуратураси, ҳарбий прокуратура, КГБ, МВД ходимларидан иборат махсус тергов гуруҳи тузиб, ишни очишни ўз тасарруфимизга оламиз. Жиноятчиларни ўзимиз жазолаймиз”, дейди. Унга жавобан Ўзбекистон прокурори бу иш юзасидан республикада махсус комиссия тузилгани, тергов ишлари аллақачон бошлангани, ҳозирча Москвадан ҳеч қандай ёрдам керак эмаслигини тушунтиришга ҳаракат қилади. Бундан қоникмаган Кравцов ўша заҳоти И.Жўрабековга телефон қилади ва бояги гапларни янада ваҳималироқ оҳангда қайтариб, тез орада Марказ гуруҳи Ўзбекистонга юборилишини маълум қилади. И.Жўрабеков уларнинг таклифини рад этиб, республика раҳбарияти томонидан зарур чоралар кўрилгани, ўзи эса биринчи раҳбар руҳсатсиз ҳеч қандай гуруҳни қабул қила олмаслигини, бундай масалага Президент Москвадан келгачгина тўхталиш мумкинлигини айтади.

Шу кунларда Марказ билан гаплашган республика раҳбари бу жиноятни очишга мамлакатда куч ва имкониятлар етарли экани, қолаверса, Гдлян-Иванов бошлик “десантчи”ларнинг ноқонуний ҳаракатлари натижасида халқнинг иттифок прокуратурасига ишончи қолмаганлигини билдиради. Шу боис халқ ичида ортиқча норозиликни келтириб чиқармаслик учун, асосан, республика мутахассисларига ишониш лозимлигини таъкидлайди.

Беш кун ичида юқоридаги жиноий иш очилиб, айбдорларнинг барчаси қўлга олинади. Маълум бўлишича, бу жиноятларни содир этган кимсалар Наманганда ўша вақтда мавжуд бўлган “Адолат”, “Тавба”, “Ислом лашкарлари” каби гуруҳларнинг таъсиридаги кишилар экан. Улар бундай жанжаллар орқали гўё Ўзбекистоннинг мустақил-

лиги учун курашаётгани ҳақида оғиз йиртардилар. Аслида ўзларининг бу ҳаракатлари билан Ўзбекистонни қай даражадаги хавфга қўйиб, юртимизда янги қатағонлар учун баҳона яратиб бераётганларини англаб етмасдилар..

Кўряпмизки, ўша кунлари Ўзбекистон раҳбарининг икки томонлама ёвуз куч билан курашишига тўғри келган. Ўзимиздан чиққан балолар миллатлараро низоларни вужудга келтирсалар, Марказдагилар, бунга жавобан, Ўзбекистоннинг “кўзини очиб қўйишни” режалаштирадилар. Президент халқимизни бу икки балодан ҳам вақтида кутқаза олди!

Мазкур жиноятнинг очилишида заррача ҳам субъективликни топа олмаган Москва гумашталари ҳам, охиروқибат, ҳақиқатни тан олишга мажбур бўлишди. Кейинчалик Марказга Намангандаги ҳодисалар ҳақида Великанов хабар қилгани, у масалага сиёсий тус бериб, шу баҳона билан Ўзбекистонга навбатдаги катта “десант”ни юборишни сўраганлиги маълум бўлади. Шу ва юқорида гувоҳи бўлганингиз бошқа қилмишлари учун вақти келиб Великановнинг ҳам кавуши тўғрилаб қўйилганини айтиб ўтиришимиз ортикча бўлса керак..

Ҳар қалай, муҳтарам ўқувчиларимиз юртимиздан чиройли қилиб чиқариб юборилган Марказ ходимларининг кейинги тақдири нима бўлгани билан қизиқсалар керак. Биз ушбу мақолани тайёрлаш жараёнида улар тўғрисидаги маълумотларни сўраб, республика прокуратурасига мурожаат қилдик. Буни қарангки, худди урушда енгилган томон ўзидан кейин бирор ҳужжатни қолдирмай, ёқиб юборгани сингари, бояги шоввозлар ҳам ўз кирдикорларини яшириш мақсадида барча маълумотларни ўзлари билан олиб кетишган ёхуд йўқ қилиб юборишган экан. Фақат Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори Р.Қодировнинг саъй-ҳаракатлари туфайлигина биз айрим маълумотларни олишга муваффақ бўлдик.

Юртимизга “социалистик қонунчиликни ўрнатиш учун” юборилган кимсаларнинг аксарияти Ўзбекистондан кетгач, тайинланган иш жойларидан ҳам ҳайдалган-

лар ёки паст лавозимларга ўтказилганлар. Бу саводсизларга ўз уйларида ҳам жой тегмагани эса яна бир бор Марказ аксар дордан қочганларни Ўзбекистонга юборганини исботлаб турибди.

Бу борада ҳам фактларга мурожаат қилайлик. 1984-1987 йилларда ЎзССР прокурори лавозимини эгаллаган А.Бутурлин ҳозирги вақтда Москва шаҳридаги хусусий адвокатуранинг адвокати бўлиб хизмат қилмоқда. Шунга ўхшаш О.Гайданов, О.Маценколар ҳам хусусий адвокатуралардан бошпана топишган. 1985 йилда Сирдарё вилоят прокурори ўринбосари лавозимига тайинланган А.Жихарев ҳозирда Донецк шаҳрида юрист-маслаҳатчи бўлиб ишляпти. “Десантчилар”нинг кўпчилиги эса бугунги кунга келиб прокуратура органларидан умуман ҳайдалган. Ҳолбуки, ёшига қарасак, улар айна жавлон уриб ишлайдиган пайтлари...

* * *

Азиз юртдош!

Гувоҳи бўлганингиздек, республика прокуратураси органларининг мустақилликка эришиши, мақоламиз бошида айтганимиз айрим кишилар талқин қилганидек, асло осон кечган эмас. Нафақат прокуратура, балки барча соҳаларнинг ҳам миллий давлат тасарруфига олиниш жараёни тўғрисида худди шу фикрни билдириш мумкин. Зеро, ўта оғир, ўта мураккаб вазиятда энг тўғри ва оқилона йўлни танлай билиш, миллат ва мамлакатни бу йўللardan талофатсиз ва эсон-омон олиб ўтиш иқтидори ҳаммага ҳам берилавермайди. Мана шу ҳақиқатни билиш, фарзандларимизга билдириш виждонимиз олдидаги, бугун ва келажак олдидаги бурчимиздир.

Марказнинг гирром ўйинлари

ёхуд Ўзбекистонда қурилган бўрилар уясининг яксон қилиниши ҳақида

Муқаддима

Бундан икки йил аввал Москвага хизмат сафарига боришга тўғри келди. Ажойиб кунларнинг бирида, иш билан шошиб кетаётиб Ўзбекистон Ички ишлар тизимининг икки ходими билан кўчада учрашиб қолдик. Бегона жойда юртдошларимни кўриш кўнглимни бирдан равшанлаштирган бўлса-да, иш кўплигидан улар билан бафуржа суҳбатлаша олмаслигим алам қиларди. Ҳайриятки, йигитлар мени тўғри тушунишди, фақат йигирма минут вақт ажратишимни, ўзлари гувоҳ бўлган қизиқ бир манзарани менга ҳам кўрсатмоқчи эканликларини айтиб, туриб олишди. Ноилож рози бўлдим. Арбат кўчасидан ўтиб, Смоленск майдонидаги кўримсизгина бир кафега кирдик. Улардан нега айнан шу жойга келганимизни сўраганимда, йигитлар «Ҳозир билиб оласиз» дея сирли кулимсираб қўйишар, кўзлари билан эса залдан кимнидир қидиришарди. Ниҳоят, топилди шекилли, менинг тирсагимдан туртиб, «Анави одамга қаранг» дея бир мужикка ишора қилишди. Сарғиш соқоли тиркайиб ўсиб ётган, қадди буқик, исқирт кийим-бошли, йиртиқ бошмоқ кийган оёғининг бири пайпоқсиз, бирига бўлса, футболчиларнинг гетриси илинган бу одамга қараб, аввалига сал энсам қотди. У атрофдагиларнинг очикдан-очик жирканиб қарашларига эътибор бермай, шилпик кўзлари билан бўш шиша ахтарар, қўлга кирганини кир елим халтага солиш билан банд эди. Менинг футболга қизишимдан хабардор йигитлар бирор собиқ футболчини кўрсатмоқчи бўлишибди-да деб ўйлаб, унинг қайси ўйинчилигини сўрадим. Йигитлар бу одам бир вақтлар юртимизда, «юқори эшелонда» ўтириб «катта ўйинлар» кўрсатган, собиқ Ўзбекистон Совет Со-

циалистик Республикаси Ички ишлар вазирининг биринчи ўринбосари, милиция генерали Виктор Гаврилович Гусев эканини айтишганда, ҳайратдан ёқа ушлаб қолдим ...

Қурбон талаб қилинарди

1984 йил. СССР аталмиш империянинг ташқи ва ички сиёсатида кечаётган таназзулнинг, мамлакат тушиб қолган ночор ижтимоий-иқтисодий аҳволнинг туб илдизларини яшириш, уларни вақтинчалик қийинчиликлар, «турғунлик даври асоратлари» дея ҳаспўшлашга уриниш бошланган даврлар. Ҳокимият эгалари халқни муаммоларнинг чин моҳиятидан чалғитиш, унинг нигоҳини бошқа томонга буриб юбориш мақсадида навбатдаги «тубдан тозалаш» («генеральная уборка») кампаниясини бошлашга аҳд қилди. Бундай вазиятда қурбон талаб қилинишига ҳамманинг ақли етарди. Фақат асосий қурбонлик сифатида қайси ҳудуд ва қайси миллат танланиши масаласини ҳал этиш қолганди. Болтиқбўйи республикаларига тегиб бўлмасди. Улар анчагина ҳақини таниган, жим юришганининг ўзи ҳам катта давлат эди. Қолаверса, Европага яқинликлари ҳам раҳбарият режаларини амалга оширишга жиддий ҳалакит берарди. Кавказ орти ва Озарбайжон тепасида Марказдаги муайян кучлар билан яқин алоқада бўлган, халқини ёппа талатиб қўймасликка ақли етадиган раҳбарлар ўтирарди. Белорусия ва Украина ҳарқалай қардош халқлар ҳисобланар, уларни ўғри-қароқчиға чиқарилса, бир учи «катта оға»га тегиб кетиши ҳам ҳеч гап эмасди. Қолаверса, гарчи Машеров ўртадан олиб ташланган бўлса-да, унинг издошлари билан ҳисоблашишга тўғри келарди. Демак ...

Демак, қурбон Ўрта Осиё республикалари орасидан танланиши керак. Марказ бунда ҳам «тарих тажрибасига суяниб» иш қўрди. Яъни худди чор Россияси тутган йўлдан борди. Ўрта Осиёнинг марказий давлати, юраги бўлмиш Ўзбекистонга қарши қилинган ҳаракат унинг атрофидаги қолган тўрт республиканинг ўз-ўзидан, сўзсиз таслим бўлишига олиб келиши ҳисобда тутилиб, асосий ҳужум

Тошкентга уюштирилди. Бунга қўшимча, айтилган даврда республика тепасида ўтирган одамнинг кўзлари қурбонликка мўлжалланган жониворникидек жовдирашдан бошқа белги бермасди.

Бу йиллари Гдьян-Иванов бошчилигидаги десант амалга оширган кирдикорлар тўғрисида кўп тўхтанилгани туфайли бугун уларни қайтариб ўтирмаймиз, албатта. Бу галги мулоҳазаларимиз кўпроқ республика ички ишлар тизимида юз берган ҳодисалар, уларнинг сабаб ва оқибатлари ҳусусида бўлади.

Демак, яқин тарихнинг фактларига, аччиқ ва нурли ҳақиқатларига мурожаат қиламиз.

1984-89 йилларда «Ўзбекистонда социалистик қонунчилиқни тиклаш» шиори остида ҳуқуқ-тартибот идораларининг барчасига Марказдан минглаб одам жўнатилади. Бу идоралар орасида шахсий таркиби, ҳаракатланиш ҳудуди ва таъсир кучи нуқтаи назаридан энг йириги ҳисобланган Ўз.ССР ИИБга собиқ советлар мамлакатидан ҳаммаси бўлиб 150га ходим келди. Йиллар бўйича қарайдиган бўлсак, 1984 йилда 5 та, 1985 йилда 33 та, 1986 йилда 86 та, 1987 йилда 27 та, 1988 йилда 2 та, 1989 йилда 3та «осойишталик посбони», бировдан сўраб-сўрамай, Ўзбекистонга «ташриф буюрган». Бу «кутилмаган меҳмонлар»нинг асосий мақсади - социалистик қонунчилиқни таъминлаш эмас, балки ўзбек халқини таҳқирлаш эвазига хизмат пиллапояларидан кўтарилиш эди.

Биз бу гапни осмондан олиб айтаётганимиз йўқ, албатта. Гап шундаки, вазирликнинг кадрлар бошқармасини қўлга олиб улгурган А.Теплов «ўртоқ» уларни хотамтойларча кутиб олишга аввалдан тайёргарлик кўрганди. Биргина мисол: 1986 йилда Тошкентдаги милиция мактабида область ва район миқёсидаги милиция раҳбарларининг бутуниттифок ўқиши ташкил этилади. Унда мамлакатнинг турли бурчақларидан вакиллар иштирок этади. Ўқишни Ўз.ССР ИИБ Кадрлар бошқармасининг бошпиғи, вазир муовини А.Теплов тантанали равишда очади ва қириш нутқи сўзлайди.

«Мени, - дейди нотик ўз сўзида, - Коммунистик партия Марказқўми Ўзбекистонда социалистик қонунчиликка амал қилинишини назорат этиш учун жўнатган. Олиб борган текширишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, Ички ишлар вазирлиги тизимидаги миллий кадрларнинг аксарияти ўғри-муттахам, порахўр одамлардир. Мен шу ерда ўтирганларга мурожаат қилиб айтаманки, кимда-ким ишда ўзини кўрсатмоқчи, хизмат поғоналаридан ўсмоқчи бўлса, марҳамат, бизга(?) келиб ишланг. Ўзингизгина эмас, хизматдошларингизга ҳам шу гапни етказинглар. Ўзбекистонга келиб ишлайдиганлар учун ҳозирдан яна 300та квартира ажратиб қўйилган

Мана бу ерда ўтирган маҳаллий ходимлар тўғрисида айтадиган бўлсам, уларнинг ярмидан кўпи бугун бўлмаса эртага лавозимидан олинади ва келадиганларга жойларини бўшатиб беришади. Бу масалада мен сизларга юз фоиз кафолат бераман!»

Шу тарика Ўзбекистонга келганлар адолатни қарор топтиришга эмас, балки кўпроқ бегуноҳ одамларни қамашга, йиллик ҳисоботларини бойитишга зўр бердилар. Ўша пайтдаги Ички ишлар вазирининг ўринбосари генерал Ғафур Раҳимовнинг далилларига кўра, вазирлик таркибидаги 27 бошқарма ва бўлимдан бор-йўғи иккитасинигина ўзбек миллатига мансуб кишилар бошқарган. У ҳам бўлса, ҳўжалик ва тиббиёт бошқармалари эди.

Ўз.ССР Ички ишлар вазирлиги таркибида ишлаган шовинистик кайфиятдаги бу кишилар ўзлари каби прокуратура ва суд тизимида туширилган десантчилар билан тил бириктириб, бир хил сиёсат юритишган. Гдлян гуруҳида иш олиб борган қонхўр терговчилардан бири Карташьяннинг «Ўзбекистан нужно оградить колючей проволокой и поставить вышки с часовыми, так как все здесь воры и взяточники» деган гаплари («Народ должен знать правду» мақоласидан. «Сельская правда» газетаси 30 январь, 1990 йил) улар учун исбот талаб қилинмайдиган аксиомага айланган эди.

Очиғини айтганда, ўша йиллари амалда бўлган ҳоки-

миятнинг нўноклиги, кўрқоклиги туфайли Ўзбекистонда икки ҳокимиятчилик пайдо бўлди — расмий, ҳамма нараса билан келишувчи ҳукумат ва куч тизими идоралари раҳбарияти. Ўзларини «силовиклар» деб аташни хуш кўрадиган Ички ишлар вазирлиги ва Республика Прокуратураси раҳбарияти — А.Бутурлин, Э.Дидоренко, В.Гусев, А.Тепловлар кунора, тушлик баҳонасида, Марказқўмнинг Шелковичная кўчасидаги шаҳар қароргоҳида тўпланишарди. Бу жой улар учун келгуси режалар, маҳаллий аҳоли устида ўтказилиши лозим бўлган «тажрибалар» хусусида келишиб олинадиган штаб вазифасини ўтарди..

«...Бўлмаслар асло одами»

Юртимизга социалистик қонунчиликни мустаҳкамлашга келганлар учун «ўзбекларнинг барчаси ўғри, порахўр, муттахам» ҳисоблангани тўғрисида айтдик. Хўш, уларнинг ўзлари-чи? Бирининг елкасида, бирининг ёқасида темир ва ипақдан беш юлдуз порлаган, «ўзи хон — кўланкаси майдон» бўлган бу кимсаларнинг «асли насли» қандай эди?

Яна мисолларга мурожаат қиламиз.

Ўзбекистон ССР Ички ишлар вазирининг ўринбосари Дидоренконинг ўғли «ота ўғил»лик билан Тошкент-да ном чиқарганди. Дарвоқе, ота ва ўғил «иш услуби»да фарқ бўлмаган десак, адолатдан эмас. Агар ота Дидоренконинг зулм болтаси турли буйруқлар, кўрсатмалар, хуфёна ишлар орқали халқ бошига тушган бўлса, ўғил Дидоренко қўлига кирган болта билан дуч келган одамни чапаничасига ураверган.

1987 йилнинг жазирама ёз кунларининг бирида учтўрт оғайниси билан «бухатъ» қилиб юрган кичик Дидоренконинг кўнгли бирдан яна пиво тусаб қолади. Улар Тошкентнинг собиқ Ивлев кўчасида жойлашган бакалея дўкони қаршисида машинадан тушишади. Бу пайтда иш вақти тугагани туфайли дўкон ёпилаётган эди. Сармаст Дидоренко сотувчидан дўконни қайта очишни, унга пиво топиб беришни талаб қилади. Сотувчи рози бўлмайди. Ўзи-

ни камида шаҳарнинг эгаси ҳис қилиб қолган Дидоренко дўкон ойнасига тош отиб синдириб, ичкарига йўл олади. Уни тўхтатмоққа уринган сотувчининг оёғига эса гўшт чопиладиган болта билан туширади..

Воқеа жойига етиб келган милиция наряди эркатойни ит тутгандай тутиб, шаҳар ички ишлар бўлимига олиб боради. Орага ота Дидоренко аралашгач, «шўхлик қилиб кўйган» ўғилдан кечирим сўраб, қўйиб юборилади..

1988 йилда эса Дидоренко отаси ишхонасининг шундок биқинида, Герман Лопатин кўчасида бировнинг мотоцикли ўзига ёқиб қолгани учунгина унинг эгасини уриб, тортиб олади ва мотоциклни олиб қочади. Ўз-ўзидан бу иш ҳам ёпди-ёпди қилинади.

Болта билан жиноят содир этишга «мутахассислашган» Дидоренконинг «шўхлиги» шу йили энг баланд нуқтага етади. У «Россия» меҳмонхонаси олдида бир одам билан жанжаллашиб, уни болта билан чолиб ўлдиради. Ота Дидоренко ўғли устидан очилган жинойий ишни шаҳар милицияси тергов бошқармасидан ўз қарамоғига чақиртириб олади. Бу ишда унга республика прокурори Бутурлин бевосита ёрдам беради.

«Ит бўлур, доғи эшак» деганларидек, вақти келиб, Бутурлиннинг ўғлини ҳам (у ҳам прокуратура тизимида тикилиб олганди!) маҳаллий ички ишлар ходимлари катта пора - белги қўйилган нақд пуллар билан қўлга туширишади. Бу операцияда милиция полковниги Ботир Турсунов ҳам иштирок этади. Порахўр бўлимга келтирилгачгина, унинг Бутурлиннинг ўғли эканлиги ошқор бўлади. Шунда вазирлик БХСС бошқармаси бошлигининг муовини Белоусов Б.Турсуновдан барча далилий ҳужжатларни унга топширишни талаб қилади. Б.Турсунов «Унинг ўрнида ўзбеклар бўлганида, албатта камар эдинглар, ўзбекларни сохта материаллар билан, қачондир пора олган деб ҳам қамайсанлар-ку» деган эътироз билан материалларни бермайди. Белоусов зўрлик билан унинг қўлидан ҳужжатларни тортиб олиб, Дидоренконинг бошқа бир ҳамтовоғи, вазирнинг биринчи ўринбосари Гусевга етказди.

«Қарс икки кўлдан» деганларидек, Бутурлиннинг олдидаги қарзини унутмаган Дидоренко порахўр ўтилнинг ишини «тўғрилаб» беради..

Пайғамбаримиздан шундай ҳадис келади: «Ёмон-мункар ишни кўрганингизда уни кўлингиз билан тузатинг, агар кўлингиз билан тузата олмасангиз, тилингиз билан тузатинг, агар бунини ҳам қилолмасангиз, дилингиз билан тузатинг. Лекин бу ҳолат Сизнинг имонингиз сустлигидан далолатдир». Албатта, ўша йиллари маддалаб ётган бу адолатсизликларни ҳамма кўриб-билиб турар, уларга ичдан нафрат сезарди. Бироқ аксарият одамлар «бизда ҳам бола-чака бор» қабилида иш тутишиб, кўзларини кўрликка, қулоқларини карликка ўргатиб олишганди. Масалан, Б.Турсунов вазирлик партия ташкилоти йиғилишида бу адолатсизликларнинг ҳеч курсида бир қисмини айтмоқчи бўлиб сўз сўрайди. Бироқ йиғилишни олиб бораётган Дидоренко ҳам, президиумда савлат тўкиб ўтирганлар ҳам (улар орасида бирорта ўзбек йўқ эди!) унга сўз беришни пайсалга солишади. Ниҳоят, йиғилиш сўнгида раислик қилувчи «Кимда савол бор?» деб залга мурожаат этганидан фойдаланиб, вазирлик раҳбариятини фош этишга тушади – Дидоренко, Гусев, Тепловларни қаттиқ танқид қилади. Улар ўзини ҳокимияти чекланмаган подшоҳчалардек тутишларини айтиб, «десантчилар»га хайрихоҳлига кўра ходимларни яроқли ва яроқсизга ажратишаётганини, яроқсизлар – маҳаллий кадрлар таъқиб қилинаётганини очиқ гапирди. Москвадан юборилганларнинг барчаси, касб малакасида қатъи назар, юқори лавозимларга тайинланиши, бор унвону мукофотларнинг ҳам уларга «насиб этиши» ҳақида яширмай айтади. Ерли аҳолига нисбатан эса ўта такаббурлик билан, менсимай муносабатда бўлишлари ҳақида куйиниб гапирди.

Унинг гапини кўллаган кўпчилик маҳаллий милиция офицерлари кўлларини оёқлари орасига тутишиб қарсак чалишади. Шу гапдан олдин захартан қилиб ташқарига чиққан маҳаллий генералларимиздан бири эса залга кирар экан, жойига ўтираётиб ошқора қарсак чалиб ўтади.

Ўрнига келиб ўтиргач, ёнидаги одамдан қарсак сабабини эшитгандан кейин бўлса, қарсак чалган қўлларини шоша-пиша орқасига яширади

Танқид қилинганларнинг иш услуби фитначилик билан бевосита боғлиқ бўлгани боис, уларнинг кўрсатмаси билан 1989 йил августида «тили узун» Б.Турсунов ҳам «порахўр ўзбеклар» қаторидан ўрин олиб, унга қарши жиноий иш қўзғатилади..

Бояги «эрка ўғилларнинг» қилмишлари асосан пойтахтнинг Фрунзе райони ҳудудида содир этилганди. Ўша вақтда мазкур район ички ишлар бўлими бошлиғи лавозимида Асланбек Ибрагимов хизмат қилган. 1986-87 йиллар якунларига кўра, жиноятчиликнинг очилиши бўйича бу район кетма-кет биринчи ўринни эгаллайди ва кўчма қизил байроққа эга бўлади.

Йил якунига бағишланган мажлисда иштирок этган Дидоренко район ходимлари ишини пастга уриш мақсадида «Ибрагимов чойхонада ўтиравермаса, жиноятчиликнинг очилишини юз фоизга етказиш мумкин эди» деган гапни қилади.

А.Ибрагимов ишида ҳали муайян камчиликлар мавжудлигини тан олган ҳолда, жиноятчиликнинг очилишини юз фоизга етказган мамлакат йўқлиги, қолаверса, улар оча олмаган ишларнинг тўрттаси «юқоридагиларнинг кўрсатмаси» билан тергов бошқармаси ихтиёрида бўлгани туфайли судга оширилмаганини айтиб, «талабчан» раҳбарларнинг шохига калтак уради.

Албаттаки, бу қайсар милиционернинг бетгачопарлиги Дидоренконинг эсида қолади. Орадан икки-уч кун ўтгач, кечаси ўн иккида А.Ибрагимов уйига сим қоқилиб, у эрталаб соат саккизда Дидоренко ҳузурига чақирилаётгани маълум қилинади.

Дидоренконинг қабулхонасида шаҳар милиция бошқармаси бошлиғининг ўринбосари Волков ҳам рангида ранг йўқ ҳолда ўтирарди. Дидоренко кела солиб, А.Ибрагимовга ўшқира кетади: «Сенинг районингда замминистрнинг уйига босқинчилик ҳужуми тайёрланаяпти-ю бало-

ни ҳам билмайсан. Теплов менга Самарқанддан телефон қилди. Унинг квартирасига газовик кийимида бир кимса келиб, уйдаги вазиятни разведка қилиб кетибди. Зудлик билан жиноятчини топиб, жазолайсанлар ва иш натижаси тўғрисида бугуннинг ўзида ахборот берасанлар!» дейди.

Шаҳар ва район милицияси оёққа туради, зудлик билан А.Тепловнинг уйига бориб суриштирув бошланади. «Замминистрнинг хотинчаси» хушламайгина уйига уч кун олдин газ таъмирловчиси келганини, унинг «башараси ёкинқирамаганини» гапириб беради. «Уч кун олдин бўлса, нега ариза ёзиб бермадингиз?» деган саволга эътибор ҳам бериб ўтирмайди. Район газ бошқармасидан ўша куни навбатчиликда бўлганлар аниқланади. Бояги хонадонга борган 18-19 яшарлик йигит топилади. Ҳам қўриқиб кетган, ҳам ҳайрон бўлган бу йигит фақат у уйга эмас, «дом»даги бошқа хонадонларга ҳам кириб профилактик кўрик ўтказгани, Тепловнинг хотинига газ плитаси яқинига сочиқ илиш мумкин эмаслигини огоҳлантирганини айтади. Мазкур вазиятда ҳеч қандай жиноий ҳолат йўқлигига амин бўлган А.Ибрагимов ва Волков, буйруққа биноан, Дидоренко ҳузурига ўша йигитни бошлаб боришади ва бор гапни айтиб беришади. Ноқулай вазиятда қолган «хушёр раҳбар» эса ўзи берган топшириғини гўё унутиб, улар тақдим этган қоғозларни йиртиб отаркан, «Мени бир газовикдан бошқа қиладиган ишим йўқми?!» дея ўшқиршишга тушади...

Аслида «замминистрнинг хотинчаси» ҳам, қўриқиб кетган газчи йигит ҳам ўша куни бўлган ҳодисани яширишган эди. А.Ибрагимов Дидоренко қабулидан қайтиб чиқишгач, бояги йигитдан бор ҳақиқатни эркакчасига айтиб беришни илтимос қилади. Йигитнинг уялиб айтишича, у хизмат юзасидан Тепловнинг хонадонига кирганида, эри командировкада эканида кўзи қонга тўлган бу хоним йигитга «холис хизмат» таклиф қилади. Бунақа ишга ўрганмаган, қолаверса, катта лавозимдаги «қонун посбони»нинг хотини билан суйкалишиб ўтиришдан қўриқиб кетган йигит қаршилиқ кўрсатганида, хоним «Сен-

га ҳали кўрсатиб қўяман!» дея унга ташланади. Бечора йигит эркасираган хотиннинг чангалидан зўрға кочиб, ўзини эшикка уради. Шовқиндан подъездга чиққан қўни-қўшнilar олдида шарманда бўлишдан хавотирга тушган хоним эса «замминистрнинг уйига тайёрланаётган босқинчилик ҳужуми» тўғрисидаги чўпчакни ўйлаб топади (Ахир буюк фаранг ёзувчиси П.Мериме ўзининг машҳур «Кармен» асарида «Дунёда истаги вақтида қондирилмаган аёлдан ваҳшийроқ махлуқ бўлмайди» деб бекорга ёзмаган-да!)

А.Ибрагимов қайтиб ишига борганида, хотинчасининг инжиқлигидан келиб чиққан ходисага чидамаган Теплов Самарқанддан телефон қилиб: «Нега Дидоренконинг олдида газовикни олиб бординг? Сендақа одамга милицияда ўрин йўқ, бошқа ишламайсан» деб бақиради. (Холбуки, улфати Дидоренко унга фақат сочиқ воқеасини айтганди, холос. Ё хотинининг хурмача қилиқларини эри аввалдан билармикин?..) Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, вазирликнинг шахсий таркиб билан ишлайдиган масъул ходими А.Ибрагимовга кўнғироқ қилиб, ўзига раҳбариятдан топшириқ тушгани, унга қарши компромат йиғиб, жиноий иш қўзғатиш талаб қилинаётганини айтади. Гапининг охирида ишни шунгача олиб бормай, ариза ёзгани маъқул эканини дўстона маслаҳат беради. Шу тариқа эндигина 45 ёшга тўлган, намунали фаолияти учун икки йил кетма-кет кўчма қизил байроқни қўлга киритган одам «ўз ихтиёрига қўра» ишдан бўшатилиб, нафақага чиқарилади...

Агар эътибор бераётган бўлсангиз, ҳозирга қадар биз вазирликнинг энг юқори лавозимларига жўнатишган, ишга тайинланаётганида «ўта ҳалол, принципиал, виждонли мутахассис» дея таърифланган кимсалар қилмишларигагина тўхталаймиз. Уларнинг Ўзбекистонда қонунчилиқни қай тарзда «мустаҳкамлагани»ни эса кўриб турибсиз: Бутурлин ўзини порахўрликка қарши курашчи, деб эълон қилган бўлса, ўғли пора билан қўлга тушган, Дидоренко «уюшган жиноятчилиқни йўқотишга» бел боғлаган бўлса, ўзининг ўғилчаси қонсираган болтасини одамлар боши

узра сермайди, Теплов маҳаллий кадрларни «ёппасига ўри-мутаҳам»га чиқаради-ю, энг малакали мутахассислар тақ-дирина, эркаксираган хотинчасининг тамонносига кулок осиб, хал этиб ташлайверади. Шунинг айтишса керак-да «Иштони йўқ тиззаси йиртиққа кулибди» деб.. Дарвоқе, генерал Теплов ГКЧП кунлари Саратов область КГБининг бошлиғи лавозимида эканида фитначиларни қўллаб-қувватлагани учун генераллик унвонидан мосуво этилиб, ишдан ҳайдалгани ҳам унинг қанчалар содиқ коммунист бўлганидан далолатдир.

Биз ушбу мақолага материал йиғиш жараёнида кел-гинди «қонун посбонлари»нинг ўғиллари томонидан со-дир этилган жиноятлар илдизини топишга анча уриндик. Буни қарангки, бу ишлар нафақат ёпиб юборилган, бал-ки уларга оид йиғилган дастлабки ҳужжатлар ҳам йўқ қилиб ташланган экан. Бироқ улар бу ҳодисаларнинг жон-ли гувоҳлари — одамлар хотирасини ўчириб ташлаб бўлмас-лигини ҳисобга олишмаганди.

Агар ўша йиллар ҳужжатларига синчиклаб назар таш-ласак, ўзбек замини генераллик унвонларини тарқатишда қанчалик «сахий» бўлганига яна бир марта амин бўламиз. Бу ерда энг катта унвонлар аксарият «меҳмонлар»га тор-тиқ қилинганди. Янаям тўғрироғи, уларнинг Марказдаги ҳомийлари маҳаллий кадрлар иши натижалари учун ҳам ўз одамларини сийлашдан уялишмаган. Бу борада ҳам да-лилларга эътибор берайлик.

Хўш, «қайта қуриш» йилларида кимлар генераллик унвонларига сазовор бўлган? Рўйхатни кўрамиз - Дидо-ренко, Теплов, Рибаклов исму шарифлари. Яна давом эта-миз — Криворучко, Гусев ...

Дейлик, ҳикоямиз бошида эслаганимиз В.Гусев гене-раллик мундирина жуда тез — Ўзбекистонга келганига олти ой тўлар-тўлмас эгнига илади. Ўйлашингиз мумкин: шунга яраша хизмат қилгандирки деб. Биз эса Сизга бу сийловнинг реал тарихини келтирамиз.

Тошкентнинг Октябрь райони БХССи раҳбари ўз хо-димлари билан Эски Жува бозори ҳудудида катта миқ-

дордаги сохта пулларни тарқатаётган кимсани қўлга туширади. Уни тергов қилиш натижасида вокзалнинг юкхонасига келтириб қўйилган янада катта партия сохта пуллар топилади. Бу пуллар Россиянинг қайси вилояти, қайси хуторида тайёрланаётгани аниқланиб, бизнинг ходимлар ўша жойга етиб боришади ва у ердаги «устахона» ҳам фош этилади. Бу операциянинг нақадар муҳим аҳамиятга эга эканини шундан ҳам билса бўлардики, у ҳақда марказий телевидение ва барча оммавий ахборот воситаларида кетма-кет хабарлар берилади. «Ўроқда йўқ, бошокда йўқ, хирмонда ҳозир» Марказдан эса дарров махсус гуруҳ жўнатилиб, тўла очиб бўлинган иш материалларига эга чиқади ва барча хизматни ўзлариники қилиб кўрсатишга ўтади..

Айни операция амалга оширилган пайт - 25 апрелдан 17 май оралиғида жаноб Гусев таътилда бўлиб, жазирама Ўзбекистондан узоқ жойларда мазза қилиб хордиқ чиқарди. Бунни қарангки, мукофотларни ўзаро тақсимлаб олган Марказдагилар у кишимни ҳам муддатидан илгари генераллик унвони билан сийлайдилар. Жиноятни очган, шу йўлда кечани кундузга улаган Октябрь райони БХСС бўлими ходимлари эса ҳеч кимнинг эсига ҳам келмайди, биров бу масалани суриштирмайди ҳам..

Бўрилар қуршовида

Энди, мухтарам ўқувчи, ҳар биримизни жиддий мулоҳазага толдириши табиий бўлган қуйидаги саволларни ўзимизга бериб кўрайлик: Президентимиз нега мустақилликни асраб-авайлаш, уни кўз қорачиғидек сақлашга бу қадар кўп аҳамият беради? Бу масалада ҳаммадан кўп жон қуйдиришининг асл сабаби нимада?

Биз юқорида тўхталганимиз ходисалар, аслида, мазкур саволларга жавобнинг бошланиши эди, десак тўғри бўлар. Зеро, биргина соҳа мисолида эсланган шу айрим ходисаларнинг ўзиёқ, мустақиллик арафасида юртимизда нақадар мураккаб вазият ҳукмрон бўлганини, ундан мам-

лакати ва миллатни соғ-омон олиб чиқиб кетиш бўлгуси раҳбардан қанчалар катта ирода ва матонат талаб қилганини кўрсатади. Энди эса И.Каримов раҳбарликни қўлга олган пайтдаги республика бошқарувини бир кўз олдимизга келтирайлик: Республика Прокуратураси аввал Бутурлин, ундан кейин Усатов қўлида; Ички ишлар вазирлиги — Камолов, Дидоренко, Гусевлар қўлида; Давлат хавфсизлик хизмати — Мелкумов қўл остида, Туркистон ҳарбий округи раҳбарлиги Кондратьев ихтиёрида. Демак, давлатнинг барча куч тизилмалари тепасида Марказнинг содик одамлари ўтирар, улар ўзларига маъқул тушмаган ҳар қандай одамни бўридек ғажиб ташлашга шай эдилар.

Ўз.ССР Олий Совети раиси Ибрагимов, республика Министрлар Советининг раиси Қодировлар Марказ чалаётган сурнайга эшилиб ўйнашдан нарига ўтишмасди.

Партия раҳбариятида Марказ вакиллари ни мафкуравий жиҳатдан тўла қўллаб-қувватлашга сафарбар этилган Анишчев, Огорок, Ефимов сингари кимсалар жавлон урар, улар Усмонхўжаев, Нишонов сингари «биринчилар»га худди юввош қўйга қарагандек қарашарди, холос. Барча область ва район миқёсидаги бошқарувда ҳам худди шу тизим истисносиз амал қиларди. Марказ ўзи ўрнатган бу тизимнинг енгилмаслигига, унинг ишида ҳеч қандай ЧП содир бўлмаслигига ишонар (бугун маълум бўляптики, ортиқча ишонар) эди. Раҳбарият жойлардаги бўрилар ҳар қандай принципти, миллатпарвар одамни қўйга айлантира олишига шубҳа қилмасди. Бирок, ўзбекнинг Худога айтгани бор экан ...

Бу бўрилар галасининг қандай қилиб қувиб чиқарилгани тарихини эса хийла олдинроқдан бошлашга тўтти келади. Онгу шуури партократия тизимида захарланмаган, асосий фаолияти ишлаб чиқариш, иқтисод, молия соҳасида кечган И.Каримов ҳар жиҳатдан энг оғир ҳудуд ҳисобланган Қашқадарё области партия комитети раҳбари этиб юборилади. Милиция полковниги Тохир Рискиевнинг хотирлашича, обком секретари иш бошлаганига ҳеч қанча вақт ўтмай, 1987 йилнинг июнь ойида совпартак-

тив чақиради ва унинг кун тартибига асосий мавзу қилиб область ички ишлар бошқармасидаги кадрлар масаласини қўяди. Область ички ишлар бошқармасининг раҳбари О.Новиков ҳам, унинг барча муовинлари, кадрлар бўлимининг бошлиғи ҳам «таклиф этилганлар» сирасидан бўлиб, ҳал қилувчи лавозимларнинг бирортасида маҳаллий кадрлар йўқ эди. Йиғилиш аввалида О.Новиков қилган бандпарвоз ҳисоботдан, унинг муовинлари билан ўтказилган савол-жавобдан кўнгли тўлмаган обком секретари кадрлар бўлимининг бошлиғи ўрнидан туришини сўрайди. Бўлим бошлиғи мажлисда бўлмаганлиги туфайли унинг муовини — Т.Ризкиев туради. И.Каримов у кишига «Сиз қаерликсиз?» деб савол беради. Т.Ризкиев асли тошкентлик эканини айтганида, кейинги саволга дуч келади: «Бу областда яна қанча ишламоқчисиз?» Ундан «Очиғи, бирор йил ишлаб, бола-чақанинг олдига борсам девдим» деган жавобни олган И.Каримов энди ўзи ўрнидан туриб: «Кўряпсизларми, фақат шу одамгина менга рост гапиряпти. Ахир бу ернинг дардлари, муаммоларини шу ерни яхши биладиган, халққа жони ачийдиган одамларгина ҳал қила олади. Маҳаллий вазиятни, одамларнинг феъл-атворини яхши билмайдиган милиция катталарига халқ қандай ишонади? Область раҳбари сифатида, Новиков, Сизга топширигим шу — барча район ички ишлар бўлимлари раҳбарларини маҳаллий, ишнинг қўзини биладиган одамлар билан алмаштирасиз. Протоколга ёзиб қўйинглар: роса бир йилдан кейин бюрода шу топшириқнинг бажарилиши бўйича ўртоқ Новиковнинг ҳисоботини эшитамиз».

Бўлиб ўтган гапларнинг салмоғи Новиковнинг бошидан оёғигача зириллатиб юборади. Зеро, у Марказ йўналишига очикдан-очик зарба берилишини умрида биринчи марта шу ерда кўраётганди. Мажлисдан кейин аламиндан ўз одамлари билан яримтани бўлиб ўтираркан, Новиков «Мен кўп обком секретарларини кўрганман. Очиғи, бунақасини кўрмовдим. Лекин кўркманлар. Москва ўз йўриғига юрмайдиган бунақа одамларни бир йилга қол-

май ишдан олади. Кўрасизлар, ҳисобот беришимизга ҳам ҳожат қолмайди» деган гапни айтади.

Новиковнинг «башорати», дарҳақиқат, ортиғи билан тўғри чиқади. Фақат тескарисига! Орадан тўрт ой ўтмай, 1987 йилнинг 23 ноябрида унинг кафши ўзи келган Ленинград области томон тўғрилаб қўйилади...

Қашқадарё область партия комитети котиби арбоблар билан олишувда ҳар боб билан зарба бериш лозим эканлигини жуда яхши биларди. Шу туфайли ҳам аввал вилоятни, кейин эса республикани бу балолардан халос қилишнинг қонуний, юридик асосларини яратиш йўлидан боради. Масалан, унинг шахсий ташаббуси билан 1988 йил 15 ноябрда Ўз.ССР Министрлар Советининг «Қашқадарё области совет ва ҳуқуқ-тартибот органларининг жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашни кучайтириш юзасидан директив органлар қарорлари асосидаги ташкилотчилик ишлари ҳақида»ги 427-сон қарори чиқади. Мазкур қарор матнига эътибор берадиган бўлсак, нега И.Каримов унинг қабул қилинишига эришганининг асл моҳияти ойдинлашади. Хусусан, қарорда ҳамма ерда ҳукмронлик қилишга ўрганиб қолган ички ишлар бўлинмалари фаолиятини назорат қилишда маҳаллий Советларнинг депутатлари, ижроқўм масъулларининг ролини ошириш илк бор расмий белгилаб қўйилди. «Райижроқўмлар ўзларига берилган ҳуқуқлардан етарли фойдаланмаётгани, ишларнинг боришини танқидий баҳоламаётгани, ички ишлар бўлимлари раҳбарларининг ҳисоботларини эшитишда бепарволикка йўл қўяётгани» таъкидланди. «Бу органлар инсонларнинг тақдирларига бефарқлик, сансалорлик, раҳмсизлик ҳолатларига барҳам бериши, фуқароларни асоссиз равишда қамаш ва жиноий жавобгарликка тортишга йўл қўймаслиги зарур» деб уқтирилди.

Ёдингизга соламыз - айни йиллари Марказ республикамызда «пахта иши», «ўзбеклар иши» компаниясини авж олдирган, Қашқадарёда ҳам минглаб бегуноҳ одамлар шу қатли омнинг қурбонига айлантирилган эди. И.Каримов бу бедодликларга барҳам бериш учун имкони бўлган бар-

ча куч ва воситаларни ишга солиш йўлидан борди. Ўша кезлари бир гуруҳ ёзувчилар Қашқадарёга ташриф буюради. Улар орасида ўзбек ёзувчиларидан Саид Аҳмад, Усмон Азим, В.Березиков, белорус адиби Е.Бородулин ва бошқалар бор эди. И.Каримов шу кунни Бухорода хизмат сафарида эди. Унга ёзувчилар келгани, бугун ортга қайтмоқчи эканликларини маълум қилишади. И.Каримов уларга жавоб бермай туриш кераклигини, кечкурун нечада қайтишидан қатъи назар улар билан албатта кўришишини, эртага эрталаб ёзувчиларни самолётда жўнатишини айтади. Вақт алламаҳал бўлганда, область раҳбари ўта чарчаган ҳолда қайтганига қарамай, ёзувчилар билан учрашади. И.Каримов уларга жумладан, қуйидагиларни айтади: «Одамларнинг ҳукуматга ҳам, прокурору милицияга ҳам ишончи қолмаган. Давлат меҳнаткаш кишиларни бегуноҳдан-бегуноҳ қамаб юбораверса, қандай ишонч бўлсин. Агар биз мингта гуноҳсиз одамни қамокдан чиқарилишига эришсак, уларнинг ортида турган юз минглаб қариндош-уруғларининг адолатга бўлган ишончи пайдо бўлади. Биз бу ишни албатта қиламиз. Бу масалада Сизларнинг ҳам ёрдамингиз жуда керак!»

Учрашувдан кейин ундан шунча чарчаганига қарамай, ёзувчилар билан гаплашишга нима зарурат бўлганини, боз устига бошқа республика вакиллари олдида миллат дардларидан гапириш сабабини сўраганида, И.Каримов «Ёзувчи халқи миллат ажратмайди, инсонпарвар бўлади. Бу одамлар жойларга бориб, Ўзбекистондаги чинакам аҳвол тўғрисида ёзишади. Дўстларимиз ҳақиқатдан огоҳ бўлишади. Адолатли ижтимоий фикр шаклланади. Бизга бу нарса жуда зарур» деб жавоб беради.

Миллат ҳимоясида

Ислом Каримов Ўзбекистонга раҳбар этиб тайинланганда, уядаги иссиқ ўринларида хотиржам ўтирган бўрилар галаси, дастлабига пинак бузишмади. Унинг устига Марказ қутқуси билан республиканинг гоҳ у, гоҳ бу ери-

да миллатлараро тўқнашувлар юзага келтирилар, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари раҳбарияти уларнинг янада алангаланиб ёниши учун хилма-хил найрангларни ўйлаб топарди. Юқорида генераллик унвонини қандай қўлга киритганини ҳикоя қилганимиз В.Гусевнинг ўз соҳасида қанчалик «мутахассис» эканлигини, халқимиз тақдирига қай қўз билан қараганини яхшироқ билиш учун яна Ғ.Раҳимовнинг хотираларига мурожаат қиламиз.

Наманганда машғум ҳодисалар содир бўлаётган кунлар эди. Жума намозига масжидга йиғилган ўн минглаб киши бошидан ўта катта қирғин кучига эга бўлган портловчи пакетлар ташлаш тўғрисида Гусев Тошкентдан туриб буйруқ беради. Агар шу иш қилинса, нақадар катта хунрезлик юз беришини қўнгли сезган, қолаверса, ўзининг бевосита раҳбари бўлмиш Камоловнинг тўғри қарор қабул қилишига шубҳа қилган Ғ.Раҳимов бу буйруқ тўғрисида хавфсизлик масалалари бўйича масъул Ғ.Алиевга қўнғироқ қилади. У эса ўз навбатида И.Каримовга ахборот беради. Мамлакат раҳбари бунга асло йўл қўйиб бўлмаслигини, одамлар ҳаётини асраш энг муҳим вазифа эканини қатъий уқтиради.

Ахир тасаввур қилинг, ўн минглаб одам саждага бош қўйиб турган пайтда уларни қонга ботириш халқнинг шундоқ ҳам тўлиб турган сабр қосасини қанчалар чайқатган бўларди. Агар шу хунрезлик юз берганида, давлатга ишончсизликни зўр бериб тарғиб этаётган диний экстремистик гуруҳлар тилининг чигали яна-да ёзилишига қўшимча баҳона пайдо бўлмасмиди?

Фарғона воқеаларига келсак, у, айримлар айтганидек, миллатлараро низо ёки адоват натижаси, миллатчиликнинг намоён бўлиши эмас, балки махсус хизматларнинг қилмиши, қўпоровчилик ҳаракати ҳосиласи эди. Ёдингизда бўлса, Фарғона воқеалари 1989 йил 26 майда Қувасойда меҳсети туркларининг юришидан бошланади. Орадан бир ҳафта ўтиб, яъни 3-7 июнь кунлари Фарғонада аҳолига қарши одамнинг баданини ўпириб кетадиган махсус ўқлар отилган. Илгари бундай ўқлардан совет

кўшинлари Афғонистондаги урушда фойдаланган, кейинчалик уни ишлатиш тақиқланган эди. Бундай шафқатсизликни оқлаш учун 14 июнда Тошкентга келган СССР Министрлар Советининг раиси Н.Рижков ва СССР Давлат Хавфсизлик Комитетининг раиси В.Чебриков пленум ўтказиб, воқеаларга миллатчилик тусини берадилар. Ўша вақтда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби Р.Нишонов ҳам ўз маърузасида уларнинг фикрини маъқуллайди ва янада «ривожлантиради».

1989 йил 23 июнда Ўзбекистонга янги раҳбар — И.Каримов сайланади. 24 июнда, яъни орадан бир кун ўтгач, янги раҳбар мажлисда сўзга чиқиб, бу тўполон ва чиқишларни миллатчиликнинг кўриниши эмас, балки одамларнинг мавжуд шароитдан, ҳаётдан норозилиги ифодаси деб баҳолайди.

Эътибор бериб қарайдиган бўлсак, И.Каримов лавозимга ўтирганига икки кун бўлар-бўлмас ниҳоятда оғир муаммо билан тўқнашади - 25 июнда Фарғонада вазият кескинлашади. Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг раиси Ғ.Қодиров тўполон бўлаётган жойларга десантчиларни ташлаш тўғрисида кўрсатма бергани боис, кўчаларда БТРлар турган, автоматчилар одамларни текшириб ўтказётган бир пайтда И.Каримов ўша ерга етиб келади. Бундай шароитда, аввало, одамларни тинчитиш, бунинг учун улар кўнглига ваҳима солиб турган қуролли қучларни олиб кетиш зарурлигини тушунган И.Каримов десантчиларни жойига қайтариш ҳақида топшириқ беради. Шу куни, хавфсизлик хизматининг қаттиқ қаршилигига қарамай, Қўқонга етиб келади. Йўл-йўлакай бир-икки жойда тўхтаб, одамларнинг рўй бераётган воқеалар ҳақидаги фикрини ўрганади.

Натижада шу нарса аён бўладики, одамлар ҳеч кимга ва ҳеч нарсага, давлатга ҳам, адолатга ҳам ишонмай қолган, ниҳоятда аламзада аҳволда эдилар. Шунда И.Каримов уларга «Мен сизлар билан биргаман, муаммоларни биргаликда ҳал этамиз, лекин сизлардан илтимосим, фақат ҳамма жойда тинчлик, тартиб-қоида бўлиши керак»

дейди ва бу мураккаб вазиятда ҳам ўз ниятига эришади.

Ҳолбуки, бу ишларнинг барчаси республика ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида ўтирган кимсаларнинг вазифаси эди.

Бўкага борганида ҳам И.Каримов аянчли манзаранинг гувоҳи бўлади — йўл ёқасида машиналар ёнар, жунбушга келган ёшлар тўполон қилишарди. Янги раҳбар уларнинг ёнига бориб, ўзини таништиради. Бироқ улар шу қадар жазавага тушган эдики, ҳеч қандай гап-сўзга қулоқ солмасдилар. Шунда И.Каримов «Одатда ўзбекнинг олдида биров келса, юринг, бир пиёла чой куйиб берай, деб айтади-ку, мен ҳам йўл босиб келдим, бир пиёла чойга чақирсаларинг бўлмайdimи, шунда бафуржа гаплашиб ҳам олардик», дейди. Жавобан «Чақирганимиз билан бизникига кирмайсиз-да», деган гапни эшитади. Сўзларининг самимий эканига тўпланган оломонни ишонтирган И.Каримовни ёши каттароқ бир йигит кўримсизгина бир ҳовлига таклиф этади. Дастурхон атрофида ўтирган тўрт-беш қария билан саломлашиб, раҳбар улар қаторидан жой олади. Ўша пайтдаги Тошкент обкомининг котиби С.Мамарасулов бу учрашувда унга ҳамроҳлик қиларди. Тез орада ошни ҳам олиб келинади. Сухбат орасида бу одамларнинг қачонлардир Қашқадарёдан кўчиб келгани устида гап кетиб, умумий танишлар борлиги ҳам маълум бўлади. Айни йўсин гап қовушиб, улар билан умумий тил топилади. Шу тариқа ҳалигина важохатидан қон исси келиб турган тўполон тарқалади.

1990 йил 16 февралда И.Каримов Бўкага иккинчи марта боради. Ўша куни райком олдида одамлар тўпланиб, тўполон қилаётгани ҳақида хабар келади. Маҳаллий меҳсети туркларининг уйларига ўт кўйилиб, газ балонлари портлатилаётган экан. Биринчи раҳбар машинада ўша жойга етиб келади. Аҳвол нихоятда мураккаб эди. Қалқон кўтарган милиция ходимларига оломон тош отади, кейин милиционарлар уларни таъкиб қилади, одамлар яна тош отиб, олдинга қараб қочади. Тўполонда И.Каримовга ҳам бир-иккита тош отилади. Шунга қарамай, у мегафонни

қўлига олиб, одамларга ўзини таништиради ва милицияни орқага қайтариб юборади.

Милициянинг ортида қолиб кетганини кўриб, оломон биров босилади. Уларнинг қўпчилиги маст-аласт, наша чеккан, хуллас гап уқадиган аҳволда эмасди. Улар орасида от миниб олганларидан бирини чақириб, И.Каримов «Отдан туш», дейди ва шартта отга миниб халойиқ орасига киради. Уларга мурожаат қилиб, «нима талабларинг бўлса, менга айтинглар, хаммасига эътибор билан қараб, ҳал қилиб беришга ҳаракат қиламан», дейди.

- Сиз ҳам шуларнинг бирисиз, сиз ҳам Москвадан кўркасиз, биз ҳеч кимга ишонмаймиз! — деган хайқириқлар эшитилади.

Шунда И.Каримов Марказ хақида ўзининг чапанича дангал фикрини айтади. Янги раҳбардан бундай жавобни сира кутмаган халойиқ, бўшашиб, тараддудланиб қолади. Кейин И.Каримовдан месхети туркларини 24 соат ичида олиб чиқиб кетишни талаб қилишади. Раҳбар 48 соат ичида олиб чиқиб кетишни ваъда беради. Чунки бошқа илож йўқ эди. Кейин автобуслар ташкил қилиниб, туркларни Паркентга — Кумушқондаги дам олиш уйига олиб чиқиб кетилади.

И.Каримов ўз жонини гаровга қўйиб, ҳар қандай хавф-хатарга қарамай, чигал жанжаллар кучайган жойлардаги кескинликни қурбонсиз бартараф этган бўлса, идорасидаги юмшоқ курсидан кетини кўтармаган генерал Гусев Паркентда қирғин уюштиради. Бўрилар тўдаси ўзининг сўнгги ҳамлаларидан бирини айна шу жойда — И.Каримов шахсан назорат қилишга улгурмаган Паркентда амалга оширади. Генерал Гусев Наманганда ишлата олмаган портловчи пакетларини шу ерда ўзбошимчилик билан аҳолига қарши қўллайтириш ва қонли фожиаларга сабабчи бўлади. Ҳолбуки, қирғин қуввати ўта кучли бўлган бу портловчи моддалар аҳолига қарши политбюронинг махсус рухсати билангина қўлланиши мумкин эди. Ана энди хулосани ўзингиз чиқаринг: ким учун элини омон сақ-

лаш муҳим бўлгану, ким жасадлар сонини санашдан лаззатланган...

1990 йил 4 июнда Ўшда ҳам фожиали воқеалар бошланади. Улар ҳам худди бизнинг юртимизда рўй берган воқеалар сценарийси бўйича ривожланиб боради. И.Каримов Қирғизистон Компартиясининг ўша вақтдаги биринчи котиби А.Масалиевга телефон қилиб, «Оғайни, катта жанжалнинг ҳиди келяпти, зарур чорасини кўринг», деб талаб қилади. У эса эртага пленум бор, мен шунга тайёргарлик кўряпман, деган баҳона ишлатиб, жанжал жойига ёрдамчиларидан бирини юбориш билан чекланади, холос...

6 июнда Андижонга Қирғизистондан иккита аёл мурдаси олиб келинади. Бу ҳомиладор аёллар қаттиқ таҳқирланган эди. Бунга кўрган халқ, табиийки, ўз-ўзидан қўзғалиб кетган, Хўжаободда ғазабга тўлган минг-минглаб одамлар чегарага келиб, ўч олишга шайланган эди. Улар И.Каримов кўрсатган қатъият туфайлигина ушлаб қолинган ва тасаввур қилишнинг ўзигина одамни даҳшатга соладиган фожиаларнинг олди олинган.

И.Каримов Ўшдаги воқеалар туфайли вазият кескинлашаётгани муносабати билан тезкор чоралар кўриш лозимлиги ҳақида КПСС МК Бош котиби М.Горбачевга 1990 йил 7 июнда шошилинч телеграмма йўллади. Бироқ «иттифоқнинг отаси» ҳар қандай масалада амалий ишдан кўра кўпроқ сафсата тўқишга ишқибоз эканини яхши билган республика раҳбари унинг жавобини кутиб ўтирмай, шўролар салтанати тарихида илк бор бу муҳим масалада мустақил ҳаракат қилади. Зеро, вақт ўта тигиз, йўқотилган ҳар бир соат асрларга татигулик кулфатларни бошлаб келиши мумкин эди. Шу туфайли ҳам эртаси кунинг, яъни 1990 йил 8 июнда Ўз.ССР Президенти И.Каримовнинг «Андижон областининг Жалолқудук, Кўрғонтепа, Марҳамат, Пахтаобод, Хўжаобод районлари ва Андижон шаҳри ҳудудида фавқулодда ҳолат жорий қилиш тўғрисида»ги Фармони эълон қилинади ва вазиятни барқарорлаштирувчи тезкор чоралар кўрилади. Бу фармонда

Ички ишлар вазирининг муовини Ғ.Раҳимов белгиланган ҳудудларга комендант этиб тайинланади.

Буни қарангки, 7 июнда Москвага жўнатилган, икки қардош халқнинг келгуси тақдирига дахлдор ўт муҳим масала қўтарилган телеграммага «тезкор» жавоб орадан бир ҳафта вақт ўтгач — 14 июндагина келди. СССР Ички Ишлар вазирининг генерал Бакатиннинг 231-сон буйруғи билан Қирғизистоннинг Фрунзе ва Ўш областлари ҳамда Ўзбекистоннинг Андижон областида 14 июндан эътиборан фавқуллодда ҳолат «шошилиш» равишда» жорий қилинди. Бу ўринда ҳам доно халқимизнинг яна бир мақоли ёдингизга тушаётгандир — «Хайит ўтгандан кейин хинони...»

Ички ишлар идоралари фаолиятидаги жиддий камчиликларни зудлик билан бартараф этиш мақсадида Президент ўз ҳузурига вазирни — генерал Вячеслав Камоловни чақириб, «Сизнинг, генерал, биринчи навбатда қиладиган ишингиз — юртимизга ҳар ердан келиб тизимингизга ўрнашиб олган «десантчилар»дан халос бўлиш» дейди. Марказдаги ҳомийларига қаттиқ ишонган, «Ўзбеклар иши» бўйича тезкор гуруҳларда жонбозлик кўрсатган, ўрни келганда Гдлян-Ивановларга садоқат билан хизмат қилган Камолов бу сафар ҳам икки хил ўйин бошлайди. Гусев, Теплов сингарилар унинг энг яқин ошнолари бўлгани туфайли, улар орқали Москвага Ўзбекистоннинг янги раҳбари тўғрисида турли маълумотларни жўнатиб туради.

Юқорида гувоҳи бўлганимиздек, ўша пайтда «қонун посбонлари» ўзининг бевосита ишини бир ёққа қўйиб, турли кирдикорлар билан банд бўлишгани туфайли, республикада жинойтчилик ҳар қандай ҳаддан ошиб кетганди. Масалан, 1984 йилда ҳаммаси бўлиб 60162та жинойт содир этилган бўлса, 1990 йилга келиб бу рақам 88155тани ташкил қилганди. Шуниси кизиқки, «социалистик қонунчилиқни тиклаш учун» Марказдан қанча кўп «десантчи» келса, босқинчилик, одам ўлдириш, ўғирлик (жумладан, автомобил ўғирлиги), уюшган жинойтчилик шунчалик тезроқ ўсиб борди. Ўша пайтларда республикадаги уюшган жинойтчиларнинг «крестный отец»лари айнан Моск-

нда ин кургани ҳам оддий гапдек айтилаверарди. Одам-ларнинг ҳуқуқ-тартибот идораларига ишончи қолмагач, одам таклиф қилган ҳар қандай кимса қаршисига бош олиб борарди. Бу вазиятдан эса ашаддий жиноятчилар, турли «разборчи»лар унумли фойдаланар, пана-пасткам-ларда жойлашган чойхоналар «адолат маҳкамалари»га ай-лашиб қолганди. Ички ишлар тизимининг ишга яроқсиз-лигидан «Адолат», «Тавба», «Ислом лашкарлари» синга-ри экстремистик гуруҳларга ҳам гўё «иш топилганди».

Шу ўринда министр Камолов ҳузурига журналист А.Ковалев кирганида бўлиб ўтган суҳбат, айниқса, қизи-қарлидир. Мазкур суҳбат бизга Камолов асл қиёфасининг камида икки жиҳатини очиб беради. Республикамизга Ди-доренко билан бирга келган, бироқ юртдоши каби қонунсизликлар ва ўзбошимчаликлар йўлини тутмаган ИИБ БХСС бошқармаси бошлиғи Г.Овчаренкога у «ўзбек-ларга сотилган» дея баҳо беради. Эътибор беринг-а, бу ибора Марказ гумашталарининг оғзидан эмас, «ўзимиз-нинг министр», фақат паспортида ўзбек бўлган Камолов-нинг оғзидан чиқаяпти. Дарвоқе, худди шундай М.Кирик ҳам маҳаллий аҳоли тақдирига бефарқ бўлмагани учун яроқсизлар рўйхатидан жой олади.

А.Ковалев олти марта судланган, водийни қон қакша-таётган ашаддий жиноятчилардан бири Э.Мамадалиев Андижон шаҳрида футбол ўйинидан кейин бўлиб ўтган тартибсизликларда ҳам асосий ролни ўйнагани, Камолов-нинг ўзи бу одам билан оғиз-бурун ўпишиши тўғрисида гапира бошлаганида эса, вазир унинг оғзига уриб, шун-дай дейди:

- Бечора Эркин, ҳамма нарсада уни айблашади. Бу жанжалларга ҳам у айбдормиш. Уни Звездочетнинг (В.А-ветисов деган «авторитет»нинг лақаби — таҳр.) ўлдириб кетилишидаям айблашувди. — Кейин кўтаринки оҳангда давом этади. — Ахир унга миннатдорчилик билдириши-миз керак. У янги шаҳардаги бузғунчиликларнинг олдини олиб қолган. Сиз бу бебошликларнинг шаҳарнинг у қис-мида ҳам давом эттириш мўлжалланганидан хабарингиз

борми ўзи? Йўқми? Ана қаранг! Ахир шу одам уни тўхта-тиб қолди-ку!..

Харқалай, Камоловнинг ўзи ҳимоя қилаётган «қаҳрамонлар» билан қанчалик яқин алоқада бўлгани хусусида гапириб ўтириш ортиқчадир.. Бизни бу вазиятда бошқа бир нарса кўпроқ ҳайратга солади - агар бир шубҳали шахс шунча нарсага қодир бўлса, Вячеслав Мухторович бошчилигидаги милициянинг нима кераги бор ўзи?

Марказ ноҳорасига ўйнаб ўрганган Камолов фаолиятида ҳеч қандай ижобий ўзгариш юз бермаётганини кўрган, бу одам ички ишлар тизимида туб ислохотлар ўтказилишига фақат халакит бериши мумкинлигини теран тушунган Президент уни вазифасидан четлаштиради. Энди ўйинлари ўтмай қолганидан аламзада Камолов хизмат хонасини топшириш учун ҳамтовоклари ёрдамида лаш-душларини йиғиштирар экан, кабинет тўрида осифлик турган Президент портретига қараб: «Биз Сиз билан ҳали учрашамиз!» дея жўжаҳўрозларча чиранади. Бу гапи билан «шо-ввоз» Камолов вақти келиб Ўзбекистонда қизил салтанат қўли яна баланд келишига умид қилгани, республика эришган мустақилликнинг умри узок бўлмаслигини орзу қилгани, бу йўлда ҳар қандай разилликдан ҳам қайтмаслигини ошкор этганди. У ўзининг хом хаёлида қонхўр Фрунзенинг набиралари каторида қизил байроқ ҳилпиратиб бу юртга қайтишни истаган бўлса, не ажаб. «Нотавон кўнгилга қўтир жамошлов» деганларидек, бу олифганинг орзулари ҳам худди Новиковнинг «башорати»дек саробга айланди.

Президентнинг бевосита кўрсатмаси билан республика Ички ишлар вазирлигининг масъул лавозимларига ма-лакали маҳаллий кадрлар қўйилди. Тизим раҳбарлиги халқ тақдирига бефарқ бўлмаган, унинг орзу-армонлари билан яшайдиган кишилар қўлига ўтгач, ишда жиддий ижобий ўзгаришлар юзага келди. Уюшган жиноятчилик, босқинчилик, автомашиналарни олиб қочиш сингари ўнлаб жиноятларнинг пайи қирқилди. Собик иттифок ҳудудида авж олиб ётган автомашина ўғирлигини оладиган

бўлсак, агар 1990-91 йилларда бир кунда ўртача 154та жиноят расмий рўйхатга олинган бўлса (рўйхатга тушмаганининг эса саноғи йўқ эди!), айти масалада Президентимиз кўрсатган қатъиятлилиқ туфайли 1992 йилга келиб — бир йилнинг ичида бу бемазагарчилиқларга кескин чек қўйилди!

Бу тадбирларнинг ҳуқуқий асоси бўлиб эса 1990 йил 31 октябрда Президент имзолаган «Милиция ходимларини ижтимоий ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилишни кучайтириш тўғрисида»ги Ўз.ССРнинг Қонуни, 1991 йил 25 октябрда қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасининг Ички ишлар вазирлиги тўғрисида»ги 270-сон қарори хизмат қилди. Мазкур ҳужжатларнинг қабул қилиниши билан Ички ишлар вазирлиги фаолиятига доир энг муҳим масалалар ўз ечимини топди. Уларда ички ишлар ходимларининг асл вазиқфалари, ҳуқуқ ва бурчлари аниқ кўрсатиб берилди, иқтисодий ва ижтимоий муаммоларини ҳал этиш чоралари белгиланди. Ҳар бир лавозимдор шахснинг ҳуқуқ ва масъулияти алоҳида кўрсатилиб, вазирлиқнинг янги структураси тасдиқланди. Энг муҳими — бу тизим фаолиятини молиялаш, ходимларга унвонлар бериш ва лавозимларга тайинлаш республика ихтиёрига олинди. Шу тариқа мамлакат Ички ишлар тизими ўз мустақиллигини қўлга киритди.

Ўқуний мулоҳазалар

Газеталар қоғози тез сарғаяркан. Агар Усмонхўжаев, Нишонловлар даврида нафақат иттифок, балки ўзимизда чоп этилган оммавий ахборот воситалари саҳифаларига қарасак, уларнинг ҳар кунги сониди ўзбек халқи бошига минг турли маломатлар ёғдирилганининг гувоҳи бўлаимиз. И.Каримов раҳбарлиқни қўлга олгач эса, уларда адолат овози янграйди, халқ тўхматдан ҳимоя қилинади, хаттоки, марказий нашрлар тилёғламалиққа ҳам ўтишади

Инсон хотираси эса газета қоғози эмас.

Биз ушбу мақолани тайёрлаш жараёнида ўша йиллари

ички ишлар тизимида хизмат қилган, юқорида баён этилган барча ҳодисаларни бевосита ёки билвосита гувоҳи бўлган ўнлаб кишилар билан учрашдик, суҳбатлар қурдик. Суҳбат давомида бир ҳақиқатни илғадик — улар бир вақтлар «десантчилар»нинг зулмидан, адолатсизликларидан жабрлангани туфайли мустақилликнинг қадрига кўпроқ етишади, зеро, бу одамлар келгиндиларнинг зуғуми ҳақида бировдан эшитмаган, балки мақолада қисман тилга олинган ноҳақликларни ўз бошларидан кечирганлар. Бугун ўрни бўлса-бўлмаса ўзини мустақиллик қаҳрамони дея тақдим этаётган айрим кимсалардан фарқ қиларок, улар ўтган кунларнинг нақадар хатарли бўлганини, бўрилар галасига қарши бориш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келвермаганини очик тан оладилар, бугунги кунларга шукрона келтирадилар. Зеро, Ислом Каримов Марказдан келган бир неча юз бемаза одамга қарши эмас, балки шўролар давлати деган бутун бошли тузумга қарши жангга кирганди. Бу системани синдириш, ундан мамлакат ва миллатни ҳалос қилиш айтишгагина осон эди. Айни тузум тарафдорларини эса фақат Марказдан юборилганлардан иборат эди, деб ўйлаш ҳам бориб турган соддаликдир. Унинг «содик ҳимоячилари» ўзимизда ҳам истаганча топиларди. Маълумки, «ўзингдан чиққан балоларнинг» кирдикорлари ҳаммасидан ошиб тушади.

Мустақиллик, миллий нафсоният, инсон ҳақи ва ҳуқуқи учун олиб борилган жангларда мағлуб бўлган Нишонов, Қодиров, Камолов ва яна бошқа ўнлаб «шўро лашкарбошилари» тешиқ қалқонларини елкага ортиб, ўзлари ёрдамга чақирган «десантчилар» ортидан Московга кетарканлар, бу билан яна бир бор ўзларининг кимнинг одами, қайси галадан эканини ошкор қилишди. Бу ҳаракатлари билан улар гўё халқ нафратидан қочиб қутулишгандек, бироқ Яратганнинг нигоҳидан қайга яширинишаркин?..

Биз юқорида Пайғамбаримизнинг ҳадиси шарифларини бекорга эслаганимиз йўқ. Зеро, ҳар инсоннинг иймони тил учида Оллоҳни ёдлаб туриш ёхуд ҳар қандай

дунёвий ишлардан, халқ ташвишу қувончларидан узи-
либ, тинимсиз тоат-ибодат қилиш билан белгиланмайди.
Ёмонликни, адолатсизликни, хунрезликни кўрганда на-
факат дили, тили, балки забардаст қўли билан ҳам уни
тузатиш ҳақиқий имон, чин инсонликнинг ўчмас белги-
сидир!

Иккинчи боб Хукукий қурулу ишончли қалқон

Демократиянинг ёрқин ифодаси

Мустақилликка эришганимизга, демократик йўлни танлаганимизга 10 йилдан ошаяпти. Ўтган давр ютуқлар, муваффақият, қувонч билан бир қаторда қураш, ўсиш, фидокорона меҳнатга тўла давр бўлди. Истиклолнинг дас-тлабки йиллари мустақиллигимизни мустаҳкамлашга сар-фланган бўлса, бу вазифа адо этилгач, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш сари одим ташладик. Ўзбе-кистон Республикаси иккинчи чақириқ Олий Мажлиси-нинг еттинчи сессиясида бу соҳада амалга оширилган ишлар, ижтимоий-сиёсий жабҳадаги ислохотларнинг на-тижалари сарҳисоб қилинди. Сессияда Ўзбекистон Рес-публикаси демократик давлат қуришнинг янги палласига қадам қўяётганлиги таъкидланди ва очиқ демократик жамият барпо этишнинг навбатдаги стратегик вазифалар-и белгилаб олинди. Сессияда муҳим масалалар кўтарилди. Бу - республикада икки палатали парламентни шакллан-тариш ва Президентнинг конституциявий вақолат муддат-тини ўзгартириш масалаларидир. Бундай давлат аҳамияти-га молик масалаларнинг референдум орқали хал қилини-ши Ўзбекистонда демократик тараққиётнинг янги босқи-чи бошланганидан далолат беради. Бу босқич эркинлик сари интилишларимизга, фаровон ҳаёт сари йўналтирил-ган саъй-ҳаракатларимизга янгича шиддат ва шижоат ба-ғишлаши, шубҳасиз.

Референдумга қўйилган ҳар икки масала ҳам халқ ҳокимиятчилигини янада мустаҳкамлашга хизмат қилади. Зеро, демократия тушунчасининг асл мазмуни ҳам халқ ҳокимиятини ифодалайди. Ўзбекистон Республикаси Кон-ституциясининг 7-моддасида «Халқ давлат ҳокимияти-

нинг бирдан-бир манбаидир» деб ёзиб қўйилган. Таъкидлаш жоизки, халқ ўз қўлида тўпланган ҳокимиятни икки усулда - вакиллик демократияси ва бевосита демократия шаклида амалга оширади. Вакиллик демократиясида халқ ўзи сайлаб қўйган вакиллари орқали ҳокимиятни амалга оширади. Бунда халқ ўзи маъқул топган, муносиб деб билган инсонларга ўз ҳокимиятини, ваколатларини ишониб топширади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг халқ томонидан сайланиши ҳам унинг ўз ваколатларини халқдан олганлигини кўрсатади. Демократиянинг иккинчи тури - бевосита демократияда халқ, ўз қўлида тўпланган ҳокимиятни ҳеч қандай вакилларсиз, бевосита амалга оширади. Ана шундай бевосита демократиянинг ёрқин ифодаси референдумдир. Демократиянинг бу турида халқ ҳукмига ҳавола этилган масала ҳеч қандай воситачисиз, давлат аралашувисиз ҳал қилинади. Референдумда халқ ўзи қарор қабул қилади, халқ ўзи ҳукм чиқаради ва шу боис референдум халқ ҳокимиятчилигининг олий шакли ҳисобланади. Тан олишимиз керакки, баъзи кишилар референдум ва сайлов ўртасидаги фарқни тушуниб етмайдилар. Сайловларда фуқаро унинг номидан иш кўрадиган вакилларни сайласа, референдумда халқ ўз ваколатларини тўғридан-тўғри амалга оширади.

Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг давлат бошқарувида бевосита ва ўз вакиллари орқали иштирок этишларининг барча қонуний асослари яратилган. Конституциямизнинг 9-моддасида референдум тўғрисида қуйидагича фикр билдирилган: «Жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари халқ муҳокамасига тақдим этилади, умумий овозга (референдумга) қўйилади». Таъкидлаш жоизки, «Ўзбекистон Республикасининг референдуми тўғрисида»ги Қонуни 1991 йил 18 ноябрда қабул қилинган бўлиб, 2001 йил 30 августда Олий Мажлис бу қонунга ўзгартириш ва қўшимчалар киритди ҳамда унинг янги тахририни қабул қилди. Бу қонунда нима учун референдум ўтказилиши, унинг аҳамияти, қабул қилинган қарорларнинг юридик кучи, қандай масалалар референдумга

қўйилмаслиги, референдум ўтказилишини истисно этадиган ҳолатлар, уни ўтказишнинг асосий тамойиллари, референдум тайинлаш ва ўтказиш тартиби, унда иштирок этувчиларнинг ҳуқуқлари белгилаб берилган.

Мамлакатимизда икки палатали парламентни шакллантириш масаласининг халқ ҳукмига ҳавола этилиши юртимизда демократиянинг мукаммаллашиб бораётганлиги нишонасидир. Бу қадам давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш сиёсатига ҳамоҳангдир. Чунки халқнинг референдум орқали қабул қилган қарори олий юридик кучга эга бўлиб, муҳим сиёсий аҳамият касб этади. Референдум йўли билан қабул қилинган қарор ҳуқуқий нуқтаи назардан Конституциядан кейинги ўринда туради. Бинобарин, референдумда ҳокимиятнинг бирдан-бир манбаи бўлган халқ ўз иродасини эмин-эркин ифода этади. Дунё тажрибасининг кўрсатишича, референдумда қабул қилинган қарор халқнинг манфаатларига тўлиқ мос келиши учун икки шартнинг бажарилиши талаб этилади.

Биринчи шартга кўра, халқ ҳукмига ҳавола этилган масала овоз берувчилар учун тушунарли, оддий ва содда тилда ифода этилмоғи лозим.

Иккинчи шартга кўра, масаланинг моҳияти, унинг ижтимоий-сиёсий аҳамияти халққа тўғри, ҳар томонлама муфассал тушунтирилиши, турли хил сўз ўйинларига йўл қўйилмаслиги зарур. Шу нуқтаи назардан келиб чиқадиган бўлсак, 27 январда ўтказилган референдумда овоз бериш бюллетенига киритилган саволлар оддий тилда, халқ тушунадиган тарзда баён қилинган ҳамда иккиламчи, яширин маъноларга эга эмас.

Шу боис халқимиз мамлакатимиз тақдири, истикболи учун ғоят муҳим бу тадбирда фаол иштирок этди. Марказий сайлов комиссияси маълумотларига қараганда, референдумда овоз берувчилар рўйхатига киритилган 13.266.602 нафар фуқароларнинг 12.113.070 нафари ёки 91, 58 фоизи овоз берган.

Дарҳақиқат, референдумда иштирок этиш ихтиёрий бўлиб, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва сиёсий мадания-

нинг кўрсатувчи муҳим омил ҳисобланади. Унда иштирок этиш фуқароларнинг ўз давлати, халқи, миллати ва қолаверса, ўзининг тақдирига бефарқ эмаслигининг ёрқин далилидир. Бошқача айтганда, референдумда мамлакатнинг фуқароларининг сиёсий фаоллиги, ҳуқуқий саводхонлиги, ўз келажагига муносабати яна бир бор синовдан ўтади. Шу боис референдумларни ўтказиш демократик давлатларнинг ажралмас белгиси, сиёсий ҳаётининг таркибий қисми саналади. Аксинча, тоталитар давлатларда эса, муҳим масалаларни референдум, умумхалқ овозига кўйиш йўли билан ҳал қилиш амалиёти сира қўлланилмайди.

Баъзи ҳолларда бевосита демократиянинг яна бир тури бўлган қонун лойиҳасининг муҳокамаси билан референдумнинг фарқини тушуниб етмаймиз. Қонун лойиҳасининг муҳокамасида фуқаролар қонун лойиҳаси ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини билдирадилар, уни яхшилашга доир ўз таклифларини берадилар. Бироқ ушбу таклиф ва мулоҳазаларни қабул қилиш ёки қабул қилмаслик, охиरोқибат, давлатнинг иродасига боғлиқ бўлади. Референдумда эса, аксинча, фуқаролар иродаси, халқ ҳукми давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг хоҳиш-истакларидан қатъи назар қабул қилинади. Шундай экан, халқ чиқарган қарор олий юридик кучга эга бўлиб, ижро этилиши мажбурий ҳисобланади. Бу қарорни ҳеч ким, ҳеч бир тузилма, ҳатто Олий Мажлис ҳам қайта кўриб чиқишга ҳақли эмас.

Референдумда ўртага ташланган биринчи масала - мамлакатимизда икки палатали парламент тизимини шакллантириш билан боғлиқ. Парламент ислоҳоти Ўзбекистонда амалга оширилаётган давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш сиёсатининг мантиқий давомидир. Агар референдумда Ўзбекистон халқининг кўпчилиги икки палатали парламентни ёқлаб овоз берса, қонун чиқарувчи органда қандай ўзгаришлар содир бўлади?

Авваламбор, Олий Мажлис ҳозирдаги каби сессиялар шаклида ишламай, қуйи палата доимий ва профессионал

шаклда ишловчи палатага айланади. Натижада, қуйи палатага сайланган депутатларнинг доимий иши, асосий машғулоти қонунчилик фаолиятидан иборат бўлади. Улар учун депутатлик касб-корга айланади, демак, улар қонунлар тайёрлаш ва қабул қилишдан бошқа фаолият билан шуғулланмайдилар. Бу эса қабул қилинажак қонунларнинг янада пишиқ-пuxта бўлишига олиб келиши табиий.

Иккинчидан, доимий ишловчи қуйи палатанинг ташкил этилиши қонунчилик жараёнини тушунадиган ҳуқуқшунос, сиёсатшунос, иқтисодчиларни ва таниқли жамоат арбобларини парламент ишига жалб қилиш имконини беради. Бироқ раҳбарлик лавозимида ишлайдиган кишилар, йирик қорхона раҳбарлари ўз касб-кори, мансабидан воз кечиб, парламентда ишлаш масаласи устида жиддий «бош котириш»ларига тўғри келади.

Учинчидан, қуйи палата депутатларининг асосан сиёсий партия вакилларида иборат бўлиши партияларнинг мамлакатимиз ҳаётидаги фаоллигини оширишга муҳим туртки бўлади. Чунки навбатдаги сайловларда партия фракцияларининг парламентдаги фаолияти сайловчилар учун овоз бериш мезони бўлиб хизмат қилади. Боз устига, қуйи палатанинг иши партия вакиллари фаолиятига боғлиқлиги партиялар ишини жонлантиришга хизмат қилади. Парламентга номзод кўрсатаётган вақтда партиялар номзодларнинг мансабига, кўрсатган хизматларига қарамай, уларнинг қонунчиликни қай даражада тушунишига эътибор қаратишга мажбур бўладилар. Демак, партиялар ўз сафларига имкон қадар фаол, билимли, фидойи кишиларни жалб қилишга ҳаракат қиладилар. Бу - партияларнинг ўз дастурий мақсадларига эришиш имкониятларини янада оширади. Бу жараён Ўзбекистондаги сиёсий партияларнинг ривожланган давлатларда фаолият юритаётган сиёсий партиялар даражасига кўтарилишига олиб келади.

Қуйи палатанинг мансабдор шахслар, давлат арбобларидан холи бўлиши депутатларга ўз фикрларини эркин баён қилиш имконини беради. Оддийгина мисол. Айтайлик, туман ёки вилоятдан сайланган депутат парламент-

дан жой олгач, ўз ҳоками олдида ўртага ташланган масала бўйича мустақил фикр билдириши, ҳоким билан маслаҳатлашмай таклиф киритиши мушкуллигини ҳисобга олиш керак. Парламент қуйи палатасининг депутатлари ўзлари истиқомат қилаётган вилоят, туман ҳокимлари олдида ўзини кўрсатиш учун эмас, балки сайловчилар ва партиядаги сафдошлари олдида обрў олишга ҳаракат қилдилар. Бу эса мамлакатимизда давлат қурилишини либераллаштириш сари қўйилган муҳим қадам бўлади.

Дунё тажрибасига кўра, доимий ишловчи қуйи палатанинг мавжудлиги ижро ҳокимияти устидан парламент назоратини кучайтириш имконини беради. Бир йилда икки марта фақат сессияларда йиғиладиган парламент билан бу вазифани амалга ошириб бўлмайди. Доимий ишловчи профессионал қуйи палатанинг мавжудлиги эса депутатларга қонун ишлаб чиқиш ва уни қабул қилиш билан бир қаторда уларнинг қай даражада ижро этилаётганлигини ҳам назорат қилиш имконини беради.

Парламентнинг юқори палатаси ҳақида сўз юритадиган бўлсак, бундай палатанинг шаклланиши ҳам демократияни ривожлантиришга муҳим туртки бўлиши, шубҳасиз. Федератив давлатларда парламентнинг юқори палатаси федерация субъектларининг вакилларидан иборат бўлиб, асосан уларнинг ҳудудий манфаатларини ифодалайди. Бироқ бу — икки палатали парламент тизими фақат федератив давлатларга хос дегани эмас. Унитар шаклдаги давлатларда ҳам икки палатали парламент кенг урф бўлган. Давлатнинг федератив ёки унитар эканлигидан қатъи назар, парламентнинг юқори палатаси давлат аппарати ишини самарали ташкил этиш, унинг изчиллик билан мунтазам ишлаши учун имқоният яратади. Бу палатанинг депутатлари ўз ваколатларини бевосита сайловчилардан олмай, жойлардаги маҳаллий ҳокимият органлари томонидан сайланади ёки тайинланади. Бу палатанинг депутатлари бошқарув соҳасида банд кишилар бўлиб, улар кўпроқ сиёсий тарафга йўналтирилган қуйи палата иш-

лаб чиққан қонунларни амалиётга яқинлаштиришга хизмат қилади.

Кўп мамлакатларда парламентнинг юқори палатаси ижроия ҳокимияти билан қонунчилик ҳокимияти ўртасидаги қўприк ҳисобланади. Масалан, АҚШда Сенат мажлисларига раисликни вице-президент амалга оширади. Буюк Британияда Лордлар палатасини ҳукумат томонидан тайинланган Лорд-канцлер амалга оширади. Бу эса парламентга ижро ҳокимияти билан доимий алоқада бўлиш, унинг фаолиятидан хабардор бўлиш, мақсад-муддаоларини тезроқ етказиш имконини беради.

Юқори палатани ташкил қилиш демократик жараён эканлиги Президентимизнинг оммавий ахборот воситаларидаги чиқишларида ўз исботини топди. Президентимиз И.Каримов: «Юқори палата ташкил қилинганидан сўнг мен ўз ваколатларимнинг баъзиларини юқори палатага беришга тайёрман», деб алоҳида таъкидладилар. Парламент ваколатларининг бундай кенгайиши, ўз-ўзидан, парламентнинг масъулиятини ва унинг халқ олдидаги нуфузини янада оширишга хизмат қилади.

Бунини яхши англаган фуқароларнинг 11.344.242 нафари, яъни 93,65 фоизи парламентнинг икки палатали бўлишини ёқлаб овоз берган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти конституциявий ваколат муддатининг 5 йилдан 7 йиллик қилиб ўзгартирилиши Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи ҳокимияти - парламент ислохотлари билан, икки палатали парламентнинг вужудга келиши билан бевосита боғлиқ. Табиийки, бу ислохот давлат қурилиши соҳасида ҳам муайян ўзгаришлар қилишни талаб этади. Парламент ваколатларидаги ўзгаришлар ижро ҳокимияти билан парламент ўртасидаги ваколатлар тақсимланишига ҳам таъсир кўрсатиши табиий. Шунинг учун парламент билан боғлиқ ўзгаришлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституцион ваколат муддатини ўзгартиришни ҳам конституцион асосга қўйишни тақозо этади.

Давлат институтларини ислох қилиш билан боғлиқ

бундай жиддий ўзгаришларни амалга ошириш шунчаки осон иш эмас. Бу ислохотларнинг муваффақиятли амалга оширилиши мамлакат Президентининг фаолиятига ва демак, унинг ваколат муддатига бевосита боғлиқ..

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 89-моддасида «Президент Ўзбекистон Республикасида давлат ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти айна вақтда Вазирлар Маҳкамасининг раиси ҳисобланади», деб эътироф этилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 93-моддасида «Ўзбекистон Республикасининг Президенти фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Конституция ва қонунларга риоя этилишининг кафилидир» деб белгиланган. Қўрииб турибдики, мамлакатимиз сиёсий-ижтимоий ҳаётида кутилаётган ўзгаришларнинг ягона кафили бу — Президент. Бундай катта ўзгаришларни амалга ошириш, бир томондан, давлат бошлиғидан катта ҳаётий тажрибага, етакчилик салоҳиятига, раҳбарлик маҳоратига эга бўлишни талаб этса, иккинчи томондан, белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун ваколат муддатининг етарли бўлишини ҳам тақозо этади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларда демократик ислохотлар амалга оширилаётган шароитда халқни ўзига ишонтира олган, фуқароларнинг эътиборини қозонган, ташқи ва ички сиёсатда катта нуфузга эга бўлган етакчига қўп нарсаси боғлиқ бўлади. Мамлакат тараққиётини белгиловчи ва фуқаролар тақдирига дахлдор ислохотларни амалга оширишнинг аҳамиятини эътиборга оладиган бўлсак, Президентнинг 5 йиллик конституциявий ваколат муддати анча қисқа эканлигига амин бўламиз. Бу борада дунёдаги бошқа мамлакатлар тажрибасига назар ташлайлик. Ҳозирда Америка Қўшма Штатларининг собиқ Президенти Рональд Рейган номини «Рейганомика» билан боғлайдилар. Ёки Буюк Британиянинг собиқ бош вазири Маргарет Тетчер номи тарихга «тетчеризм» номи билан муҳрланган. Ҳар икки етакчи ҳам ўз мамлакатаида жиддий ижтимоий-

сиёсий ва иқтисодий ислохотларни амалга оширганлиги барчага маълум. Бироқ мамлакатнинг иқтисодий ахволини ўнглаш ва сайловчиларнинг ишончини қозониш учун Маргарет Тетчерга 12 йил керак бўлганлигини кўпчилик билармикан? Рональд Рейган олиб борган сиёсат дастлабки йилларда кўпгина эътирозларга учраган эди. Аммо унинг иккинчи муддатга сайланиши туфайлигина белгиланган ислохотлар самарали яқунланди ва америкаликлар унинг меваларидан баҳраманд бўлдилар ҳам. Бугун Америка ёки Англия халқи бу етакчиларнинг номларини алоҳида ҳурмат билан тилга олишлари бежиз эмас. Модомики, демократия қарор топган, ривожланган мамлакатларда ислохотлар бу қадар кўп вақт талаб қилган экан, ўтиш давридаги мамлакатларда Президентнинг ваколат муддати катта роль ўйнаши ўз-ўзидан аёнлашади. Фақат вақт Президент кўзлаган ислохотларнинг мазмун-моҳиятини юзага чиқариши мумкин.

Ҳам ҳукумат, ҳам парламентдаги ўзгаришларнинг бир вақтда амалга оширилиши мамлакатнинг белгиланган мақсадлар сари интилишида, унинг тараққиётида давомийликни сақлаб қолишга салбий таъсир этиши мумкин. Юқорида саналган ўзгаришлар эса мамлакатнинг тадрижий ривожланишини, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаган ҳолда тараққий этишимизни таъминлайди. Ўтказилиши назарда тутилган ислохотлар натижасида Президент ваколатининг еттинчи йилига келиб, икки палатали янги парламент икки йиллик тажрибага эга бўлади. Сайловларда ғолиб чиққан янги Президент энди маълум тажрибага эга парламент билан ишлайди. Шунда ҳокимиятнинг ҳар иккала тармоғининг ишида мутаносибликка, уйғунликка эришилади. Натижада, ислохотлар жараёнидаги узилишларнинг, белгиланган йўлдан четга оғишларнинг, тараққиётдаги кутилмаган ўзгаришларнинг олди олинади.

Содда қилиб айтганда, оддийгина бир корхонанинг муваффақиятли ишлашини таъминлаш учун шу соҳа етук мутахассисларининг тажрибаси билан ёш мутахассислар-

нинг ғайратини уйғунлаштириш талаб этилади. Ҳатто кичик бир корхона мисолида ҳам биз бундай уйғунлик муваффақият гарови эканлигининг гувоҳи бўламиз. Агар давлат механизми ҳақида гапирадиган бўлсак, янги парламент депутатлари билан тажрибали Президентнинг ишлаши ёки аксинча, ҳали тажрибага эга бўлмаган Президент билан тажрибали парламентнинг ишлаши кўплаб хайрли ишларимизни охирига етказишда пухта замин бўлади.

Шу ўринда, Президентимизнинг давлат бошқарувида маълум тизимни шакллантириш зарурлиги ҳақидаги фикрлари ёдимизга келади. И.Каримов таъбири билан айтганда, бундай тизим, ҳокимият тепасига ким келишидан қатъи назар, мунтазам ишлайди ва ўз фаолиятини изчиллик билан давом эттираверади. Дунё тажрибасининг кўрсатишича, Президентнинг ва парламент таркибининг бир вақтнинг ўзida янгиланиши ҳамма вақт ҳам ижобий самара бермаган. Президентнинг конституциявий ваколат муддатининг беш йилдан етти йилга ўзгартирилиши шу нуктаи назардан ҳам айрим салбий ҳолатларнинг олдини олади. Боз устига, бошқарувнинг президентлик республикаси шаклидаги давлатлар орасида бир вақтнинг ўзida ҳам парламентнинг барча аъзолари, ҳам Президент сайланадиган мамлакатлар йўқ.

27 январда ўтказилган референдумда Президентнинг конституциявий ваколат муддатини ўзгартириш масаласининг қўйилиши мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий тараққиёти қонуниятларига, демократик ислохотларни чуқурлаштириш мантиқига тўла мос келади. Шу ўринда, мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган сиёсий партиялар, ҳокимиятнинг вакиллик органлари, сайловчиларнинг ташаббускор гуруҳлари, депутатлик фракциялари ва блоклар, парламентнинг қўмита ҳамда комиссиялари, кўплаб депутатлар ва мамлакатимиз фуқаролари томонидан билдирилган фикр-мулоҳазалар, таклифлар инobatга олинганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Марказий сайлов комиссияси маълумотларига кўра,

бу масала юзасидан сайловчиларнинг 11.117.841 нафари (91.78 фоизи) президентлик ваколати муддатини 7 йилга узайтиришни ёқлаб овоз берган.

Мустақиллик Ўзбекистон халқи ҳаётида янги тарихий саҳифани очиб берди. Ўтган йиллар давомида ҳукукий демократик давлат, кучли фукаролик жамияти қуриш борасида муҳим ишлар амалга оширилди. Жаҳон Ўзбекистоннинг халқаро ҳамжамиятдаги ўрни ва нуфузи ошиб бораётганлигига гувоҳ бўлмоқда. Бироқ ҳаёт оқимини тўхтатиб бўлмайди. Замон олдимизга янги ва янги талаблар қўймоқдаки, улар билан ҳисоблашмаслик мумкин эмас. Шу жиҳатдан, референдумда халқ ҳукмига ҳавола этилган масалаларнинг ижобий ҳал килингани мустақиллигимизни янада мустаҳкамлашга, ҳаётимизнинг янада барқарор ва фаровон бўлишига, Ўзбекистоннинг юксалишига хизмат қилиши, шубҳасиз.

Эркинликнинг галабасини муҳрлаган қонун

8 декабр - Ўзбекистон Республикаси Конституцияси кунининг тантаналарига ҳам санокли кунлар қолди. Бугун Конституциямизнинг ҳаётимизда туганган ўрни ва аҳамияти ҳақида сўзлаш айнаи муддаодир. Конституциямиз қабул қилинган кун давлатимиз тарихидаги муҳим бурилишни ўзида ифода этадиган сана ҳисобланади. Чунки айнан шу кундан эътиборан бизнинг демократик давлат қуриш йўлидаги барча интилишларимиз ўзининг қонуний, ҳукукий асосига эга бўлди. Лўнда килиб айтадиган бўлсак, халқимиз тақдири, давлатимиз келажаги, унинг дунё ҳамжамиятида қандай ўрин эгаллаши тўғридан-тўғри Конституциямизга боғлиқдир.

Конституция - давлатнинг асосий қонуни, олий юридик кучга эга қонун, деб эътироф этилса-да, унга фақат “қонунлар қонуни” деб қарасак, Конституциянинг моҳиятини тўла англамаган бўламиз. Зеро, бизнинг Конституциямиз янгиликнинг эскилик устидан, эркинлик-

нинг зўравонлик устидан, адолатнинг ҳақсизлик устидан, тараққиётнинг таназзул устидан ғалабасини қонуний муҳрлаган ҳужжатдир.

Бугунги кунда Конституциямизнинг етук ва мукамал ҳужжат эканлигини фахр билан таъкидлаш лозим. Ҳар томонлама пухта ишлаб чиқилганлиги ва истиқболга йўналтирилганлиги боис Конституциямиз деярли ўзгаришларсиз амал қилмоқда. Бунинг сабаби, аввало, Конституциямизнинг халқимиз манфаатлари негизига қурилганлигидир. Баъзи Конституциялар ҳокимият тепасига келган айрим гуруҳ ва кучларнинг манфаатларини ўзида акс эттиради, уларнинг иродасини қонун даражасига қўтаради. Аксинча, бизнинг Конституциямиз мустақиллик маҳсули бўлиб, у ҳеч қандай гуруҳ ёки табақанинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмай, истиқлол тарафдорлари бўлган жамият барча аъзоларининг манфаатларини ўзида ифода этади. Халқ манфаатлари негизига яратилган Конституция ўтиш даврида мамлакатимизнинг бўҳронларсиз, ларзаларсиз ривожланиши учун мустаҳкам ҳуқуқий замин бўлиб хизмат қилди.

Конституциямизга ҳос яна бир хусусият - унинг узоқни кўзлаб яратилганлигидир. Лекин ҳар қандай қонун сингари Конституция ҳам келгусидаги барча ўзгаришларни назарда тута олмайди. Дунёда мутлақо ўзгармаган Конституциялар йўқ. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, Конституция қабул қилинганидан сўнг дастлабки 5-10 йил давомида унга асосий қўшимча ва ўзгартиришлар киритилади. Бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. 1791 йилдан 1958 йилгача (167 йил давомида) Францияда 15 та Конституция қабул қилинган. Бу ўртача олганда 10 йилда бир мартани ташкил этади. Умуман олганда, дунёнинг ҳеч бир мамлакатида бу қадар кўп Конституциялар қабул қилинмаган ва уларга бу қадар кўп ўзгартиришлар киритилмаган. Бу жиҳатдан, Франция жаҳон рекордини ўрнатган, дейиш ҳам мумкин. Лекин дунёда ўзининг барқарорлиги билан ажралиб турувчи АҚШнинг Конституциясига алоҳида тўхталиш лозим. 1787 йилда қабул қилин-

ган бўлишига қарамасдан, ҳозирги кунгача АҚШ Конституциясига бор-йўғи 26 та ўзгартириш киритилган. Улардан 11 таси дастлабки саккиз йилда киритилган. Бунинг асосий сабаби - одатда Конституция мамлакатда мавжуд ижтимоий муносабатларни тартибга солишчи меъёрлардан иборат бўлади. Бизнинг Конституциямизнинг ўзига хос хусусияти эса - унда нафақат мавжуд муносабатлар тартибга солинганлигида, балки шу билан бирга давлат ва жамият тараққиётининг истиқболдаги йўналишлари ҳам белгилаб берилганлигида намоён бўлади. Шу боис Ўзбекистон Конституциясига 9 йил мобайнида бор-йўғи биргина ўзгартириш киритилди.

Албатта, Конституциямиз абадий ўзгармас ҳужжат эмас. Шароит тақозо этиб, амалга оширилаётган ислохотлар натижасини Конституциявий даражада мустаҳкамлаш зарурати пайдо бўлганида ҳаётимиздаги янгилинишлар ва ўзгаришлар Конституциядан албатта ўрин топмоғи лозим. Бундай ўзгартиришлар Конституциямизнинг асосий мазмун-моҳиятини ўзгартирмаган ҳолда киритилади ва демократик ривожланишимизга ҳамоҳанг равишда амалга оширилади.

Икки палатали парламентни ташкил этиш вазифаси кўндаланг бўлган ҳозирги кунда бу палаталарни ташкил қилиш, уларнинг ваколатларини аниқлаш бевосита конституциявий меъёрлар асосида амалга оширилиши зарур. Шу боис, бугунги кунда Конституциямизга айрим ўзгартиришлар киритиш масаласи алоҳида долзарблик касб этди. Табиийки, бу - шунчаки оддий ва осон иш эмас. Бу - катта билимга эга бўлиш, бошқа давлатлар тажрибасини синчиклаб ўрганиш, ҳар бир масалани ақл тарозусига солиб кўриш, халқнинг фикрини ўрганишни тақозо этади.

Конституциянинг аҳамияти ҳақида гапирар эканмиз, бизнинг ўн йил ичида давлат ва жамият ҳаётида қўлга киритган ютуқларимизнинг асосида ҳам Конституция туришини алоҳида таъкидлаш лозим. Чунки Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини қарор топтириш жараёнида кенг қамровли ислохот-

ларнинг ҳуқуқий негизини Асосий қонунимиз — Конституция ташкил этади. Демак, бир ҳақиқатни тан олишимиз керак: бугунги кунга қадар қандай ютуққа эришган бўлсак, қандай марраларни эгаллаган бўлсак, қандай чўққиларни забт этган бўлсак, уларнинг ҳаётбахш негизини Конституциямиз ташкил этади.

Айнан шу ҳужжатда Ўзбекистон мустақиллиги эътироф этилиб, Конституциямизнинг «Давлат суверенитети»га бағишланган биринчи бобида бу ҳақиқат ҳуқуқий ифодасини топган. Афсуски, хали-хануз мустақил давлат эканлигимизни тушунишни истамаётган, Ўзбекистонга халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида қарамаётган айрим кучлар топилди қолмоқда. Улар терроризмга қарши курашда Ўзбекистоннинг АҚШ ва бошқа давлатлар билан ҳамкорлигини кўра олмай, гўёки «Ўзбекистонни йўқотиб қўйиш» хавфи ҳақида бонг урмоқдалар. Бундай жаноблар Ўзбекистонни 1991 йил 1 сентябрда йўқотганлигини, бу йўқотиш Конституцияда қонуний мустаҳкамланганлигини тан олишни истамаётган кўринадилар. Ваҳоланки, Ўзбекистон ҳеч кимники эмаслиги, мустақил ва тенглар ичида тенг давлат эканлиги исбот талаб қилинмайдиган ҳақиқатдир. Ўзбекистоннинг дунё ҳамжамиятида ўз овозига эга бўлиши, жаҳоннинг манамен деган мамлакатлари орасида ўзига хос мавқе эгаллаши, халқаро майдонда обрў-эътиборининг ошиб бораётганлиги негизини ҳам Конституция ташкил этади. Халқаро ҳуқуқ меъёрларининг устуңлигини ўз Конституциясида мустаҳкамлаган Ўзбекистоннинг ҳозирги ташқи сиёсати, терроризмга қарши курашдаги ҳаракатлари ҳам Конституциямиз доирасидадир.

XXI аср вабоси — терроризмга қарши курашда Ўзбекистон мустақил давлат сифатида қатъият билан фаол иштирок этаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Афсуски, бу офатга қарши курашиш билан боғлиқ кўпгина ташаббуслар, шу жумладан, Ўзбекистоннинг ҳам ташаббуслари ўз вақтида эътиборсиз қолди, шу сабабли, терроризм ақл бовар қилмас кўламлар ва кўринишлар касб этди. Евро-

пада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг Истамбул саммитида сўзлаган нутқларида Президентимиз И.Каримов халқаро терроризмга қарши кураш марказини ташкил этиш ташаббуси билан чиққан эдилар. Бу таклифнинг амалга оширилиши кечиктириб бўлмас масала эканлигини англаб етиш учун инсоният 11 сентябр воқеаларини бошдан кечиришга мажбур бўлди. Халқаро терроризмга қарши курашни мувофиқлаштирувчи марказ тузишнинг нақадар зарурлигини вақтнинг ўзи кўрсатди.

Шу ўринда халқаро терроризмга қарши кураш маркази ўз фаолиятида ҳуқуқий ҳужжатларга таяниб иш қўриши зарурлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Бу ҳужжатда “халқаро терроризм” тушунчасининг мазмун-моҳиятини ойдинлаштириш, унинг белгиларини аниқлаш, бу ҳодисага мукаммал ва муфассал таъриф бериш талаб этилади. Чунки шу пайтгача халқаро ҳуқуқ доирасида бу ҳодисага берилган таъриф ноаниқ, ҳаддан ташқари умумлаштирилган, ҳар хил маънода талкин қилиниши мумкинлиги сабабли турли давлатлар ва кучлар бундан ўз манфаатларида фойдаланмоқдалар. Натижада, бундай ноаниқлик террорчи кучларга қўл келмоқда, жаҳон ҳамжамиятининг терроризмга қарши курашига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шунинг учун ҳужжатда халқаро терроризмга қуйидагича таъриф беришни таклиф қилиш мумкин:

“Халқаро терроризм - давлатлар ичида бошбошдоқлик келтириб чиқариш, халқаро ташкилотлар, сиёсий партиялар ва гуруҳлар, алоҳида сиёсий арбобларни йўқ қилиш ва ижтимоий-сиёсий оқибатлар келтириб чиқариш мақсадида амалга ошириладиган сиёсий қўпоровчилик фаолиятидир.

Терроризмнинг халқаро характерини кўрсатувчи белгилар қуйидагича кенгайди:

- халқаро ҳуқуқ ҳимояси остида бўлган объект ёки субъектга қарши қаратилган террористик ҳаракатлар;
- халқаро экстремистик уюшмалар деб тан олинган, яъни ўз сафига икки ёки ундан ортиқ мамлакатларни, жумладан ёлланма жангариларни ҳам жалб этган уюшмалар

томонидан амалга ошириладиган террористик ҳаракатлар;

- экстремистик уюшмалар таркибида қўпоровчилик ишларини олиб бориш бўйича хорижий мутахассисларнинг мавжудлиги;
- бошқа давлатлар ҳудудида экстремистик уюшмалар қатнашчиларини махсус лагерларда тайёрлаш;
- террористик ҳаракатларни тайёрлаш ва амалга оширишда айрим давлатлар, хорижий экстремистик ташкилотлар молиявий маблағларидан, жумладан халқаро характерга эга бўлган ноқонуний гиёҳванд воситалар ва қурол-яроғ савдосидан олинган маблағлардан фойдаланиш;
- алоҳида бир мамлакат ҳудудида у ёки бу террористик ҳуружларни амалга ошириш чоғида юқорида тилга олинган белгиларнинг мавжудлигини бу ҳуружнинг халқаро характерга эга эканлигини кўрсатади ва унга нисбатан тегишли муносабатни тақозо этади”.

Қонунга асосланмаган ҳаракатлар, инсон ҳуқуқларига совуққонлик билан қараш ижтимоий ларзалар ва инқирозга олиб келиши - барчага аён бўлган тарихий ҳақиқат. Шу боис, конституциявий тузумга қарши қаратилган жиноятлар энг оғир жиноят деб баҳоланади ва ҳар қандай давлатда бундай ҳаракатларга лойиқ жазо белгиланади. Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартириш мақсадидаги барча ҳаракатларни давлат суверенитетига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қилинаётган тажовуз деб баҳолаш зарур. Шу ўринда таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Конституцияси халқимиз танлаган демократик тузумни ҳар қандай тажовузлардан ҳимоя қилади. Бироқ ҳозирги кунда танлаган йўлимиздан оғишмаслигимиз учун бунинг ўзи кифоя эмас. Зеро, конституциявий тузумга ҳар биримиз қалқон бўлишимиз, уни ўзгартиришга чақирувчи бузғунчи даъватларни ўз ҳуқуқ ва эркинликларимизга қарши тажовуз деб билиб, муносиб зарба қайтаришимиз керак.

Бугунги кунда Конституциямизнинг ҳар бир инсон

хаёти билан бевосита боғлиқлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Маълумки, ҳар бир инсон учун унинг эркинлиги, мулкининг дахлсизлиги, хавфсизлиги қадри. Инсон шу нарсаларга тажовузни сира қабул қила олмайди. Боз устига, инсон ўзига нисбатан адолатсизликка ҳам чидай олмайди. Шундай экан, инсонни бундай тажовузлардан ҳимоя қиладиган асосий қонун Конституция эканлигини ҳар бир фуқаро англаб етиши ва шунга мувофиқ Конституциямизни улуғлаши, ҳурмат қилиши, уни муқаддас деб билиши шарт. Инсонларнинг Конституцияга ўздан бегона нарса, шунчаки рамз, безак сифатида қарамасдан, уни ўз ҳаётининг манфаатлари муҳрланган қалқон сифатида ардоқлашларига эришиш зарур. Конституцияни билмайдиган, уни ўрганишга ҳаракат қилмаган одамларни тушуниш қийин. Ўзини ҳурмат қилган ҳар бир инсон Конституцияни билиши керак. Чунки Конституцияни биладиган ҳар бир инсон учун у ноёб ҳуқуқий қурол вазифасини ўтайди. Ундан ҳар бир шахс ўз ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қилинганида фойдалана билиши, қўллаб-қўллаб ўзбошимчиликларнинг олдини олишда уни моҳирона қўллаб олиши мумкин. Демак, Конституцияни билмаслик ҳуқуқий ожизлик белгисидир. Бу ҳолатни конституциявий кафолатларга жиддий хавф деб баҳолаш лозим.

Шу ўринда, Конституциямизни ўрганишнинг, уни идрок қилишнинг ҳамон қўнғилдагидек эмаслигини тан олиш зарур. Тўғри, кейинги йилларда бу соҳада талайгина ишлар қилинди. Конституцияни ўрганиш барча илм даргоҳларининг ўқув режаларига киритилди. Бу масала бошланғич тарбия муассасаларининг ҳам диққат марказида турибди. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси турли шаклларда тарғиб-ташвиқ қилинмоқда. Турли даражадаги анжуман ва семинарлар бу масалага бағишланмоқда. Конституцияни ўрганишнинг янги, ноанъанавий шакллари ҳам ҳаётга татбиқ этиляпти.

Хўш, бу саъйи-ҳаракатларимиз эвазига нималарга эришдик? Конституциямизнинг мазмун-моҳиятини ҳаммамиз ҳам тўғри ва тўлиқ идрок эта олдикми? Олдимиз-

да турган муаммоларни ҳал этишнинг ҳуқуқий асоси Конституциямизда мужассам эканлигини ҳис этдикми? Холисона айтايлик, ҳар биримиз ўз оиламизда фарзандларимиз билан жамулжам бўлиб, Асосий қонунимизни ўрганишга вақт топа олдикми? Мамлакатимиз фуқароларининг неча фоизи «Мен Ўзбекистон Конституциясини ва ўзимнинг конституцион ҳуқуқларимни тўлиқ биламан!», - дейишга журъат қила оларкин? Аслида, мамлакатимизнинг ҳар бир онгли ва етук фарзанди шундай деб уқтиришга журъат эта олиши керак.

Давлат қурилишини ва бошқарувни эркинлаштириш бевосита суд-ҳуқуқ соҳасини эркинлаштириш билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг асосий мақсади - суд мустақиллигига эришиш, уни том маънода фуқаролар манфаатини ҳимоя қилувчи орган даражасига кўтариш, жазоларнинг самарали бўлишини таъминлашдир. Бу борада кўплаб ишлар амалга оширилмоқда, бироқ Конституциянинг кучи ва обрўсидан суд фаолиятида янада самаралироқ фойдаланиш мумкин. Судлар ҳукм ёки қарор чиқарганида фақат тегишли жорий қонунлар тилга олинади. Конституциямиз эса деярли тилга олинмайди. Аслида ҳар қандай қонунбузарлик охиरोқибат Конституцияни бузишга қаратилгандир. Шунинг учун судлар ҳукм ёки қарор чиқарганида бевосита Конституцияга таяниб, уни илова қилса, ҳукм ва қарорнинг кучи таъсирлироқ бўлади, Конституцияга ҳурмат янада кучаяди.

Шу ўринда фуқароларимизнинг иқтисодий ҳуқуқларига тегишли бўлган бир масалага эътибор қаратиш лозим. Маълумки, Асосий қонунимизнинг 36-моддасида «Ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли», - деб ёзиб қўйилган. Фақат мустақиллик шарофати ила қабул қилинган Конституциямизгина ҳақиқий маънода ҳар биримизга шундай ҳуқуқни берганлигини биламизми? Декларация тариқасида эмас, балки ҳақиқий маънода бизга инъом этилган бу ҳуқуқдан қандай фойдаланаяпмиз?

Назаримда, кўпчилигимиз бундай ҳуқуқнинг берил-

ганлигини жуда тор маънода талқин қиляпмиз. Ҳозирги шароитда ҳар биримизда мулкдорлик ҳиссиётининг тор маънода шаклланиши мутлақо етарли эмасдир. Ҳолбуки, фуқароларимиз бахтли ва фаровон ҳаёт кечиришларининг иқтисодий негизи ана шу ҳуқуқда ўз ифодасини топган. Бунинг ўзгача йўли ёки ўзгача асоси йўқ. Ахир барчамизнинг бахтли ва фаровон ҳаёт кечиришни исташимиз, табиий-ку! Нега у ҳолда ўзимизнинг бу конс-титутциявий ҳуқуқимиздан барчамиз етарли даражада фойдалана олаяпмиз?

Янги шароитда ўзининг конституциявий ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда ҳақиқатда мулкка эга бўлган замондошларимиз - ҳақиқий тадбиркорларимиз, уддабурон ишбилармонларимиз, замонавий тилда айтадиган бўлсак, бизнесменларимиз - ўша мулкдан самарали фойдаланишга эришмоқлари ва мулкка эга бўлмаганлари эса мулкдор бўлиб яшашга ҳаракат қилиб, бу соҳадаги ўз конституциявий ҳуқуқидан тўлиқ фойдаланмоқлари лозим. Ҳаётга келиб, инсондек яхши яшашнинг бундан ўзга ҳалол йўли ҳали тарихда мавжуд бўлмаган. Инсоният тараққиётининг тарихий йўли ана шундан далолат бермоқда. Демак, Конституциямиз ҳар бир ўзбекистонлик учун ҳам ҳаётий дастуриламал, ҳам ифтихор манбаи, ҳам ҳуқуқий қуроли, ҳам ишончли қалқон бўлиб хизмат қилиши зарурдир.

Конституциявийлик тамойиллари ва кафолатлари

Миллатлар ва халқлар тарихида ўчмас из қолдирадиган саналар бўлади. Тез кунларда мамлакатимизда ана шундай кунлардан бири - Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 10 йиллиги тантанана қилинади. 1992 йилнинг 8 декабрида қабул қилинган Конституция нафақат Ўзбекистон Республикасининг мустақил тараққиёти учун ҳуқуқий замин яратди, балки демократик ривожланишнинг пойдевори бўлиб хизмат қилди.

Бу Конституцияда нафақат бугунги кундаги ижтимоий муносабатлар ҳуқуқий тартибга солинди, балки Ўзбекистоннинг ҳуқуқий демократик давлат ва кучли фуқаролик жамияти сари юзланишининг тамал тоши қўйилди. Конституция Ўзбекистоннинг демократик қиёфасини белгилаб берди ҳамда барқарор ривожланишимизнинг мустаҳкам замини бўлди. Биз Конституция қабул қилинган кунни нишонлар эканмиз, одатда, унинг мамлакатимиз ҳаётидаги аҳамиятини кўрсатишга, моддаларини шарҳлашга эътибор берамиз.

Таъкидлаш жоизки, давлат тузумининг асослари Конституцияда ифодаланади. Бутун бир мамлакат ҳаётини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш Конституция каби устувор юридик аҳамиятга молик ҳужжат зиммасига юклатилади. Конституция давлат ҳокимиятининг субъектларини ва олий давлат органларининг фаолиятини тартибга солувчи таянч ҳуқуқий акт ҳисобланади. Демак, ҳар қандай қонун Конституцияга таяниши, ҳар қандай маъмурий фармойишлар эса қонунга асосланиши лозим. Акс ҳолда мамлакатда амал қилаётган Конституция ва жаминики бошқа қонунлар тенг юридик кучга эга бўлиб, судлов органлари уларнинг устуворлигини аниқлашда, қонуний адолат ўрнатишда қийналиб қолган бўлар эди. Шундай экан, ҳеч қандай қонун конституциявий нормаларга зид келиши мумкин эмас. Зеро, Конституция асосий ҳуқуқий нормалар мажмуи ва ижтимоий-сиёсий ҳаёт тамойилларини ифодалаган ҳужжат сифатида конституциявий тузум ўрнатилиши учун замин тайёрлайди. Шунинг учун биз 1992 йил 8 декабрдан бошлаб Ўзбекистонда янги конституциявий тузум ўрнатилди, деб тўла ишонч билан айта оламиз.

Шу ўринда масаланинг яна бир муҳим жиҳатига эътибор беришимиз лозим. Бу масала Конституция қабул қилинганидан кейин мамлакатимизда конституциявийликнинг ўрнатилиши билан боғлиқдир. Конституциявийлик мамлакатнинг Бош Қомусида белгиланган қоида ва тамойилларга жамиятда қатъий амал қилинишини тақозо

этади. Агар масалага кенгроқ ёндашсак, конституциявийлик Асосий Қонун негизда қабул қилинган қонунчиликнинг амал қилишида ҳам ифодаланadi. Бу жиҳатдан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасида конституциявийлик тамойили ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилган: «Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар».

Аслида, конституциявийлик замонавий демократик давлатларнинг ажралмас белгиси саналади. Немис олими Г.Еллинек ўзининг «Давлатчилик ҳақида умумий таълимот» асарида таъкидлаганидек, «Ўз Конституциясига эга бўлмаган давлатнинг анархияга юз тутиши шубҳасиз». Демак, конституциявийлик давлатчилик асосларини дахлсиз сақлашга хизмат қилади. Конституциявийликни таъминлаш учун олий давлат органларининг фаолиятини Асосий Қонунга мослаштириш ва мамлакатда қонунийликни ўрнатиш лозим. Демак, конституциявийлик охир-оқибат қонун устуворлигининг муҳим ифодасидир. Шундай экан, конституциявийлик тамойилига амал қилмаслик ноқонуний иш юритиш билан баробардир.

Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, конституциявийликни таъминлашнинг ўзига хос шартлари мавжуд. Конституциявийликнинг биринчи шarti - мамлакатда Асосий Қонун — Конституциянинг мавжуд бўлишидир. Демакки, Конституциясига эга бўлмаган мутлақ монархияларга конституциявийликни нисбат бериб бўлмайди. Боз устига, конституциявийлик давлат бошқарувида вакиллик органларининг иштирокини инкор этувчи мутлақ ҳокимиятнинг ўрнатилишига қарама-қаршидир. Шунингдек, конституциявийлик давлат бошқаруви устидан назорат ўрнатишни ҳам тақозо этади. Бироқ бу - монархия тузуми шароитида конституциявийликни таъминлаб бўлмайди, дегани эмас. Масалан, Конституцияси бўлма-

ган, лекин инсон ҳуқуқларига устувор аҳамият берилган Буюк Британия каби мамлакатнинг давлатчилик тизими-га конституциявийлик хос эмас дейиш мумкинми? Буюк Британияда «Эркинликларнинг буюк хартияси», «Хабеас корпус акт», «Ҳуқуқлар ҳақидаги билл», «Парламент ҳақидаги акт» ва бошқа шу каби ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд бўлиб, улар амалда Конституциянинг ўрнини босади. Бу ҳужжатларда давлат бошқарувига оид масалалар ўзининг ҳуқуқий ечимини топганлиги боис, улар бошқа қонунларга нисбатан устувор аҳамият касб этади.

Таъкидлаш жоизки, Конституциянинг шунчаки мавжудлиги ҳали конституциявийликни қафолатламайди. Масалан, шўролар даврида Конституция мавжуд бўлса-да, унинг меъёрлари жамият ҳаётида тўлиқ ифодасини топмаганлиги, давлат томонидан жамият ҳаётининг ялпи назорат қилинганлиги, инсон ҳуқуқларининг қўпол равишда поймол қилинганлиги боис бу собиқ тузумда конституциявийликнинг бўлмаганлигини яхши биламиз.

Конституциявийликни таъминлайдиган қафолатлардан яна бири — ижтимоий қафолатлардир. Бунда Конституция бир синф ёки бир ижтимоий гуруҳ манфаатларини ифода этмай, жамиятдаги барча ижтимоий қатламларнинг манфаатларини ҳимоя қилиши назарда тутилади. Бошқача айтганда, жамиятдаги мавжуд ижтимоий қатламлар манфаатларининг мувозанати ҳар қандай давлат тузилмасининг таянч нуқтасини, демакки, Конституциянинг ижтимоий асосини ташкил этади. Айнан турли ижтимоий қатламларнинг манфаатлари тўқнашувини бартараф этадиган ва аксинча, манфаатлар уйғунлигини таъминлайдиган асосни мустаҳкамлаш ўзаро мурося, келишув, ахдлашувнинг пойдеворини яратади. Конституциявийлик таъмоийли амал қилиши учун Конституция ана шундай мустаҳкам пойдевор вазифасини ўташи лозим.

Дарвоқе, шўролар даврида 1924 йилда қабул қилинган Конституция синфий табиатга эга бўлганлиги боис, унда айнан турли манфаатлар мувозанати ва турли қучлар нисбати ҳисобга олинмаган эди. Зеро, бу Конституцияда

бир синф — ишчиларнинг ҳокимияти, аниқроғи, пролетариат диктатураси мустаҳкамланган ва демакки, бошқа қатлам ва кучларнинг манфаатлари камситилган эди. Боз устига, ўша вақтларда аграр мамлакат бўлган Россияда озчиликни ташкил этадиган қатлам — ишчилар синфи манфаатларига Конституцияда устувор ўрин берилишининг ўзи мантиққа зид эди. Очигини айтганда, бу озчиликнинг кўпчилик устидан диктатурасини мустаҳкамлаган Конституция эди.

Хатто собиқ СССРнинг “умумхалқ Конституцияси” деб номланган 1977 йилдаги Конституциясида ҳам инкилобдан кейинги узок давр давомида шаклланиб борган кўплаб ижтимоий қатламларнинг манфаатларини ҳисобга олиш у ёқда турсин, хатто уларнинг мавжудлиги ҳам тан олинмаган эди. Дарҳақиқат, ўша даврда ҳукмрон сиёсий доира мафкурачилари томонидан белгилаб берилган ва СССР Конституциясининг 19-моддасидан ўрин олган “СССРнинг ижтимоий асосини ишчилар, деҳқонлар ва зиёлиларнинг мустаҳкам иттифоқи ташкил этади” деган сохта қоида жамиятни тор қолипга солишдан бўлак нарса эмас эди. Юқорида қайд қилинган қатламлардан ташқари ўнлаб ижтимоий қатлам, тоифа, гуруҳлар (айтайлик, ҳарбийлар, савдо ходимлари, рухонийлар, эркин касб вакиллари ва бошқалар) равнақ топиши зарурлигини ҳеч бир сиёсий раҳбар ҳаёлига ҳам келтиришни истамас эди. Боз устига, ижтимоий фан вакиллари “жамиятнинг тобора бирхиллашиб бориши” ҳақидаги назариялар яратиб топшириғи бериб борила эди. Албатта, жамиятни тотал тарзда назорат қилишни ёқтирадиган муштумзўр тузум учун бундан-да қулай услубнинг ўзи йўқ эди.

Демак, Конституцияда ижтимоий қатламлар манфаатларининг ифодаланганлиги ҳамда жамиятдаги ижтимоий гуруҳлар нисбатининг акс топганлиги унинг барқарорлигини кафолатловчи асосий омиддир. Таъкидлаш жоизки, мазкур қатлам ва гуруҳларнинг манфаатлари мувоzanати Конституцияда қарор топмаса ёки бузилса, ҳар қандай мукамал Конституция ҳам жамиятдаги аҳамияти

ва кучини йўқотади. Ўз навбатида, мамлакатдаги ижтимоий кучлар нисбатига, ижтимоий қатламлар манфаатларига устувор аҳамият бериб яратилган Конституция мамлакатни сиёсий бўҳронлардан сақлайди.

Албатта, мазкур масаланинг бирмунча амалий томонлари ҳам бор. Масалан, муайян шарт-шароитда ўзи учун нокулай сиёсий келишувга мажбур бўлган ижтимоий гуруҳ имконият пайдо бўлиши билан ўз манфаатларини кўзлаб Конституцияга тегишли ўзгартиришларни киритишга уриниши шубҳасиздир. Шу боис, Конституцияда турли ижтимоий гуруҳ манфаатлари мувозанатининг ўрнатилиши жамиятдаги мавжуд сиёсий кучлар нисбати ўзгарган тақдирда ҳам, Конституциядаги асосий меъёр ва тамойилларнинг ўзгармай сақланишини таъминлайди. Масалан, парламентлар сиёсий институт сифатида нисбатан беқарор тузилма ҳисобланади. Чунки парламент таркибига кирувчи сиёсий кучлар нисбати шароитга кўра тез-тез ўзгариб туради. Хусусан, АҚШ сиёсий майдонидаги кучлар нисбати гоҳ демократлар, гоҳ республикачилар фойдасига ўзгариб турса-да, бу ўзгаришлар Конституцияни ўзгартириш учун асос бўла олмайди. 200 йилдан ортиқ вақт давомида АҚШ Конституциясига бор-йўғи 26 ўзгартириш киритилганлиги ҳам бу ҳужжатда манфаатлар мувозанатининг кафолатланганлиги билан тушунтирилади. Шу ҳолатни эътиборга олиб ҳар қандай давлат Конституцияни муҳофазаловчи ижтимоий кафолатларга алоҳида аҳамият беради.

Мустақил Ўзбекистоннинг Конституцияси шу маънода нафақат мустақил демократик тараққиётимизни кафолатловчи, балки ижтимоий ҳаётимизда содир бўлаётган улкан ўзгаришларни ўзида акс эттирувчи ҳужжат ҳамдир. Дарҳақиқат, жамиятда мавжуд ижтимоий гуруҳлар ва қатламларнинг манфаат ва эҳтиёжлари пировард натижада конституциявий тузумнинг асосини, устувор йўналишини белгилаб беришини теран англаганлигимиз ўз навбатида фуқаролик жамияти томон ҳаракатланиб боришимизда катта имкониятлар туғдиради. Ўзбекистон Консти-

туциясининг 8-моддасида «Ўзбекистон халқини миллати-дан қатъий назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади», деб қайд қилинганлиги ҳамда 18-моддада «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдирлар», деб белгилаб қўйилган конституцион норма мамлакатимизда конституциявийликнинг асос таянчларидан биридир.

Ҳокимиятлар тақсимланиши тамоийили ҳам конституциявийликни ўрнатишнинг муҳим қафолатларидан биридир. Зеро, бу тамоийил ҳокимиятнинг бир гуруҳ ёки айрим кучлар қўлида тўпланишига йўл қўймайди, бошқарувдаги суистеъмолликларнинг олдини олади, умумхалқ манфаатларига хизмат қилади. Бу тамоийил бир-биридан мустақил, бир-бирига тобе бўлмаган, лекин бир-бирини назорат қиладиган ва жиловлаб турадиган ҳокимиятнинг уч тармоғи - қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимиятининг мавжуд бўлишини шартлаб қўяди. Демак, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддасида «Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими - ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципига асосланади» деган қонуннинг мустақкамлаб қўйилганлиги мамлакатимизда конституциявийликни таъминлашнинг муҳим қафолатларидан бири бўлиб хизмат қилади. Ҳокимиятларнинг бундай тақсимланишида улар ўртасидаги мувозанатнинг таъминланиши муҳим аҳамият касб этади. Бироқ амалиётнинг кўрсатишича, ҳокимиятлар тақсимоти принципи барча демократик давлатларда амал қилса-да, ҳокимият тармоқлари ўртасидаги мувозанат масаласи ҳали-ҳануз тўлиқ ечимини топмаган. Биз буни Европа ва АҚШ мисолида яққол кўришимиз мумкин.

Таъкидлаш жоизки, АҚШ каби бошқарув шаклига кўра президентлик республикаларида ҳокимиятлар бўли-

ниши принципини амалга ошириш бирмунча осонроқ бўлади. Парламентар республикалар кенг расм бўлган Европада эса ҳукуматни парламент шакллантиради ва шу боис, ҳокимиятнинг ушбу иккала тармоғи бирлашиб кетиб, суд ҳокимиятидан устунликка эришади. Табиийки, бундай ҳолатларда ҳокимият тармоқлари орасидаги мувозанат бирмунча бузилиши мумкин. АҚШда эса бундай мувозанат нафақат таъминланган, балки амалиётда суд ҳокимиятининг устуворлигини ҳам кузатиш мумкин. Ҳокимият тармоқлари фаолиятига чуқурроқ назар ташлайдиган бўлсак, қуйидаги ҳолатнинг гувоҳи бўламиз: парламент ҳам, ҳукумат ҳам ўз таъсирини кенгайтиришга, мамлакат сиёсий тизимида устувор мавқега эга бўлишга интилади. Суд ҳокимияти эса ўзининг устуворлигини эмас, балки қонун устуворлигини таъминлаш ҳақида қайғуради. Бу фикрни мантиқий давом эттирадиган бўлсак, суд ҳокимиятининг ролини ошириш айни вақтда мамлакатда қонун устуворлигига эришиш ва демакки, конституциявийликни таъминлаш шартидир.

Суд ҳокимияти томонидан жорий қонунчиликнинг Конституцияга мос келиш-келмаслигини назорат қилиш алоҳида аҳамиятга эга. Суд органлари конституциявий қонунлар билан оддий қонунлар ўртасида ихтилофли ҳолатлар юзага келганида, ўз ваколати доирасида ҳукм чиқармоғи лозим. Бундай ҳолатларда конституциявий қонунчиликка устунлик берилиши шубҳасиздир. Шундай экан, суд ҳокимияти конституциявий назорат тариқасида қонунчиликнинг Конституцияга тўлалигича мувофиқ келишини таъминлашга ёрдам беради. Гарчи конституциявий қонунларнинг дахлсизлиги эътироф этилса-да, суд органларига Конституцияга зид келувчи қонунларни бекор қилиш имконияти берилмас экан, давлатчиликнинг мустақамлигига путур етади. Демак, жамиятда обрў-этиборли ва мустақил судлов тизимини шакллантириш конституциявийликни таъминлашдаги муҳим омидир. Шунингдек, суд ҳокимиятига қонун чиқарувчи ва ижроия ҳокимиятининг фаолиятини қонунийлик нуқтаи назари-

дан назорат қилиш, юридик жиҳатдан кучлироқ қонуний актга устуворлик бермоқлик учун турли хил ҳуқуқий нормаларни таққослаш, қонун ва маъмурий фармойишлар ўртасидаги ўзаро муносабат ва устуңлиқни белгилаш, миллий ва хорижий қонунчилик нормаларини қиёслаш вазибалари нисбат берилади.

Аслида, конституциявий назорат институтининг шаклланиши ва ривожланиши айнан суд органларининг давлат бошқарувида тутган ўрнига бевосита боғлиқ. Ҳаётий тажрибанинг кўрсатишича, Европанинг ақсар давлатлари Конституцияларида даставвал конституциявий назорат институтларини ривожлантиришга етарлича аҳамият берилмаган эди. Фақатгина XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Конституцияларга тегишли ўзгартишлар киритилиб, Европа давлатларида конституциявий назорат механизми амал қила бошлади. Европа давлатларидан фарқли ўлароқ, Америка Қўшма Штатларида суд ҳокимияти томонидан конституцион назорат ўрнатилиши масаласига аввалбошданок жиддий эътибор берилди. Америка суд органлари конституциявий назорат институтининг муҳим элементиға айлантирилди. Бу эса АҚШда суд ҳокимиятининг мустақиллигини кафолатлади, унинг сиёсатға таъсирини кучайтирди ва охир-оқибат давлатчиликнинг барқарор ривожланишиға ҳамда мамлакат равнақига хизмат қилди.

Конституциявийликни таъминлашнинг яна бир кафолати Конституцияға ўзгартиришлар киритиш имконияти ва шартлари билан боғлиқдир. Бу масала ниҳоятда жиддий бўлиб, конституциявийликнинг амал қилиши кўп жиҳатдан Конституциянинг ўзгармасдан сақланишиға боғлиқ. Конституция барқарор юридик асосға эға бўлсагина, конституциявий назорат ўрнатиш учун зарур шарт-шароитлар яратилади. Конституциянинг тез-тез ўзгартирилиши мамлакатда қонунчилик тизимининг узлуксиз ва самарали амал қилишиға тўсқинлик қилади. Албатта, ижтимоий ҳаёт доимо ривожланишдаги динамик жараёндан иборат бўлганлиги боис, вазият такозосига кўра ай-

рим ҳолларда Конституцияга тегишли тузатишлар киритилади. Бироқ таъкидлаш жоизки, Конституцияни мавжуд ижтимоий-сиёсий воқеликка қанчалик тез ва осон мослаштириш мумкин бўлса, конституциявийлик ўрнатиш учун ҳам шунчалик кам асос қолади. Демак, Конституцияга ўзгартириш киритиш механизмлари ва шарт-шароитларини мураккаблаштириш тамойили конституциявийликни муҳофазаловчи сиёсий қафолатлардандир. Шунинг учун мамлакатда конституциявийлик тамойилининг амал қилишини текшириш шарт бўлганида Конституцияни ўзгартириш механизмининг нечоғли мукамаллигини эътиборга олиш муҳимдир.

Табиийки, икки палатали парламент тизимига ўтилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ҳам айрим ўзгартиришлар киритилади. Бир палатали парламент амал қилаётганида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси жами депутатларининг камида учдан икки қисмидан иборат қўпчилиги томонидан қабул қилинган қонунлар билан Конституцияга ўзгартиришлар киритиш мумкин бўлган бўлса, икки палатали парламент шароитида Конституцияга ўзгартиришлар киритиш масаласининг юқори палата - Сенатда ҳам кўриб чиқирилиши талаб этилади. Фикримизча, Конституцияга ўзгартиришлар киритишнинг янги тартибини белгилашда парламентнинг қуйи палатаси учун эски талаблар сақланиб қолсада, Сенатда вилоятдан вакилларнинг тўртдан уч қисмининг розилигини олиш мақсадга мувофиқ. Конституцияга ўзгартиришлар ва тузатишлар киритиш ҳақидаги таклифни Сенат қўллаб-қуватламаган ҳолларда уни қуйи палатада қайтадан кўриб чиқиш тартиби ҳам Конституцияда мустаҳкамлаб қўйилиши лозим.

Тан олиш зарурки, жамиятда қонун устуворлигига эришиш, конституциявийликни таъминлаш, Конституцияда белгилаб қўйилган меъёрларнинг кундалик ҳаётимизда ўз аксини топиши фақатгина давлатга ёхуд ҳуқуқни муҳофаза этувчи органларнинг фаолиятига боғлиқ эмас. Бунинг учун фуқаролар ўзларининг конституцион ҳуқуқ

ва эркинликларини танишлари, фуқаролик бурчларини билишлари, ҳуқуқий билимларга эга бўлишлари, ўз ҳақ-ҳуқуқларини талаб қилиш ва уларни ҳимоялаш кўникмаларига эга бўлишлари зарур. Бошқача айтганда, фуқаролар Конституция ва қонунларга амал қилиб яшашни ҳаёт тарзига айлантиришлари лозим. Ҳар бир фуқаро ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ва манфаатларини қондиришда Конституциядан, унинг демократик салоҳиятидан самарали фойдаланишни ўрганмоғи керак. Шундагина ҳуқуқий билим, кўникма ва тажрибанинг уйғунлашиб бориши асносида фуқароларда юксак ҳуқуқий маданият шаклланади. Демак, фуқароларнинг юксак ҳуқуқий маданияти ҳам мамлакатда конституциявийликни таъминлашга хизмат қилади.

Бугунги кунда мамлакатимизда ўрнатилган конституциявий тузумни янада мустаҳкамлаш энг долзарб масала ҳисобланади. Бунинг учун, авваламбор, Конституция нормаларида белгиланган қоидаларнинг ижросини таъминлаш механизмини мустаҳкамлаш муҳимдир. Конституцион нормаларнинг сўзсиз бажарилиши Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш учун замин бўлиб хизмат қилади. Президентимиз айтганларидек, қонун устуворлиги амалда ўрнатилган тақдирдагина адолат ҳукм суради. Қонун устуворлиги эса қонунларнинг қонуни бўлмиш Конституциянинг устуворлигини шартлаб қўяди. Биз масаланинг бир тарафидагина эътибор бера олдик, холос. Ўйлаймизки, Конституциянинг моҳияти, хусусиятлари ва салоҳиятини ўрганиш ҳамиша давом этаверади. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳали қанчадан-қанча бунёдкорлик ҳаракатларининг, эзгу мақсадларга йўналтирилган демократик ислохотларнинг, кучли фуқаролик жамияти қурилишининг ҳуқуқий пойдевори бўлиб хизмат қилишига ишончимиз комил.]

Учинчи боб

Миллат дардида ёниш

Эҳтиросларга ишонма, фикрла!

Юртимиз мустақилликка эришганига ўн икки йил тўлмоқда. Ушбу улуг айём арафасида ўтган давр воқеаларини яна бир эслаш, собитқадамлик билан ўтказилаётган иқтисодий ислохотларни ҳар тарафлама таҳлил қилиш табиий бир ҳол. Шубҳа йўқ, ўн икки йил давомида кўп нарсаларга эришдик, мустақилликни мустаҳкамладик, порлоқ келажак иқтисодий асосини яратдик. Бир пайтнинг ўзида бизнинг иқтисодий ҳаётимизни мураккаблаштиришга сабаб бўлган ҳодисалар ҳам юз берди. Ушбу мақолада муаллифлар мустақил давлатнинг мустақил молия, пул муомаласи, солиқ, банк тизимларини барпо этиш ҳам осонликча юз бермаганлиги ҳақида фикр юритишади.

Тарихда кўп воқеа-ҳодисалар ўзининг ҳақиқий баҳосини ўз вақтида ололмаган. Айрим давлат ёки халқ тақдирида кескин бурилиш ясаган воқеаларни ҳам замондошлар ўз вақтида англаб, моҳиятини тўғри тушунавермаганлар. Тарихнинг ҳукми адолатли бўлиши учун табиийки, маълум бир муддат ўтиши керак бўлган. Биз қуйида ўзбек халқи тарихида, юртимиз келажакда энг ривожланган давлатлар даражасига чиққан пайтда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайдиган айрим ҳодисалар ҳақида сўз юритмоқчимиз. Гап Ўзбекистон мустақилликка эришиш арафасида унда мавжуд молия, солиқ, банк ва пул муомаласи соҳаларининг аслида жарга тушиб қолганлиги, вазиятни ўнглаш учун қилган хатти-ҳаракатларимиз ва мустақил молия, солиқ, банк тизимларини барпо этиш соҳасида ўтказган чора-тадбирларимизга кескин салбий таъсир кўрсатган айрим ҳолатлар ҳақида кетмоқда. Орадан ўтган 10-12 йил муддат, бизнингча, ўша пайтда содир бўлган воқеа-ҳодисаларга объектив баҳо бериш учун етарли асос бўла олади.

Ўзбекистон том маънодаги мустанлака мамлакат эди. Аҳвол шу даражада эдики, мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаб ўтганидек, ўзбек халқи яратган бойлик тўлалигича Москва ихтиёрига ташиб кетилиб, худди шу бойликнинг кичик бир қисми юртимизга қайтариб берилар эди. Лекин бу қайтиш энди гўёки Иттифок ҳукуматининг ўзини-ўзи боқишга қодир бўлмаган халққа «ёрдами» эди. (Бу сафсатанинг асоссиз эканлигини мустанлик дарҳол исботлади - 1994 йилдаёқ Ўзбекистон собиқ СССР худудидаги давлатлар билан ташқи савдода ижобий қолдиққа эришди). Ҳатто юртимиздан шу йўл билан олиб чиқилаётган бойликларнинг ҳисоб дафтарлари, яъни бухгалтерия ҳисоб-китоблари ҳам Москвада москвалик мутахассислар томонидан юритилар ва яратётган даромадларимиз миқдорини биз мутлақо билмаслигимиз учун зарур восита ҳамда усуллар ўта пухталики билан ўйлаб топилган эди.

Натижада мустанликка эришиш арафасида, яъни 1989-1991 йилларда Ўзбекистон Давлат бюджети даромадининг 30-40 фоизи собиқ Иттифокдан қайтиб берилган субвенциядан (содда тилда ёрдамдан) иборат эди. Кези келганда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ЎзССРни "боқиманда" республикага айлантириш механизми ҳам ҳеч қандай иқтисодий қонун-қоидаларга асосланмаган. Хусусан, 1988 йилдаги ҳисоб-китобларга кўра, Ўзбекистондан олиб кетилган бир йиллик пахта толасидан 25 миллиард рубл даромад олинган, яъни бу бизга "дотация"га берилган 2,5 миллиард рублдан 10 баробар кўп эди. 1991 бюджет йилида Ўзбекистон учун янада оғир молиявий аҳвол юзага келди. Иттифок ҳукумати билан муросасиз кураш йўлига ўтган жаноб Ельцин бошлиқ Россия Федерацияси раҳбарияти СССР давлат бюджетига Россия худудидан йиғиб олинадиган маблағнинг тушинини тўхтатиб қўйди. Бир пайтлар Европада эндигина қаддини тиклаётган буржуазия қироллик ҳокимиятини қучсизлантириш учун унга солиқ тўлашдан бош тортиш йўлини тутган эди. Ўшанда солиқ учун кураш ҳокимият

учун курашга айланиб кетиб, тез орада Европада бир нечта давлат қироллик макomini йўқотган ва буржуа республикаларига айланган эди. Ҳокимият учун курашнинг мазкур усулини собиқ СССР раҳбарияти ўз вақтида тушуниб етмади. Мазкур ҳолат Иттифок бюджетидан Ўзбекистонга қайтиши мўлжалланган субвенция ҳажмининг олдинроқ қисқара бошлашига, кейин эса бутунлай тўхташига олиб келди. Ўзбекистон давлат бюджети тақдирнинг бундай қутилмаган зарбасига тайёр эмас эди, шу сабаб унинг иқтисодиёти бутунлай издан чиқиб кетиш хавфи остида қолди.

Қисқача айтидиган бўлсак, аҳвол ўта оғир ва ундан чиқиб кета олишнинг йўли йўқ эди ҳисоб. Қолаверса, худди шундай вазиятда 50-60 йилларда сиёсий мустақилликка эришган Осиё, Африка ва Лотин Америкасидаги ўнлаб давлатлар ҳозиргача молиявий қийинчилик шароитида яшамоқдалар. Масалан, Аргентина, Мексика каби улардан ҳам олдинроқ мустақилликка эришган давлатларни олиб қўрайлик. Улар ўтган асрнинг 80-йилларида бирмунча муваффақиятларга эришдилар. Лекин бундай ижобий натижаларга кучли ташқи ёрдам, иқтисодиётнинг халқаро корпорациялар манфаатидан келиб чиқиб танланган тармоқларинигина ривожлантириш, миллий бойликни талон-тарож қилиш каби омиллар ёрдамида эришилди. Ҳеч ким мустақил иқтисодиёт яратишни ўйламади. Узоқни кўра олмаслик тезда панд берди. Аргентина, Мексика иқтисодиётлари асоси бўшлиғи туфайли четга бутунлай қарам бўлиб қолди. Улар ташқи қарзларининг миқдори бўйича дунёнинг энг олдинги давлатлари қаторига кириб қолишди ва яқин йиллар ичида бу рўйхатдан чиқиб кета олишлари гумон.

Айтишимиз мумкинки, ўша шароитда иқтисодий мустақил давлат сифатида Ўзбекистон ҳам ташқи молиявий ёрдамсиз яшаб кета олмаслиги керак эди. Лекин шундай бўлиб чиқмади. Нега? Ўзбекистон қисқа муддат ичида ташқи ёрдамсиз фақат ўз халқи кучи ва раҳбарият иродаси билан қандай қилиб мустақил молия, банк, пул муо-

маласи ва солиқ асосларини ярата олди? Бугун бу саволларнинг жавоби хусусида наинки ўзимиз, ҳатто халқаро молия, банк ташкилотларининг мутахассислари ҳам фикр юритишмоқда.

Бунинг сабабларини юртимизда мустамлака иқтисодиётини мустақил давлат иқтисодиётига айлантириш ва бир пайтнинг ўзида бозор муносабатларини шакллантириш каби икки улкан вазифани ҳал этиш жараёнида халқимизга хос ва мос эволюцион йўлнинг танланиши, энг асосий стратегик ва тактик масалаларнинг оқилона ечимини топа олиш, эски тузумдан қолган барча нарсани большевикларча бузиб ташлаб, кейин унинг вайроналари устида янги бино қуриш йўлидан кетмаслик, яъни янги уй қурмай туриб, эскисини бузмаслик, халқимизнинг ўз раҳбариятига бўлган чексиз ишончи, раҳбару оддий халқнинг фидокорона меҳнати каби омиллардан қидириш, бизнингча, тўғри бўлади.

Бир вақтнинг ўзида мустақил Ўзбекистоннинг мустақил молия, банк ва солиқ тизими асос солиш режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш объектив заруриятга айланган мураккаб бир шароитга тўғри келганлиги ва бу вазифа республика раҳбариятининг узоқни, оқибатини ўйлаб нозик иқтисодий сиёсатни юргизиш асосида амалга оширилганлигини ҳам қайд этиб ўтишимиз керак. Энг асосийси, Ўзбекистоннинг мустақил молия, банк ва солиқ тизими асос солишда «фалаж қилиб даволаш» (шоковая терапия) усулидан фойдаланилмаганлигидир. Тўғриси айтиб қўяқолайлик, бундай ўзига хос йўлнинг танланганлигини ва унинг айнан нима учун танланганлигини идрок этишга ҳамон кўпчилигимиз ожизмиз. Шу кеча-ю кундузда, ҳатто баъзи бир илмий доираларда ҳам, иқтисодий муаммоларнинг ечими топилмасдан дўппи тор келиб қолган ҳолатларда, беихтиёр «Аслида бу вазифани бажаришда «шоковая терапия» усулидан фойдалансак бўлар экан», - қабилдаги фикрлар ҳам билдириляётир. «Бу усулдан Польша, Чехия, Словакия ва, лай олиши учун етарли шарт-шароитлар яратиш зарур

эди. Бунинг учун биринчи навбатда молия, солиқ ва банк тизимини мутлақо янги асосда барпо этиш учун жаҳон андозаларига мос зарур ҳуқуқий асос яратилди.

Мустақил давлатчилик талаблари асосида ва янги конунчилик негизида бу соҳанинг бошқарув органлари бутунлай қайтадан ташкил этилди. Масалан, Молия вазирлиги тизими тубдан қайта ташкил этилган бўлса, Давлат солиқ қўмитаси бутунлай янгидан барпо этилди. СССР Давлат банки Ўзбекистон филиали негизида Ўзбекистон Республикаси мустақил Марказий банки, СССР давлат иқтисослаштирилган тармоқ банклари Ўзбекистон филиаллари асосида пайчиликка асосланган тижорат банклари тузилди. Аралаш мулк ва хусусий мулкчиликка асосланган ўнлаб янги тижорат банклари ташкил топди.

Ўзбекистон мустақил давлатлар аъзо бўлиши мумкин бўлган жаҳон молия-кредит сиёсатини белгиловчи энг нуфузли халқаро ташкилотларнинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлишга муваффақ бўлди.

Юқорида санаб ўтилган чора-тадбирлар натижасида 1991-1992 йиллар мобайнида мустақил давлатга хос бўлган молия, солиқ ва банк тизимлари шакллана бошлади. Ўз даромадимиздан оқилона фойдаланиш эвазига харажатларимизни қийинчиликлар билан бўлса-да, ўзимиз қоғдай бошладик. Бу даврга келиб Президентимиз томонидан мамлакатимизда бозор иқтисодиётини барпо этишнинг асосий стратегик масалалари, унинг томоёйиллари ишлаб чиқилди. Ва Ўзбекистон халқи олдида ҳар тарафлама баркамол, маърифий жамият барпо этиш учун ҳамма йўللار очилган эди.

Бахтга қарши, такдир эндигина мустақил нафас ола бошлаган жафокаш ўзбек халқи учун яна бир зарба тайёрлаб қўйган экан. 1991 йил декабрида жаҳондаги энг машғум империялардан бири бўлмиш СССРнинг куни битганлиги XX асрнинг энг ижобий ҳодисаларидан бири сифатида тарихга кирди. Лекин шу билан бир қаторда ёш, мустақил давлатлар ҳали ўзларининг мустақил пул тизимларига эга эмас эдилар ва уни яратиш учун катта харажат, ҳаракат ва вақт керак эди.

Ҳар қандай мустақил давлат ўзининг мустақил пул бирлигига эга бўлишини хоҳлайди ва бу мустақил давлатчиликнинг муҳим белгиларидан бири ҳисобланади. Лекин эндигина мустақилликка эришган давлатлар ўша пайтдаги шароитда то ўз миллий пул тизимларини барпо этгунга қадар «рубль»дан умумий ҳолда фойдаланиб туришлари иқтисодий зарурият эди. Бошқа чора йўқ ҳам эди. Чунки сиёсий мустақилликка эришилгани билан собиқ иттифокдош республикаларнинг бир-бирига қарам қилиб ташланган иқтисодиётлари бир кунда мустақил яшаб кета олмасди. Натижада Ҳамдўстлик давлатларининг кўпчилиги то ўз валютасини киритишга етарли шароит яратгунга қадар «ягона рубль зона»сида қолишга хоҳиш билдиришди. «Рубль зона»сида қолган давлатлар раҳбарлари 1992 йил октябрида ягона пул тўғрисидаги битимни имзоладилар. Кейинроқ Ўзбекистон ва Россия ҳукуматлари, Марказий банклари пул тизимларини бирлаштириш ҳақидаги икки томонлама шартномани имзоладилар. 1993 йил намунасидаги янги рубллар Ўзбекистон ҳудудига жўнатила бошланди.

Шу ўринда қутилмаган ҳодиса юз берди. Давлатлараро шартномалар имзоланиб, уни ижро этиш бошлангандан кейин, яъни янги рубль солинган самолётлар Тошкентга етиб келиб, пул Ўзбекистон Республикаси Марказий банки махсус омборига жойлаб бўлинган, қолган қисми жўнатилиш арафасида бу операция Россия томонидан ҳеч қандай асоссиз равишда тўхтатилди.

Бу воқеалардан сал олдинроқ, яъни 1993 йил 10 майда Қирғизистон тўсатдан ўз миллий валютаси - сомни муомалага киритди. "Тўсатдан" деганимизнинг боиси шундаки, Ҳамдўстлик давлатларидан бирортаси ўз миллий пул бирлигига ўтишга қарор қилса, бу ҳақда бошқа аъзоларни уч ой олдин расман огоҳлантириш шартлиги ҳақида махсус давлатлараро битим бор эди. (Мазкур битимга унинг иштирокчи давлатлари раҳбарлари бир марта, А. Акаев эса икки марта имзо чеккан. Тақдирнинг ўйинини қарангки, шу битим имзоланаётган мажлисда Қирғизистон Президенти

денти раислик қилган ва иккинчи имзони мажлис раиси сифатида қўйган).

Қирғизистонда рубль ўрнига сомнинг муомаласа қилиниши устига Россия Федерацияси раҳбариятидаги айрим кимсалар, айниқса ўша пайтдаги молия вазири Б. Федоров каби шахсларнинг қарши хатти-ҳаракатлари туфайли кечагина имзоланган шартномалар қоғозда қолиб кетди. Натижада, 1993 йил кузига келиб ягона рубль зонаси яратиш ғояси чиппакка чиқди. Савол туғилади: кимга керак эди бу ўйинлар? Нега бундай бўлиб чиқди? Бу саволларнинг ҳақиқий жавобини излаш шу соҳанинг мутахассислари ва тарихчилар ҳукмига ҳавола.

Биз эса шуни айтишимиз мумкинки, бу ўйинлар бизга жуда қимматга тушди. Наинки бизга, бу ҳодиса қолган барча давлатлар иқтисодиётига катта зарар етказди, иқтисодий ислохотлар самарасини сезиларли даражада пасайтириб юборди, унинг илк натижаларини йўққа чиқарди. Энг ёмони эса шундаки, СССР парчалангандан кейинги даврда Ўзбекистонда эндигина шаклланиб кела бошлаган молия ва пул муомаласи тизимини қайтадан жар ёқасига келтириб қўйди. Мамлакат иқтисодий ҳаёти ўз маромида давом этиши учун зарур воситалардан бири бўлмиш пул тизими ва пул бирлигисиз қолди. Тасаввур қилиб кўринг-а: мустақил давлат бор, лекин унинг пули йўқ! Ва бундай ҳодиса бизнинг ихтиёримизга қарши юз берди. Бизнинг назаримизда, бу ҳодиса Ўзбекистонда ўтказилаётган иқтисодий ислохотларни энг камида бир йилга орқага суриб юборди... Иқтисодий ҳаёт қисқа муддат ичида яна бир бор бутунлай издан чиқиш хавфи остида қолди.

Зудлик билан Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 12 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида параллел тўлов воситаси сифатида «Сўм-купонлар»ни муомаласа қилиниши тўғрисида»ги қарори билан 15 ноябрдан биз учун номақбул шароитда сўм-купонларни муомаласа қилинишига мажбур бўлдик. Яхшиямки, узоқни кўра оладиган Юртбошимиз ҳар эҳтимолга қарши сўм-купонларни тайёрлатиб қўйган экан. Уларнинг 1, 3, 5 ва 10 сўмликла-

ри Англияда ишланган бўлса, 25, 50, 100 сўмликдан 10 минг сўмликкача бўлган қисмини ўзимиз, ўз пул фабрикамизда босиб чиқара бошлаганимиз ҳаммани хайратга солгани ҳали ёдимиздан чиққани йўқ.

Пул белгиларини ишлаб чиқиш ғоятда мураккаб, кўп меҳнат ва юқори аниқлик талаб этадиган жараён бўлиб, унга эришиш юксак техник ва технологик тайёргарликни талаб этади. Ўта қисқа фурсат ичида, яъни 1993 йилдаёқ замонавий техника ва технология асосида пул, бошқа қимматли қоғоз ва танга ишлаб чиқара оладиган «Давлат белгиси» давлат ишлаб чиқариш бирлашмаси қурилиб, ишга туширилди.

Ўрни келганда шуни ҳам айтиб қўяйлик, ўзининг «пул фабрикаси»га эга бўлишга ҳар қандай давлат ва давлат раҳбарининг ҳам ҳадди сиғавермайди. Бунинг учун фақат давлат иқтисодий салоҳияти даражасининг ўзи етарли эмас. Мустақил «пул фабрикаси»га эга бўлиш тўғрисидаги тегишли қарорга келиш учун, ўз вақтида, давлат раҳбаридан сиёсий жасорат ҳам талаб қилинади. Ҳозирги кунда дунёнинг бор-йўғи 8 мамлакатида ана шундай «пул фабрикаси» мавжуд бўлса, унинг биттаси Ўзбекистонда бўлиб, бундай «пул фабрикаси», том маънода давлат раҳбари сиёсий жасоратининг маҳсулидир. Бугунги кунда бундай фабрика мустақил Ўзбекистоннинг мулкидир.

«Ягона рубль зона»си ғояси барбод бўлганлигига боғлиқ кўп салбий оқибатларни бартараф этишни сўм - купонлар ўз устига олди ва ўта қисқа фурсат ичида Ўзбекистон ўзининг тўлақонли пул бирлиги - сўмни 1994 йил 1 июлдан муомалага киритиш учун зарур иқтисодий шароит ярата олди.

Миллий валютамининг муомалага киритилиши мамлакатимиз мустақил иқтисодиётини барпо этиш тарихида янги босқични бошлаб берди.

Ҳар қандай мустақил давлат қачондир ўз миллий пулига эга бўлиши табиий. Шу нуқтаи назардан қараганда, миллий пулимизнинг муомалага кириши давлатимиз тарихида алоҳида ўрни бор ходиса ҳисобланади. Афсуслар

нарли жойи шундаки, Россия Федерацияси ва Қирғизистон Республикаси раҳбарияти ягона рубль ҳудудини яратиш бўйича барча зарур ҳужжатларга қўл қўйди ва биз уларнинг лафзига ишондик. Пировард натижада эса ҳам иқтисод, ҳам вақт бўйича (маънавий зарарни эса ҳеч қандай пулга чақиб бўлмайди) катта зарар кўрдик.

Шу даврда юртимизда мустақил молия асосларини яратиш жараёнига ноҳуш таъсир кўрсатган воқеалардан яна бири аҳолининг собиқ СССР жамғарма банки тизимида сақланаётган омонатлари масаласига тегишли бўлди (ўша пайтда бу муассаса халқ тилида эски номи билан омонат кассалари деб аталар эди).

Россия Федерацияси ҳукумати бу масалада ҳам миллий эгоизм ҳиссиётини устун қўйди ва ҳеч ким билан ҳисоблашмасдан ўзини собиқ СССРнинг барча соҳалар бўйича қонуний меросхўри, деб эълон қилди. Натижада узоқ йиллар барча собиқ иттифокдош республикалар аҳолиси меҳнати эвазига яратилган жами бойлик улар ихтиёрига ўтиб кетди. Россия Федерацияси ҳудудидаги ва чет эллардаги ҳаммамизга тегишли бойлик уларга камлик қилгандай, айрим шовинистик руҳдаги рус «биродарлар»имиз қолган 14 та республика ҳудудида жойлашган жозибадор мол-мулкка ҳам даъвогарлик қилиш даражасига етиб боришди. Қарангки, Ўзбекистон ёки Қозоғистондаги қатор иншоотлар бутун СССР халқлари меҳнатининг маҳсули эмиш. Бу фикрда жон бор, албатта, лекин Россияда қурилган минглаб объектларда ҳам қолган барча республикаларнинг иштироки борлиги нега уларнинг ҳаёлига келмади?

Майли, мавзудан узоқлашмайлик-да, аҳоли жамғармалари масаласига қайтайлик. Собиқ СССРдан қолган барча бойликларнинг «қонуний» эгаси Россия унинг қарзлари масаласига келганда, енгилроқ айтганда, яна ноҳалол йўл тутя бошлади. СССР даврида аҳоли жамғармалари билан ишлайдиган мазкур банк битта бўлиб, унинг тизгини тўлалигича Москва ихтиёрида эди. Қолган республикаларда унинг филиаллари фаолият кўрсатар ва барча

йиғилган маблағ Москва кўрсатмаси билан ишлатилар эди.

1991 йил охирида эса бизга ҳар бир собиқ иттифокдош республика ўз ҳудудида узоқ муддат давомида йиғилган, лекин Москва тасарруф қилган аҳоли жамғармалари бўйича ўзи жавоб берсин, деб таклиф беришди. Узоқ тортишув ва жанжаллар самарасиз тугади, Москва ўзи еб тугатган жамғармаларни эгасига қайтариб беришдан воз кечди. Инсон ҳуқуқларини бир пулга олмайдиган айрим диктаторлик режимларидан бошқа давлатларда бундай ноинсофлик, сомсани еб, пулини бировга тўлатишга ҳаракат қилиш шу кунга қадар кам учрайдиган ҳодиса эди.

Бу масала 1991-1995 йиллар давомида ҳавода муаллақ ҳолда турди. Ва, ниҳоят, 1995 йил кузида Юртбошимиз мамлакатимиз молия тизимига, айниқса пул муомаласи соҳасига қанчалик оғир юк бўлиб тушмасин, собиқ СССР ҳукуматининг Ўзбекистон Республикаси аҳолиси олдидаги қарз мажбуриятини ўз елкамизга олганлигимиз ҳақида эълон қилди. Ва бу муаммо ҳам ўз имкониятларимиз ҳисобига ҳал этилди.

Мустақилликка эришганимиздан кейинги ноҳуш иқтисодий ҳодисалардан яна бири инфляция ва унинг салбий оқибатлари билан боғлиқ. Тўғри, узоқ йиллар сунъий баҳо механизми ҳукмронлик қилган ва иқтисодий қонунлар ҳисобга олинмай маъмурий-буйруқбозлик асосида хўжалик юритилган жамиятда бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида инфляциянинг муайян даражада кучайиши маълум эди. Ўзбекистон ҳукумати инфляцияни жиловлаш ва халқ учун унинг салбий оқибатларини мумкин қадар енгиллаштириш мақсадида қатор чора-тадбирлар кўриб келди. Бу бир қадар енгиллик берди.

Лекин Ўзбекистон ва собиқ СССР республикалари иқтисодиётининг бир-бирига минглаб кўзга кўринмас иплар билан маҳкам боғлаб ташланганлиги туфайли уларнинг айримларида амалга оширилган «шок терапия»сининг бизга ноҳуш таъсири сезилиб турди. Натижада, биз қанчалик ҳаракат қилмайлик, мустақилликнинг дастлабки йилларида инфляциянинг юқори даражаси сақланиб

турди ва унинг бир қисми ўзимизга боғлиқ сабаблар билан пайдо бўлган бўлса, бошқа қисми, очиқ айтадиган бўлсак, собиқ СССР ҳудудида ташкил топган янги давлатлар ва биринчи навбатда Россия давлатидаги юқори инфляция даражасининг баъзан билиб, баъзан ўзлари билмаган ҳолда бизга экспорт қилиниши бўлди.

Ушбу фикр янада тушунарли бўлиши учун соддарок бир мисол келтириш ўринли бўлади. Такдир тақозоси билан ота-она бир пайтда ҳаётдан кўз юмди ва улардан 15 нафар фарзанд қолди, дейлик. Ота-она ҳаётлигида улар ўз фарзандларини қаттиққўллик билан бошларини қовуштириб ушлаб туришган. Улар вафоти арафасида фарзандлар битта ҳовлида ягона оила сифатида яшашни хоҳламасдан мустақил хўжалик сифатида ажралиб кета бошлашди. Лекин бўлиб олинадиган буюмлар шу кунга қадар умумий бўлиб, бирор фарзандга кўпроқ нарса тегиши фақатгина қолганлари ҳиссасининг камайиши эвазига бўлиши мумкин эди.

Натижада уларнинг иқтисодий манфаатлари тўқнашиб, шу кунга қадар четдан қараганда тотув яшаб келган фарзандлар ўртасида жанжал, ур-тўполон бошланди. Улар рўзғоридан барака кетди, ҳаётлари издан чиқди. Қолаверса, «ягона совет халқи», «ягона оила» деган тушунчалар ҳаммамизнинг миямизга қуйилган эди. Буларнинг ҳаммаси пуч, асоссиз гаплар эканлиги дарҳол билиниб қолди.

Мазкур оила фарзандлари бўлинишмоқчи экан, аҳиллик билан, ўзаро келишилган ҳолда шу ишни амалга оширишлари мумкин эди-ку! Бу ҳолда улар нисбатан кам йўқотиш эвазига ўз мақсадига етишишлари аниқ эканлиги кўриниб турибди-ку! Тасаввур қилиб кўрайлик: аввал Узоқ Шарқ ёки Сибирдан Ўзбекистонга ёғоч ташкилий равишда вагонларда эшелон-эшелон қилиб жўнатиладиган эди. Худди шу тахлит юртимиздан мева-сабзавот ва бошқа маҳсулотлар у томонларга юборилар эди. Транспорт харажати маҳсулот баҳосига 5-10 фоиз бўлиб қўшилган эди. Энди эса худди шу юкни ўртада минглаб автомашина у ёқдан-бу ёққа, бу ёқдан-у ёққа ташиш-

моқда. 1 сўмлик маҳсулотни ташиш харажати баъзан 2-3 сўм ва ундан ортиққа тушмоқда.

Хўш, бундан кимга фойда, кимга зиён? Хар ҳолда халқнинг 99 фоизига бу зарар келтираётганлиги кўриниб турибди. Россия Федерацияси айрим сиёсатдонлари СССРни қайта тиклаш каби беъмани ғоялари ўрнига собиқ империя республикалари ўртасида мавжуд бўлган шу каби мақсадга мувофиқ интеграция жараёнини тиклаш ҳақида ўйлашса яхши бўлармиди?

Биз келтирган ўхшатиш унча чиройли эмаслигини тушунамиз. Лекин мисолнинг маърифий хулосалари ҳам йўқ эмас. Негаки, бу мисолдагига ўхшаш вазият собиқ СССР ҳудудида тахминан шу тахлит юз берди. 15 ёш, мустақил давлатларнинг айримларида миллий эгоизм, ўз иқтисодий манфаатини ўзгалар ҳисобига амалга ошириш ҳиссиётлари устунлик қилган ҳолатлар юз берди. Бу, айниқса, Болтиқбўйи давлатлари ва Россия Федерацияси раҳбарлари, баъзи ҳолларда эса, ҳатто уларнинг аҳолиси табиатида ҳам кузатилди. Масалан, уларда иш ҳақини асоссиз равишда ошириш ва ўз юртида товар билан таъминланмаган ортиқча пулга қўшни давлатлардан маҳсулот сотиб олиш каби ноҳалол йўللарга ҳам боришди. СССРнинг Европа қисми, айниқса Латвия, Литва, Эстониядан 1990-1991 йилларда юртимизга қоп-қоп пул кўтариб келиб, ўрнига автомашина ва ҳоказо товарларни олиб кетишганини эсланг. Ўзбек халқи бу йўлдан юрмади. Негаки, қўшнилари манфаати зарар қўриши эвазига ўз ҳаётини яхшилаш, ўзгалар ҳақида хиёнат қилиш ва ўзгалар нонини туя қилиш Юртбошимиз ва халқимиз табиатида зид эди.

Бу тахлит ажралиш ҳақиқатдан кўпчилик учун қўшимча азоб-уқубатлар олиб келди. Ҳалол йўл билан, Чехия ва Словакия давлатлари каби ўзаро келишувлар асосида мол-мулкни тақсимлаб, шу масалаларни ҳал этишимиз мумкин эмасмиди?

Биз юқорида ноқулай шароитда миллий валютаимизни муомалага киритишга мажбур бўлганлигимиз ҳақида

тўхталдик. Бутун миллий валютамининг муомаласа киритганимизга тўққиз йил бўлди. Ўзбек сўми кун сайин ўзининг ҳақиқий ўрнини эгаллаш сари тобора яқинлашмоқда. У тўлақонли пул бирлиги сифатида кўпчилик томонидан тан олинмоқда.

Ҳар қандай миллий валютанинг жаҳон томонидан тан олинishi учун қилинадиган ишлар жуда кўп. Миллий валюта эркин алмашинадиган бўлиши учун энг аввало, шунга иқтисодий замин бўла оладиган бақувват иқтисодиёт бўлиши зарур. Шу боис биз миллий валютамининг пировард натижада эркин алмашинадиган ва жаҳонда обрўли пул бирликлари сафига қўшмоқчи эканмиз, бунинг учун энг аввало етарли иқтисодий асос яратиш йўлини танладик. Бошқача қилиб айтганда, иқтисодиётни ривожлантириш орқали миллий валютамининг белини бақувват қилиш сари юз тутдик. Шу ўринда айрим саволлар туғилиши табиий. Масалан, Болтиқбўйи давлатларида, Россия, Қозғистон, Қирғизистон, Молдовада миллий пул бирликлари нисбатан тез фурсатда ички алмашинадиган, бирмунча барқарор валюталар сафига қўшилди. Тўғри, биз ҳам улар тутган йўлдан боришимиз мумкин эди. Биз ҳам бутун топган-тутган даромадимининг, бекордан-бекорга, текинга ёки ҳолисона эмас балки аксарият ҳолларда турли-туман ғаразли мақсадларни ўз олдига қўйиб, жиловимининг, ўрни келганда, тортиб туриш, ўзлари истаган «музика»га ўйнатиш мақсадида бериладиган ташқи ёрдамни, барча хорижий валюта резервимининг сўминининг мустаҳкамлаш мақсадида унинг орқасига тиргович сифатида қўйишимиз мумкин эди. Биз сўминининг сунъий тиргович ёрдамида эмас, табиий суръатда ва иқтисодий имконият яратиш йўли орқали ўз қаддини тиклаш йўлини тутдик. Ўзгача йўлни тутган, ташқи ёрдам эвазига иқтисодий ривожланиш суръатларига кўра «ҳаш-паш» дегунча дунёнинг тараққий этган давлатлари қаторига қўшилиди, дея «умид қилинган», пировардида эса бир куннинг ўзида, қанчалик чиралган бўлишига қарамасдан, пуфакдек «поқ» этиб ёрилиб кетган иқтисодиётга эга бўлиб қолган, ўз

бошланғич табиий нуктасига қайт-ган, «оти айланиб ўзининг эски қозигини топган», халқи «кострюлка ва ложка»ни кўтариб кўчага чиққан, бир ҳафтада ўз мамлакати Президентини 4 марта алмаштиргани ҳам ёрдам бермаган Лотин Америкасидаги айрим мамлакатлар танлаган йўлдан бормадик. Ишонинг, «ўйинчига ...» ишонганимиз йўқ. Доно халқимизнинг ҳаёт синовларидан муваффақиятли ўтган кадриятларига таянган ҳолда бу масалада ҳам ўзбекона «узоқдаги бугдойдан олдимиздаги сомон»ни афзал кўрдик. «Емоқнинг қусмоғи бор»лиги эътиборимиздан четда қолмади.

Мавриди келгани учун яна бир фикрни айтиб қўяйлик: ўз қаддини ўзи ростлаётган Ўзбекистонга ҳам бу масалада четдан, ташқаридан «ёрдам» бериш ниятида бўлганлар, «Ёрдам берамиз!», - дегувчилар талайгина. Лекин қанийди, ўша ёрдам холисона бўлса. Қанийди, ўша «ёрдам»нинг тагида «ёрдам» берувчи томоннинг узоқни кўзловчи ва асосан, айнан унинг манфаатларига «мойдек ёқиб тушувчи» ғаразли мақсадлари ётмаса. Огоҳ бўлинг: «ёрдам»ларини, «марҳамат»ларини бизга дариғ тутмаслик ниятида бўлганларнинг аксарияти «нонни кулоғига еганлар» тоифасига кирмайди. Бу нарсани ўз вақтида тўғри англаб олган ва тўғри хулоса чиқарган давлат раҳбаригина ўз халқининг тизгинини ўзгалар қўлига ушлатмаслик, ўзгалар «музыка»сига ўйнатмаслик бахтига муяссар бўлаолади.

Мустақиллик йилларида юртимизда бозор муносабатларини шакллантириш даври талабларига жавоб бера оладиган банк тизими яратилди. Халқаро андозаларга мос ҳолда Ўзбекистон банк тизими икки даражадан иборат: Марказий банк ва тижорат банклари. Бугун мамлакатимизда мавжуд банк тизими ўз олдига қўйилган вазифаларни уddаламоқда. Биз банк тизимини шакллантириш жараёнида ҳам стихияли бозор муносабатларини қўлламадик. Айрим давлатларда ҳеч қандай иктисодий асос бўлмаган шароитда ҳам баъзи бир қинғир, олғир шахслар қўшлаб банклар очишга муваффақ бўлишди. «МММ», «Чара», «Русский дом Селенга», «Гермес» каби банк ёки

банк каби аҳоли жамғармалари билан ишлайдиган жамғармалар аввал бошиданок халқнинг пулини туя қилиш мақсадида тузилганлиги, шу тахлит муттаҳамлар бир неча миллион кишининг маблағларини ўмариб кетганлиги бугун кўпчиликка маълум.

Бизнинг юртимизда ҳам шундай уринишлар юз берди. «МММ», «Гермес» каби жамғармалар, ўзимизнинг айрим фукараларимиз турли йўллар билан ҳаракат қилиб кўришди. Мамлакатимиз раҳбарияти ва бизда мавжуд қонунчилик бунга мутлақо йўл бермади. Бу масалада ҳам бизнинг тутган йўлимиз тўғри эканлигини ҳаёт тезда исботлади.

Ўз халқи тақдирини ўйлаган ҳар қандай давлат банк ишидаги бундай ўзибўларчилик, халқ эвазига айрим нопок шахслар ҳамёнини тўлдириш эканлигини ҳамиша ёдида тутиши мақсадга мувофиқлиги кўриниб турибди.

Банк тизими хусусида сўз юритганда, яна бир масалани четлаб ўтиб бўлмайди. Гап Ўзбекистон банкларининг жаҳон банк тизимига уйғунлашиб кириб бориши, улар билан тенг ҳуқуқли ва ўзаро фойдали асосда ҳамкорлик қилишини таъминлаш устида бормоқда. Айни пайт-да мамлакатимиз банк тизими, айниқса, Марказий банк, Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки, «Асакабанк» каби қатор банкларимиз жаҳоннинг кўзга кўринарли банклари қаторига кириб бўлишди. Жаҳоннинг энг нуфузли банклари, шу жумладан, Жаҳон банки, Европа ҳамда Осиё тикланиш ва тараққиёт банклари, Дойчебанк, Берлинер-банк, Креди свисс, Креди коммерсиал де Франс, АКШ, Голландия, Ҳиндистон, Покистон, Туркия, Россия, Малайзия, Корея, Швейцария, Англия, Япония каби қатор давлатларнинг банклари ўз ваколатхоналарини очдилар ва очмоқдалар, айримлари қўшма банклар тузишди ва тузишмоқда.

Бир пайтнинг ўзида юртимизга турли йўллар билан суқилиб киришга ҳаракат қилаётган айрим ноҳалол банклар ҳам йўқ эмас. Оллоҳга шукурки, ҳозирча бундай мақсадга ҳеч ким ета олмади ва етолмайди, деган ишончдамиз. Уриниши зое кетган айрим банклар эса чет эл матбу-

отида шаънимизга бўхтон гаплар айтишгача етиб боришди. Эмишки, банк очиш ишини бозор муносабатлари стихияли суратда ўзи ҳал этсин, сингани синиб, қолгани ривожланаверсин.

Эркин бозор муносабатлари ғоясининг жонкуярлари бўлмиш айрим хорижий банкир жанобларга айтадиган гапимиз битта: биз битта шахснинг ноҳалол йўл билан бойиши учун миллионлаб халқ турмушини гаровга қўя олмаймиз. Бизнинг бозор муносабатларини қарор топтиришдан мақсадимиз айрим шахс ёки гуруҳларни асоссиз суратда бойитиш эмас, балки ҳаммага бир хил иқтисодий имконият яратиб бериш, аҳолининг кам таъминланган қатламларини бозорнинг шу каби ногаҳоний зарбаларидан ҳимоя қилиш, ҳалол йўл билан бойиш ҳаракатига тўғаноқ бўлмаслик каби қатор шартларни ҳам ўз ичига олади. Шунингдек, қурол-яроғ, гиёҳванд моддалар сотиш, порнография каби ҳаром-хариш йўллар билан топган пулингизни «ҳалоллаш» учун ўзбек юртининг дарвозалари ҳамиша ёпиқ эканлигини унутмасангиз бўлди. Ниятингиз пок, йўлингиз ҳалол бўлса, юртимизга марҳамат, ҳурматли банкир жаноблар!

Ёш мустақил давлатнинг жаҳон иқтисодий ҳамжамиятида ўз муносиб ўрнини топиши ўта мураккаб ва ҳар қандай юртга ҳам насиб қилавермайди. Бугун баралла айтиш мумкинки, Ўзбекистон жаҳонда ўз сиёсий, иқтисодий ва маънавий қиёфасига эга бўлган давлат сифатида кўпчиликнинг эътиборини тортмоқда. Лекин, мустақилликнинг дастлабки йилларида, яъни бизнинг иқтисодий ривожланиш моделимиз эндигина шаклланаётган даврда дунё бизни ҳали билмас эди, айрим давлатлар эса бизнинг келажагимизга шубҳа билан қарашар эди.

Бугун у кунлар ортда қолди. Лекин, ўша пайтда баъзи бир давлатларнинг биз билан иқтисодий муносабатларда эҳтиёткорлик йўлини тутганлиги уларнинг ўзига ҳам сезиларли иқтисодий зарба бўлди. Яъни, улар биз билан тенг ҳуқуқли ва ўзаро фойдали иқтисодий муносабатлар ўрната олган давлатлардан ортда қолишди. Биз эса воқеа-

ларни тезлатиш, уларни гап билан ишонтириш йўлини эмас, балки кимлигимизни иш билан кўрсатиш йўлидан юрдик. Ҳар қандай шарт билан ташқаридан ёрдам олиш бизнинг миллий хусусиятларимизга мос келмас эди. Ўзбекистон бозорида бугун кечикканлигини аллақачон тушуниб етган баъзи бир хорижий бизнесменлар ғурури баланд раҳбар бош бўлган, ғурури баланд миллат яшайдиган, ғурури баланд юрт билан мулоқотга киришаётганликларини эҳтимол, ўз вақтида тушунишмади.

Парвардигор бизнинг юртимизга фаровон яшаш учун ҳамма зарур шарт-шароитни берган: табиий бойликлар, сахий замин, серкўёш осмон, энг муҳими эса меҳнаткаш халқ ва халқнинг ишончига сазовор бўлган раҳбарият. Буларнинг ҳаммаси қўшилиб келган юртда эса бахтли келажак бўлмаслиги мумкин эмас. Бунинг учун яна озроқ вақт, сабр-тоқат ва фидокорона меҳнат зарур, холос.

Лекин бу жараён қийинчиликсиз, камчиликсиз рўй бериши мумкин эмас. Ва айни чоғда қийинчиликларга бўй ҳам бериш керак эмас. Аслида бу гап ортиқча. Негаки, ўзбек халқи ўз бошидан бундай ҳодисаларнинг кўпини мардона ўтказган.

Биргина XX асрнинг ўзида миллатимиз бир неча уруш, кўплаб очарчилик ва қаҳатчиликлардан кейин ҳам қаддини тиклай олди, ўзлигини кўрсата олди. Узоқ йиллар чоризм ва большевиклар зулми остида яшаган пайтимизда ҳам халқнинг келажакка ишончи сўнмади. Бугун эса биз мустақилмиз. Лекин мустақиллик осонлик билан қўлга киритилмаганлигини юқорида тилга олган айрим воқеалар ҳам кўрсатиб турибди. Агар шу каби ҳодисалар юз бермаганда эди, биз аминмизки, иқтисодий ислохотларимизнинг самараси ҳозиргидан анча юқорироқ, рўзгоримиз тўкинроқ, қийинчилик ва камчиликларимиз камроқ бўлган бўлур эди. Баъзан бугунги рўзгор қийинчилик ва ташвишларидан нолиб қўямиз. Бу аввало, табиий бир ҳол, негаки, дунёнинг энг бой давлатларининг ўзига тўқ одамлари ҳам кундалик ташвиш ва етишмовчиликлар қуршовида яшашади. Лекин юқорида баён этилган

ходисаларнинг бор-йўғи бирортасида хатога йўл қўйганимизда эди, биз мустақил давлатчиликнинг иқтисодий асосларини кўра олмаган бўлур эдик, турмуш даражамиз эса ҳозиргидан бир неча баравар паст бўлиши муқаррар эди.

Умид қиламизки, тақдир бизни етарли синаб кўрди ва яна шундай зарбалар ато этмайди. Аслида бундай синовлар халқимиз қаддини бука олмади, аксинча, чиниктирди, буюк келажак сари қадамимизни тезлаштирди. Биз шундай миллатмизки, бизга нисбатан қилинган ёки яна қилинажак ноҳолислик ёки ноҳалолликлар бизга айримлар кутганчалик салбий таъсир эта олмайди, тўғри йўлимиздан адаштира олмайди. Биз ўтмиши ва келажаги буюк халқмиз.

Ўзбекистон 2002 йилда: жаҳон эътирофи, эътибори, эҳтироми

Кун охирида, ҳафта ниҳоясида, ой якунида амалга оширган ишларини сарҳисоб қилиш режали инсон учун одатдир. Бундай ортга назар ташлашдан мақсад - эришилган ютуқларни мустаҳкамлаш, йўл қўйилган камчиликларни такрорламаслик чораларини кўришдир. Янги 2003 йилни кутиб олиш арафасида ҳам, табиийки, ҳар бир инсон оз эмас-кўп эмас - 365 кунлик ҳаётини сарҳисоб қилади ва йилнинг янада маҳсулдорроқ бўлишини ният қилиб, янги йилга қадам қўяди. Шунга ўхшаш йил ниҳоясида давлат томонидан амалга оширилган ишларни сарҳисоб қилиш ҳам фойдадан холи эмас. Тўғри, бир йил тарих олдида жуда қисқа муддат. Бироқ санокли кунлардан сўнг мамлакатимиз тарихига айланадиган бу йилни соатлар, кунлар билан эмас, балки амалга оширилган ишлар салмоғи, янгиланишлар самараси, ислохотлар қўлами билан ўлчаш ўринли. Зеро, бу бир йиллик муддат ёш Ўзбекистон давлати учун янада етук, янада салоҳиятли, янада қудратли бўлиш учун берилган муддат бўлди, десак хато қилмаймиз.

Албатта, давлатимизда йил давомида барча жабҳаларда амалга оширилган ишларни бир мақола доирасида баён қилиш мушкул. Зеро, 2002 йилда иктисодиётимизда ҳам, маънавий ҳаётимизда ҳам, таълим соҳасида ҳам, қонун ижодкорлиги соҳасида ҳам, спорт соҳасида ҳам эришган ютуқларимиз талайгина. Бироқ 2002 йил Ўзбекистон учун ташқи сиёсат бобида бурилиш йили бўлди десак, ҳеч ҳам хато қилмаймиз. Дарҳақиқат, бу йил Ўзбекистоннинг халқаро сиёсати ўзининг сермахсул ва самарадор бўлганлиги билан ажралиб турди. Фикримизни асослаш учун ташқи сиёсат билан боғлиқ олий даражадаги учрашувларга назар ташлашнинг ўзи кифоя. Айнан 2002 йилда Ўзбекистон Президенти АҚШ, Япония, Қозоғистон, Литва, Венгрияга расмий ташриф билан борди. Айнан шу йили Германия федерал канцлери Г.Шредер, Польша Президенти А.Квасьневский, Литва премьер-министри А.Бразаускас, Эрон Президенти С.Хотамий, Афғонистон ҳукуматининг раиси Х.Карзай, Украина Президенти Л.Кучма Ўзбекистонга ташриф буюрди. Боз устига, энг нуфузли халқаро ташкилотларнинг биринчи раҳбарлари ҳам айнан шу йили Ўзбекистонга ташриф буюрдилар. Бу — БМТ Бош қотиби К.Аннан ва ЕХХТ Бош қотиби Я.Кубишлардир. Ўзбекистоннинг бундай халқаро алоқалари нафақат унинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини ва халқаро майдондаги мавқеини кўрсатади, балки ички сиёсатимизга ҳам кучли таъсир кўрсатувчи омил ҳисобланади. Ана шу мулоҳазалардан келиб чиқиб, мақолада мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамияти билан алоқалари масалаларининг таҳлили билан чекланмоқчимиз.

Мустақилликни қўлга киритгач, Ўзбекистон учун жаҳон ҳамжамиятига эшик очилди. Ўзбекистон халқаро майдонда халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида иш кўра бошлади. Аслида, давлатнинг суверенитети ҳам нафақат давлатнинг ўз ҳудудида мустақил бўлишини, шунингдек, унинг халқаро муносабатлардаги мустақиллигини ҳам назарда тутди. Қуни-кеча халқаро сиёсатдаги ютуқларимизни таъкидлаш учун мустақиллигимизни тан олган давлатлар

сонини, Ўзбекистон билан дипломатик муносабатлар ўрнатган мамлакатлар сонини, Ўзбекистон аъзо бўлган халқаро ташкилотлар сонини кўрсатар эдик. Яъни, жаҳон ҳамжамиятига тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб кириб бораётганимиздан қувонар эдик. Энди-чи? Шу вақтгача Ўзбекистонни дунё таниган бўлса, 2002 йилда Ўзбекистон жаҳоннинг манаман деган давлатлари - АҚШ ва Япония томонидан стратегик ҳамкор деб тан олинди. Бу — халқаро майдонда Ўзбекистонга стратегик ҳамкор сифатида ишониш ва таяниш мумкинлигининг эътирофи эмасми? Бу - Ўзбекистоннинг минтақадаги ўрни ва нуфузига ишора эмасми? Бу - қудратли давлатларнинг Ўзбекистонга ҳурмат-эътиромининг ифодаси эмасми? Бу - Ўзбекистон танлаган йўлининг ва саъйи-ҳаракатларининг етакчи давлатлар томонидан қўллаб-қувватланаётганига далил эмасми? Энг асосийси, бу - Ўзбекистоннинг имкониятлари, салоҳияти ва истиқболига ишонч эмасми?

Шундай экан, Президентимиз Ислом Каримовнинг ана шу жаҳоннинг энг қудратли давлатларига қилган ташрифлари тафсилотларига алоҳида тўхталиш жоиз. Ўзбекистон тарихи солномасида 11-14 март кунлари унутилмас воқеа сифатида муҳрланиб қолиши шубҳасиз. Чунки айнан шу кунлари Ўзбекистон ва АҚШ ўртасида манфаатлар муштарақлигига асосланган, ўзаро фойдали ва тенг ҳуқуқли шериклик ва стратегик ҳамкорликнинг тамали тоши қўйилди. Ўзбекистон-АҚШ ҳамкорлигига 11 сентябр воқеалари сабаб бўлди, деб тушунтиришга уринаётганлар ҳам йўқ эмас. Аслида, давлатларимиз ўртасидаги муносабатлар АҚШнинг Ўзбекистон мустақиллигини тан олган кундан бошланади ва АҚШ учун мушқул дамларда томонларнинг бирдамлиги, ҳамкорлиги ўзига хос синовдан ўтди, ҳолос. 11 сентябр воқеалари томонлар мустаҳкам ва узок муддатли муносабатлар ўрнатишдан манфаатдор эканликларини кўрсатди. Афсуски, 11 сентябр воқеалари Ўзбекистон раҳбарининг халқаро минбарлардан туриб, инсониятни терроризм ва диний экстремизм сингари хавф-хатарлардан огохлантириб, бонг ураётганида,

унинг қанчалик ҳақ эканлигини тасдиқлади. Айнан Ўзбекистон машъум 11 сентябрь воқеаларигача ҳам, ундан кейин ҳам ўзининг ташқи сиёсатдаги позициясини ўзгартирмай, уни собит ва изчил давом эттиргани боис халқаро ҳамжамятнинг эътирофига эга бўлди.

АҚШнинг ялпи ички маҳсулот ҳажмини, давлатнинг олтин заҳиралари салмоғини ёки жаҳон иқтисодиётидаги “об-ҳавони белгиловчи”лик ролини рўқач қилиб, АҚШнинг салоҳиятини асослашга ҳожат бўлмаса керак. АҚШнинг ҳарбий қудрати ва бой демократик тажрибаси ҳам алоҳида таърифларга муҳтож бўлмаса керак. Ана шундай давлат билан Ўзбекистон ўртасида “ўзаро шериклик ва ҳамкорлик асослари тўғрисидаги декларация”нинг имзоланиши ташқи сиёсатимизнинг энг катта ютуқларидан биридир. Бу декларацияда томонлар беш йўналишда - сиёсий муносабатлар, иқтисодий алоқалар, ижтимоий мулоқотлар, ҳуқуқий соҳа ва хавфсизлик масалаларида шериклик ҳамда ўзаро ҳамкорлик қилиш ҳақида аҳдлашиб олдилар. Бундай шериклик Ўзбекистоннинг хавфсизлигини мустаҳкамлаш, халқаро террорчиликка қарши кураш, иқтисодиётимизни юксалтириш, эркин демократик жамият барпо этиш кафолатларини янада мустаҳкамлаши шубҳасиз.

Президентимиз Ислом Каримов АҚШда кимлар билан учрашганлигига эътибор берадиган бўлсак, ташрифнинг нуфузи ҳамда сафарнинг мақсад-муддаolari янада ойдинлашади. Агар Ислом Каримовнинг АҚШ Президенти Жорж Буш билан мулоқоти олий даражадаги учрашувлардан дарак берса, Пентагон раҳбари Колин Пауэлл билан учрашув сафарда хавфсизлик ва ҳарбий масалаларнинг ечимига эътибор берилганлигининг нишонасидир. Жаҳон банкининг раҳбари Жеймс Вульфенсон, АҚШнинг молия вазири ва мамлакатнинг ишбилармон доиралари билан мулоқотларни иқтисодиётимизни юксалтириш йўлидаги уринишлардан бири деб баҳолаш мумкин. Президентимизнинг АҚШ қишлоқ хўжалиги вазири билан учрашувларининг нақадар аҳамиятлилигини алоҳида таъ-

кидлашга ҳожат бўлмаса керак. Шундай бўлса-да, бир ракам келтирамиз: АҚШ кишлок хўжалигида меҳнатга лаёқатли аҳолининг бор-йўғи 2,5 % банд бўлса-да, пахта, ғалла ва гуруч етиштириш бўйича жаҳонда етакчилиқ қилаётган бу давлатнинг аграр соҳадаги тажрибаси Ўзбекистон учун қимматлидир.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг АҚШга сафари, сўзсиз, самарали, сермахсул ва унутилмас воқеаларга бой бўлди. Бироқ бу сафарнинг яна бир тафсилютига тўхталиш жоиз. Сафар чоғида АҚШнинг жамоат ва ноҳукумат ташкилотлари халқаро террорга қарши курашга қўшган улкан ҳиссаси учун Ислом Каримовни “Халқаро миқёсдаги буюк давлат арбоби” мукофоти билан тақдирладилар. Шу ўринда сафар чоғидаги барча учрашувлар Америка учун синовли дамларда уни дадил қўллаб-қувватлагани учун Президентимизга ташаккур изхоридан бошланганини таъкидлаш лозим. Мукофотнинг АҚШ жамоатчилиги томонидан тақдим этилганлиги кишини айниқса қувонтиради. Зеро, бу мукофот Президентимизга Америка халқининг ташаккури тимсоли ва меҳр-муҳаббати изхоридир. Бу - Ўзбекистон ва АҚШ ўртасидаги ўзаро манфаатли ва тенг ҳуқуқли муносабатлар эндиликда илиқ ва самимий муносабатларга ўсиб ўтганлигининг нишонаси ҳамдир.

Давлатимиз раҳбарининг навбатдаги сафари жаҳоннинг яна бир пешқадам давлатларидан бири, “қунчиқар юрт” ва “хайратлар мамлакати” сифатида донғи кетган Японияга тўғри келди. Тараққиёт бобида ривожланган давлатлар билан беллашаётган бу юртга Президентимизнинг ташрифи ҳам мамлакатларимиз ўртасида стратегик шериклик алоқаларига доир қўшма баёнотнинг имзоланиши билан яқун топди. Бу баёнотнинг дунёга келиши ҳам Ўзбекистон ташқи сиёсатининг катта ютуғидир. Ислом Каримовнинг Япония Бош вазири Жунъитиро Коидзуми ва Япония императори Акихито билан олий даражадаги учрашувлари давлатимиз раҳбарига чуқур ҳурмат-эҳтиромнинг намоиши бўлди. Учрашувлар чоғида икки томонла-

ма дўстлик ва ҳамкорлик, Марказий Осиёда хавфсизликни таъминлаш, Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларни қўллаб-қувватлаш масалалари муҳокама қилинди. Сафар тафсилотларига эътибор бериб қарайдиган бўлсак, Японияга ташрифда савдо, сармоя, технология ва таълим соҳаларидаги алоқаларни юксалтиришга устувор аҳамият берилди. Ислом Каримовнинг Япониянинг энг нуфузли олий ўқув юртларидан бири — Васеда университетига ташриф, Япониянинг иқтисодиёт, савдо ва саноат вазири, Япония ташқи савдо ташкилоти раиси, мамлакатнинг молия вазири, Япониянинг Халқаро ҳамкорлик агентлиги Президенти, Япония Халқаро ҳамкорлик банки ва кунчиқар мамлакатнинг ишбилармон доиралари билан учрашувлари сафарнинг самарали ва сермахсул бўлишига хизмат қилди.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатнинг ташқи сиёсати унинг ички сиёсатининг узвий давоми, ажралмас қисми ҳисобланади. Шу боис, хорижий давлатлар билан қандай ҳужжатлар имзоланганлигига қараб, Президентимизнинг сафар чоғида кимлар билан учрашганликларига қараб ва ҳаттоки Ўзбекистондан кимлар сафарда Президентга ҳамроҳлик қилганига қараб ҳам қайсидир жиҳатдан ташқи ва ички сиёсатимизнинг устувор йўналишларини аниқлаб олса бўлади. Шу жиҳатдан, хориж сафарлари давомида давлатимиз раҳбари хавфсизлик, муҳофаза, иқтисодий масалалар билан бир қаторда таълим соҳасига, яъни кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга оширишга ҳам катта эътибор бераётганликларини кузатиш мумкин. Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсати ўзининг ана шу жиҳати билан ҳам бошқа мамлакатларнинг ташқи сиёсатидан фарқ қилади.

Хорижий мамлакатлар ҳам Ўзбекистонда малакали кадрлар тайёрлаш масаласининг устувор эканлигини билиб, бунга маъқулламоқдалар ва бу соҳадаги ислохотларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаётдилар. Боиси, таълим соҳасига эътибор — мамлакатнинг келажакка эътибор демакдир. Таълим тизимини ислоҳ қилиш билан боғлиқ саъй-

ҳаракатлар тезда даромад, фойда келтирмаслигини билса-да, ҳукуматимиз узоқ келажакни ўйлаб, бу соҳани ривожлантираётгани давлатимизнинг оқилона ва доно сиёсати сифатида халқаро доираларда эътироф этилмоқда. Шу боис, Ўзбекистоннинг бу соҳадаги ислохотлари ҳар томонлама қўллаб-қувватланмоқда: қайсидир мамлакат ўзининг илғор тажрибаси билан алмашяпти, қайсидир мамлакатлар ўз университетларида Ўзбекистон ёшларини ўқитмоқдалар, қайсидир мамлакатлар ўқув жиҳозлари билан ёрдамлашяптилар, қайсидир мамлакатлар компьютер техникаси билан кўмаклашаётган бўлсалар, яна бир мамлакатлар таълим тизимидаги ислохотларга грантлар ажратяптилар. Умуман олганда, бундай сиёсат таълим соҳасига хорижий сармояларнинг жадал кириб келишини таъминламоқда.

Жаҳоннинг ривожланган, етакчи мамлакатлари, АҚШ, Япония, Германия, Корея ўз мавқелари ва манфаатларидан келиб чиқиб, сайёрамизнинг турли минтақаларидаги мамлакатларидан ҳамкор излайдилар. Бунга юқори даражада ривожланганлик омили имкон беради ва шу маънода бу табиий истакдир. Охирги йилларда айнан шу мамлакатлардан юртимизга турли даражадаги делегациялар ташрифининг кўпайганлиги Ўзбекистоннинг етакчи мамлакатлар ва умуман жаҳон ҳамжамияти кўз олдида обрўси ошиб бораётганлигини кўрсатади. Стратегик ҳамкор мамлакатлар манфаатлари, уларнинг ички ва ташқи сиёсатининг тўла маънода демократик тамойилларга мослиги нуқтаи назаридан ҳам ривожланган демократик мамлакатлар билан иккитомонлама ва ҳар томонлама ҳамкорлик мамлакатимиз тараққиётининг стратегик манфаатларига мос келади. Қолаверса, бу Ўзбекистонни минтақадаги стратегик жиҳатдан нуфузли мамлакат сифатида эътироф этишдир. Бу каби мамлакатлар ўз манфаатларини турли минтақаларда кўзлар эканлар, қўллаб омишларни синчиклаб ҳисобга оладилар ва ижтимоий-сиёсий жиҳатдан барқарор мамлакат билан кўпроқ ҳамкорлик қилишга интиладилар.

Ўзбекистон Республикасига кўплаб хорижий давлатлар ва ҳукуматлар бошлиқлари, парламентлар раислари, ташқи ишлар вазирлари, халқаро ташкилотлар бошлиқлари ва вакиллари, элчилар, йирик ишбилармонлар, бошқа расмий шахсларнинг ташриф билан келишлари Ўзбекистон билан алоқаларнинг кенгайганлигини кўрсатади. Айтайлик, шу йилнинг ўзида Ўзбекистонга келган делегациялар орасида етакчи мамлакатлар улуши катта бўлди. Бунда энг кўп ташрифлар АҚШ ҳисобига тўғри келади. 2002 йилда бу мамлакатдан мамлакатимизга қилинган турли даражадаги сафарлар йигирмадан ошиб кетганлиги фикримизнинг далилидир.

Америка-Ўзбекистон икки томонлама муносабатларининг кенг ривожланганлигини мамлакатимизга океан ортидан ташриф буюраётган делегацияларнинг таркиби ҳам кўрсатиб турибди. Аввало, минтақамизда хавф-сизликни ва ҳамкорликни мустаҳкамлаш масалалари юзасидан жадал фикр алмашувлар учрашувларнинг асосий мавзуси бўлиб қолаётганлиги муҳим аҳамиятга эга. АҚШ Давлат котиби ўринбосари Элизабет Жонснинг 2002 йил 27-29 январдаги, АҚШ Давлат котиби ўринбосари Л.Крейнинг 7-8 февралдаги сафарлари чоғида ушбу масалалар муҳокама этилди. Шу билан бирга икки томонлама манфаатли иқтисодий ҳамкорлик муаммолари АҚШ молия вазири П.О.Нейлнинг 16-17 июлда қилган сафари чоғида атрофлича муҳокамадан ўтди.

Марказий Осиёда кучли ва барқарор ҳамкорга таяниш истаги АҚШ ҳукумати ташқи сиёсати фаолиятининг асосий муддаосига айланаётганлиги равшан бўлиб қолди. АҚШ ҳарбий доиралари, Қуролли кучлар қўмондонлиги вакиллариининг кўплаб сафарларида, хусусан 21-25 январда АҚШ Қуролли кучлари Марказий қўмондонлиги Бош қўмондони Т.Франкс, 19 февралда АҚШ Қуролли кучлари штаб бошлиқлари Бирлашган қўмитаси раиси Р.Майерснинг ташрифлари чоғида ҳамкорлик ва хавфсизлик масалалари муҳокама қилинди.

Дунёнинг бошқа энг ривожланган мамлакатлари, ху-

сусан Япония, Германия сиёсий ва молиявий доиралари вакилларининг юртимизга ташрифи ушбу йилда янада жадаллашди. Хусусан, 2002 йил 26-28 апрел кунлари Япония Ташқи ишлар вазири катта ўринбосари С.Сигиура, кун чиқар мамлакатнинг кўзга кўринган бошқа арбобларининг, жамоатчилик, фан ва бизнес вакилларининг ташрифлари Ўзбекистонга нисбатан билдирилаётган юксак эътибор ва ишончдир.

Европанинг иқтисодий-индустриал жihatдан энг ривожланган мамлакати бўлиб танилган, охириги йилларда жаҳон ҳамжамиятида сиёсий мавқеи ошиб бораётган Германия билан алоқалар мустаҳкамланмоқда. Шу йилнинг ўзида бу мамлакатнинг ўнга яқин делегациялари Ватанимизда меҳмон бўлишди.

Германия Федерал Канцлери Г.Шрёдернинг 9-10 май кунларидаги ташрифи икки мамлакатлар ўртасидаги муносабатларни юқори даражага кўтариши билан бирга, Европадаги бошқа мамлакатларнинг ҳам мамлакатимиз билан ҳамкорлигига туртки бўлди. Хусусан, Швейцария, Бельгия, Норвегия, Швеция каби ривожланган мамлакатлар юқори лавозимдаги вакиллари Ўзбекистонда бўлишиб, ўзаро муносабатларга доир фойдали мулоқотларни амалга оширдилар.

Юқоридаги фактлар шундан далолат берадики, дунёнинг катта иқтисодий, ҳарбий, сиёсий ва дипломатик нуфузга эга мамлакатлари Ўзбекистонни стратегик шерик ва ҳамкор сифатида баҳолаши реал самара бера бошлади. Бундай катта эътироф ўз-ўзидан бўлгани йўқ. Бу мамлакатимиз ташқи сиёсатининг собитқадамлик билан олиб борилиши натижасидир. Ўзбекистонга ҳамкор сифатида таяниш мумкинлигига ишонч кун сайин мустаҳкамланаётганлигидан далолатдир. Буни энг бооброў ташкилотлар раҳбарларининг мамлакатимизга ташрифи ҳам исботлайди. Бундай ташрифларнинг аксарияти сарҳисоб қилинаётган биргина ҳозирги йилга тўғри келганлигини эътиборга олсак, Ўзбекистон ташаббуси натижалар бераётганлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. ЁХХТ ташкилоти-

нинг Бош котиби Я.Кубиш 6-7 апрел кунлари ташриф буюрган бўлса, кўп ўтмай, 9-13 апрел кунлари ЁХХТ Парламент Ассамблеяси делегацияси юртимизда меҳмон бўлди. БМТ нинг Бош котиби К.Аннаннинг юртимизда 18-20 октябр кунлари бўлиши Ўзбекистоннинг бу ташкилотга аъзо бўлганидан кейинги ва Президентимиз И.Каримовнинг БМТ минбаридан сўзлаган нутқларидан кейинги энг эътиборли воқеа бўлди деб айтиш мумкин.

Жаҳон банки Президенти Ж.Вулфенсоннинг 11-13 апрел кунлари бўлган ташрифи Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодига интеграциясида янги саҳифа бўлди. Шу йил 28-30 ноябр кунлари Европа тараққиёт ва тикланиш Банки Президенти Ж.Лемьернинг сафаридан сўнг бу соҳада янги ўзгаришлар яққол кўзга ташланди.

Шу ўринда масаланинг муҳим бир жиҳатига эътибор қаратиш жоиздир. Маълумки, мустақилликка эришган ҳар қандай мамлакат дастлаб дунёнинг энг ривожланган мамлакатлари билан алоқаларга алоҳида аҳамият беради. Бу ички ва ташқи сиёсатини ўзаро уйғунликда кўрадиган мамлакат манфаатларига мос ҳодисадир. Лекин вақт ўтиши билан, мустақилликни мустаҳкамлаш баробарида ривожланишнинг ўрта бўғинида бўлган, шу билан бирга у ёки бу минтақада ўз овозига эга бўлган давлатлар билан алоқаларни мустаҳкамлаш масаласи долзарблашади. Бу каби тенденцияларни ўз вақтида идрок этиш ташқи сиёсатнинг тўғри йўналишини кўрсатади. Ўзбекистон ташқи сиёсатида ҳам ана шу ўзгаришлар ўз ифодасини топди. Ўз вақтида қилинган сайъ-ҳаракатлар туфайли собиқ социалистик мамлакатлар, ҳозирда ўз тараққиёт йўлидан бораётган Польша, Чехия, Словакия каби Шарқий Европа мамлакатлари билан муносабатларга йўл очилди. Бу мамлакатларнинг раҳбарлари ҳам ўз ташрифлари билан Ўзбекистонга хайрихоҳликларини намоён этдилар. Бунинг миқсоли сифатида 20-23 октябр кунлари Польша мамлакатининг Президенти А.Квасневскийнинг ташрифини келтириб ўтиш мумкин.

Маълумки, Польша Республикаси ижтимоий-иқтисо-

дий ислохотларни амалга ошириш, режали иқтисоддан эркин бозорга ўтишда ўзига хос тажриба тўплаган мамлакатдир. Шу вақтнинг ўзида бу мамлакат жаҳон бозорига кириш борасида ва халқаро тузилмаларга интеграциялашув жараёнларида Шарқий Европа мамлакатлари орасида етакчи ўринни эгаллайди. Европа Иттифоқининг тўла ҳуқуқли аъзоси бўлиш имкониятларига эга бўлган бу мамлакат ўз ташқи сиёсатида Ўзбекистон билан қўп томонлама муносабатларни ривожлантириш ва мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратмоқда. Бу мамлакат Президенти ўз сафари чоғида Ўзбекистонни «Марказий Осиё давлатлари ичидаги етакчи давлат» деб баҳолади. Шу боис, Польша нафақат икки томонлама ҳамкорликни, балки минтақада халқаро ташкилотлар доирасидаги ҳамкорликни ҳам сифат жиҳатдан янги босқичда кўтариш ниятини изҳор этди. А.Квасневскийнинг: Ўзбекистон «атиғи ўн йил аввал мустақилликни қўлга киритган бўлишига қарамай, бугунги кунда мустақил ташқи сиёсат юргизишга қодирлигини намоён этди ва юргизмоқда», - деган сўзлари диққатга сазовордир. Шунингдек, Польша Республикаси Президентининг: «Ўзбекистон демократик ислохотларни ва бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтишни муваффақият билан олиб бориши билан бутун Марказий Осиё худудида барқарорликни таъминлаяпти», - деган сўзларини ўзимиз ёки яқин кўшнилариимиз томонидан эмас, балки жаҳон ҳамжамияти томонидан берилаётган ҳолис баҳодир.

Мамлакатимиз ўз ташқи сиёсатида турли минтақаларда стратегик ўрин эгаллаган давлатлар билан алоқаларни мустаҳкамлар экан, хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш, ҳудудий кооперация ва ҳамкорликни ривожлантиришдан самаралар кутишга ҳақлидир. Айнан шундай сиёсат туфайли ички ва ташқи сиёсат уйғунлиги, энг муҳими, ҳар иккаласининг халқ манфаатларига мослиги таъминланади.

Ўзбекистон Республикасининг халқаро обрў-эътиборининг ошиб бораётганлигининг яна бир далили шуки, турли минтақалардаги мамлакатлар юқори доиралари ва-

киллариининг мамлакатимизга ташрифлари Ўзбекистоннинг минтақадаги барқарорлик ва хавфсизлик гарантти сифатида қаралаётганлигини англатади. Хусусан, Россия Ташқи ишлар вазири И.Ивановнинг 9-10 январдаги, Тожикистон Бош Вазири А.Оқиловнинг 12 февралдаги, Литва Бош Вазири А.Бразаускаснинг 18-20 февралдаги, Афғонистон Ҳукумати Раиси Х.Карзайнинг 4-5 мартдаги, Эрон Президенти С.Ҳотамийнинг 26-28 апрелдаги ташрифлари минтақамизда тинчлик ва барқарорликни таъминлашда мамлакатимизнинг ўрнини аниқ кўрсатиб турибди. Ўзбекистон ташқи сиёсати мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб аниқ ва қатъий тамойилларга асосланиб келмоқда.

Мустақилликка эришган мамлакатлар — Украина, Молдова каби мамлакатлар билан муносабатларимиз ҳам ижобий тенденциялар асосида ривожланиб бораётганлиги ушбу йилда янада аниқроқ кўзга ташланди. Бу мамлакатлардан мамлакатимизга келаётган делегациялар сони ошиб борди. Хусусан, Украина Президенти Л.Кучманинг мамлакатимизга 19-20 декабр кунларидаги ташрифи азалий дўстона муносабатларга янги бир туртки берди, 9-11 декабрда Молдова Бош Вазири В.Тарлевнинг ишчи ташрифи эса ўзаро фойдали муносабатлар учун янги имкониятларни очди.

Қўшни Тожикистон, Қирғизистон ва Қозоғистон билан муносабатлар ушбу йилда мамлакатимизга қилинган ташрифлар натижасида янада мустаҳкамланганлигини ҳам айтиб ўтиш жоиз.

Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида ўтаётган йилда ҳам турли давлатлар, халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатликка алоҳида эътибор қаратилди. Ўзбекистон раҳбари муаммоларни ҳал этишда, давлатлар, халқаро ва минтақавий ташкилотлар ўзаро ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлишлари керак деган ғоясини амалда исботлаб келди. Ўтаётган йилда ўзаро ҳамкорлик ривожланиб борди. Унда Ўзбекистон Республикаси ўзининг амалий таклифлари билан иштирок этиб, ҳамкорлик таш-

килотлари орасида ҳам унинг нуфузини ошиб бораётганлигини кўрамиз. Хусусан: Санкт — Петербургда Шанхай ҳамкорлик ташкилотининг навбатдаги (6-7 июн) саммитини, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг НАТО ва Евроатлантика ҳамкорлик кенгашининг Прага саммитида (21-22 ноябр) иштирок этганлигини ёки МДХ нинг Кишиневда ўтказилган саммити, Осиё ҳамкорлиги ташкилоти саммити ҳамда Халқаро Оролни қутқариш жамғармасига аъзо мамлакатлар давлат раҳбарларининг Душанбедаги учрашувларини бунга далил сифатида келтириш мумкин.

Ўзбекистоннинг халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан ҳамкорлиги унинг ташқи сиёсати асосига қўйилган миллий манфаатлар устуворлигига таянган ҳолда амалга ошириб келинмоқда. Бундай ҳамкорлик давлатларни ёки халқаро, минтақавий ташкилотларнинг бир-бирларини англашларига ёрдам бермоқда. Бу мамлакатлар олдида турган умумий муаммоларни ечишнинг энг тўғри йўлидир. Айрим муаммоларни, шу давлатлар ва минтақалар доирасидан ташқарига чиқиб кетаётганлиги ва уларни ҳал этишда халқаро ҳамжамиятнинг кўмагисиз бирон-бир муваффақиятга эришиш қийинлигини кўрсатади. Бугун халқаро жамоатчиликни ўйлантираётган наркобизнес, халқаро терроризм, диний ва сиёсий экстремизмга қарши курашиш Марказий Осиё мамлакатларининг НАТО билан ҳамкорлигини ривожлантириш, НАТО га аъзо мамлакатларнинг Марказий Осиё давлатлари билан ўзаро алоқаларини янада фаоллаштиришни хавфсизликни таъминлаш масалалари бўйича ўзаро ҳамкорликни кучайтиришга алоҳида эътибор берилганлиги билан аҳамиятлидир. Бу ҳамкорлик ташкилотлари олдида турган муаммоларнинг умумий жиҳатларини кўрсатади. Бундай ҳамкорлик натижасида кўрилган амалий тадбирлар ўзининг самарасини бераётганлигини ҳам кўрамиз. Масалан, Ўзбекистоннинг ташаббуси ва Марказий Осиё мамлакатлари қўшма саъйи-ҳаракатлари билан БМТ Бош Ассамблеяси томонидан минтакамизда «ядро қуролидан холи зона» ташкил этиш тўғри-

сида қабул қилган резолюцияси ёки мазкур ташкилотнинг «оммавий қирғин қуроқларни тарқатмаслик тўғрисидаги» қарори фикримизнинг далилидир. Ўзбекистоннинг жаҳон ва минтақавий ҳамкорлик ташкилотларида иштироки унинг миллий манфаатларига тўлиқ мос келади. Масалан: НАТО билан «Тинчлик йўлида ҳамкорлик» дастури ҳамда Евроатлантика ҳамкорлик кенгаши доирасида муносабат ўрнатиш Ўзбекистоннинг ҳам манфаатларига мосдир. Замон талабларининг ўзгариши ва унинг талабларига муносиб жавоб бераётган мамлакатлар сафида бўлиш, янгича таҳдид ва хавф-хатарларнинг олдини олиш ёки уларни бартараф этишда бу муҳим аҳамиятга эга. Бу халқаро террорчиликка қарши фақат ҳамжиҳатликда курашиш, хавфсизлик ва барқарорликни фақат ҳамжиҳатликда сақлаб туриш мумкинлиги тўғрисидаги Ўзбекистон Президентининг фикрини ўз тасдиғини топиб бораётганлигини кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси ўзаро ҳамжиҳатликни ва ҳамкорликни янада мустаҳкамлашда, хавфсиз ва барқарор дунёни шакллантиришда ўз ҳиссасини қўшиб келаётганлиги ва уни дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилаётганлиги Ўзбекистоннинг халқаро ва минтақавий ташкилотлар орасида ҳам нуфузини янада оширмоқда.

Ўзбекистоннинг Шанхай ҳамкорлик ташкилотининг аъзоси сифатида Шанхай саммитида қабул қилинган террорчилик, айирмачилик, экстремизмга қарши кураш ҳақидаги Конвенсияда уни зўравонлик деб баҳоланганлиги ва бундай хатти-ҳаракатлар жиноят сифатида қонун билан жазоланишини белгилаб қўйилганлиги муҳим. Маълумки, Конвенсияга биноан Шанхай ҳамкорлик ташкилоти аъзолари бир-бирларини таҳдидлардан огохлантириш, бундай хатти-ҳаракатларни олдиндан аниқлаш ва олдини олиш, уларга қарши курашда ёндошувларни мувофиқлаштириш бўйича кенгашлар ўтказиши ва ахборот алмашиши зарурлиги белгилаб қўйилган. Бу нафақат мамлакатимизнинг, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо бўлган давлатлар манфаатига ҳам тўла мос келади. Айни

пайтда, Президент Ислом Каримов Шанхай ҳамкорлик ташкилотини сиёсийлаштиришга уринишлар бўлаётганлигидан таассуф билдирганлигини ҳам айтиб ўтиш лозим. Ўзбекистон дўстлик, тинчлик, тараққиёт йўлида барча халқаро ташкилотлар, жумладан, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти билан ҳам ҳамкорликни давом эттириш сиёсатини олиб бормокда.

Шунингдек, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо бўлган мамлакатлар давлат раҳбарларининг учрашувида Президент Ислом Каримовнинг иштироки ёки Осиё ҳамкорлиги ташкилоти саммитида, Халқаро Оролни қутқариш жамғармасига аъзо мамлакатлар давлат раҳбарларининг учрашувлари унда Президент Ислом Каримов томонидан билдирилган амалий таклиф ва мулоҳазалар нафакат минтақада балки Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари, бутун дунё мамлакатлари ва халқаро ташкилотларнинг умумий муаммоларини биргаликда ечиш учун ҳамжихат ва ҳамкор бўлишга ундайди. Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик ва ҳамжихатлик бўлишининг зарурлиги тўғрисидаги ташаббуслари дунё ҳамжамияти томонидан умумий муаммоларни англашга ҳамда бу йўлда ўзаро ҳамкор ва ҳамжихат бўлишга хизмат қилмокда, деб айта оламиз. Мамлакатимиздаги тинчлик ва осойишталик ҳам унинг ўзига хос самарасидир, деб айтишга асосимиз бор.

Хуллас, тарих сахнасидан жой олаётган 2002 йил Ўзбекистон ташқи сиёсатида, халқаро ҳаётида ўзига хос бурилиш йили бўлди дейиш мумкин. Бунни юқорида келтирилган далиллар кўрсатиб турибди. Ўтаётган йилни Ўзбекистон халқаро ҳаётда, айниқса, дунёнинг етакчи, ривожланган давлатлари томонидан стратегик шерик ва ҳамкорлик қилиш мумкин бўлган давлат сифатида ўзаро ишончини янада мустаҳкамланганлиги ҳамда ортиб борганлиги билан ҳам характерлидир.

Ўзбекистонни дунё етакчи давлатлари ва халқаро ташкилотлари томонидан эътироф этилаётганлиги, дунёнинг бошқа давлатлари айрим ташкилотларининг Ўзбекистон-

га бўлган қизиқишини орттирмоқда. Улар ҳам Ўзбекистон билан ўзаро ҳамкорлик ва шерикчилик муносабатларини, манфаатларини кўришмоқда. Айни пайтда, дунё ҳам-жамияти ва халқаро ҳамда минтақавий ташкилотларда Ўзбекистоннинг обрўси, нуфузи янада салмоқли бўлиб бораётганлиги, ҳар бир кишида гурур туйғусини уйғотмасдан қўймайди. Ўтаётган йил халқаро ҳаётда давлат раҳбарлари, мамлакатларнинг, халқаро ва минтақавий ташкилотларнинг, инсониятни ташвишга солиб келаётган хавф-хатарлардан халос қилиш, тинч, осойишта ҳаётни таъминлаш борасида муҳим қадамлар қўйилган йил бўлиб қолади. Бунда Ўзбекистоннинг ҳам ўз ўрни ва хиссаси борлиги, нуфузининг эса ошиб, дунё мамлакатлари ва халқаро ташкилотлар томонидан эътироф этилаётганлиги билан эътиборлидир. Мақолани хулоса қилиб, ўтаётган 2002 йилни - жаҳонда Ўзбекистон ташқи сиёсатининг Эътирофи, Эътибори ва Эҳтироми йили деб атасак бўлади.

..Ониким йўқ халқ ғамидин ғами

«Давлатни бошқариш — оғир юк, машаққатли меҳнатдир. Кишилар ўзи билан ўзи овора, подшоҳ эса уларнинг барчаси билан овора. Инсон бир душмандан хавфсираса, подшоҳ минглаб душманлардан хавфсираб яшайди. Инсон ўз хўжалигини тартибга солиш, оиласини озуқа билан таъминлашни ҳам баъзида эплай олмайди, подшоҳ эса ўз давлатидаги бутун аҳолининг ташвишини қилишга мажбур. У ўз салтанатининг бирор жойига эндигина ямок қўйганида, унинг бошқа жойи йиртилиб қолади. Эндигина бир душманни бостирганида, бошқалари билан курашга тайёрланишга мажбур бўлади. Шуниси эътиборлики, унинг жони битта, овқатни ҳам бир фуқарочалик ейди. Лекин биргина кулча еса-да, минглаб кулчалар ҳақида ҳисобот беради, бир товоқдан ейди, минглаб товоқлар учун жавоб беради, бир турмушдан лаззатланади, минглаб ҳаётлар ҳақида қайтуради. Шундай қилиб, ҳукм-

дор фуқароларнинг барча юкларини ўз елкасида кўтаради, ўзининг меҳнати ҳисобига уларга дам беради, уларнинг душманларига қарши курашади, уларнинг камчиликларини яширади». Аг-Тартуший ҳукмдорларнинг кўпчилик ҳақидаги ғамхўрлиги ҳақида ана шундай фикр юритади.

Х асрда айtilган бу фикрлар орадан яна ўн бир аср ўтиб, анча эскириб қолди, деб айта оламизми? Юқоридаги фикрлар бугунги воқеликка мос келмайди, дейишимиз мумкинми? Тўғри, бугунги кунда давлатларни подшоҳлар эмас, асосан Президентлар, бош вазирлар бошқаради. Тўғри, бугунги кунда дунё харитасининг салмоқли қисмини салтанатлар эмас, республикалар ташкил этади. Тўғри, бугунги кунда бир кишининг иродасига бўйсунадиган мутлақ монархиялардан кўра халқнинг иродасига таянадиган демократик давлатлар улуши катта. Аммо бу ҳолат давлат бошлиғининг елкасидаги масъулиятни камайтирдими? Инсонлар ҳали-хануз ўзи билан ўзи овора эмасми? Кишилар ҳали ҳам уй-рўзғор ташвишлари билан банд эмасми? Ҳозир ҳам барчамиз ўз турмушимиз, ўз бола-чақамиз, ўз рўзгоримиз ғамини емаймизми? Баъзида фарзандларимизнинг тарбиясини эплай олмай ёки рўзғорни бутлай олмаганимизда дунё кўзимизга қоронғу кўриниб кетиб, ҳаётимиздан нолиб ҳам қўймаймизми? Лекин негадир ўз оиласидан ташқари бутун юрт ғамини еб яшаётган, ўз фарзандларидан ташқари ўзбегим фарзандларининг комил инсон бўлиб етишиши ҳақида қайғураётган, барча каби манфаат дардида эмас, миллат дардида ёнаётган, ҳуллас, барчамизнинг ташвишимизни қиляётган инсоннинг бундай беҳаловат ҳаётини одатий деб биламиз. Уйку олдидан кўчада Президент кортежи ўтаётганида ҳавас қилиб қараймиз-у, бу одам шу пайтгача ишлаб, аслида сизу бизнинг тинч ва фаровон ҳаётимиз ғамини қилиб, ўз ҳаловатидан кечаётгани ҳақида ўйлаб кўрмаймиз. Унинг бундай куюнчак фаолиятига ва ташвишмандлигига кўникиб ҳам қолганмиз. Баъзида яқин қон-қариндошларимизнинг ташвишлари ҳам бизга ор-

тиқчалик қилганида бу кишининг миллионлаб ўзбекистонликлар ҳақида қайғуриб яшаётганига таҳсинлар айтишни унутиб қўямиз.

Ваҳоланки, Москвадан ўтириб, Ўзбекистонни бошқара олган, пахта даласида қадди букилган ўзбекнинг ғурурини ҳам синдириш мақсадида амалга оширилган «ўзбеклар иши»ни бамайлихотир қузатган, мамлакатдаги қонли тўқнашувларнинг сабабини қулупнай билан тушунтирган раҳбарларни ҳам кўрганмиз. Ҳокимият васвасаси туфайли намоёншлар уюштириб, уларда ҳаттоки маййитдан ҳам «транспарант» сифатида фойдаланишдан тап тортмаган сохта демократларни ҳам кўрганмиз. Бир кишининг руҳини азоблаш нима, 16 февралда ҳокимиятпарастликнинг қонли қўллари нимага қодир эканлигининг гувоҳи ҳам бўлдик. Яқин ўтмишимиз «Бирни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил» деган ҳикмат асосида ҳулоса чиқаришга ундайди.

Шарқда давлатга ўзгача муносабатни кузатиш мумкин. Шарқда инсон давлатни катта бир оила деб билади. Шу боис, Шарқ кишиси давлат бошлиғини ўз отасидек ҳурмат қилади, уни эъзозлайди-ю, лекин бу ҳурмат эвазига ўзи сезмаган ҳолда унинг зиммасидаги масъулиятни янада оширади. Натижада, давлат бошлиғидан ҳам фуқаролари ҳақида ўз фарзандларидек қайғуриш, уларга ўз боласидек ғамхўрлик кўрсатиш талаб этилади. Демак, давлатни бундай шарқона тушунишимиз туфайли биз давлат раҳбарининг елкасидаги юкни юз-минг чандон ошириб юборамиз. Лекин давлат бошлиғи ҳам аслида сизу бизга ўхшаш оддий инсон эканини, юқорида айтганимиз — бир кишичалик тановул қилса-да, минглаб «қора қозон»ларнинг қайнаши ҳақида қайғураётганини унутиб қўямиз. Оллоҳ бир мартагина берган умрини миллионлаб одамларнинг турмушини яхшилашга сарфлайди.

Барчамиз шу нарсани яхши биламизки, мусулмончиликда инсондан умри давомида уч нарсани қилиш талаб этилади. Мусулмон ҳеч бўлмаганда битта қўчат экиши, оиласи учун уй-жой қилиши ва ниҳоят, фарзандларига

яхши тарбия бериши лозим. Ҳар биримиз шу нарсаларга интилиб яшаймиз, умримизни шунга баҳшида этамиз. Бу мақсадлар ҳаётимиз мазмунига айланади. Лекин, очиқ тан олиш керак, ҳаммамиз ҳам бунинг уддасидан чиқавермаймиз ва турли баҳоналарни рўқач қилиб, ўзимизни оқлаймиз. Ана энди масалага кенгроқ қаранг - бир кишичалик куч-ғайратга эга давлат раҳбари қанча жойни обод қилди, қанчадан-қанча бинолар бунёд қилди, қанчадан-қанча ёшларнинг тарбиясига бош-қош бўлди!

Даромад олишни кўзлаб боғ барпо этмоқчи бўлганларнинг юрт ободончилигини кўзлаб солиқлардан озод қилингани бежиз эмас-ку. Агар дехкон дарахт экаётганида, ундан фойда олишни кўзлаган бўлса, уни дарахт экишга рағбатлантирган Юртбошимиз нимани ўйлади экан? Вилоятларга сафар чоғида кўкаламзор қўчаларни кўриб самимий қувонганида, уларни бошқаларга намуна қилиб кўрсатишга Юртбошимизни нима ундади экан? Одамларни терак экишга чакириб, буни «эрта-индин уйга тўсин бўлади», деб тушунтирганида Юртбошимиз кимнинг уйини назарда тутди экан? Юртбошимиз эктирган дарахтлар бугун мева берди, у эктирган тераклар хонадонларга тўсин бўлди, унинг ташаббуси билан маҳаллалар, қўчалар кўкка бурканди.

Албатта, юртнинг ободлигига фақат кўчат-у, гулзорлар билан баҳо берилмайди. Мамлакатда қад кўтарган бинолар ҳам шу давлатнинг равнақи ҳақида гувоҳлик беради, унинг салоҳиятини кўрсатади. «Агар қудратимизга шак-шубҳангиз бўлса, биз қурдирган биноларни кўринг!». Юртимиздаги бунёдкорлик ишлари Темур бобомизнинг Оксарой пештоқида ёздирган бу ҳикматларини эслатади. Мамлакатимиз нафақат тарихий обидалари билан, балки замонавий бинолари билан ҳам барчани лол қолдирмоқда.

Дарҳақиқат, бугунги Ўзбекистонимизни улкан қурилиш майдонига ўхшатиш мумкин. Агар истиклолнинг дастлабки кунларида ҳар бир оилага иморат солиш учун алоҳида томорқа ер ажратилган бўлса, эндиликда бунёдкорлик ишлари давлат миқёсида амалга оширилмоқда.

Аммо гап шундаки, ҳар бир фуқаро ўз оиласи учун бошпана курса, фақат бир инсон барча кишиларни бошпанали қилиш ҳақида қайғурмоқда. Ҳар бир фуқаро иморат кураётганида ўзига қулайлик туғдиришни ўйласа, фақат бир инсон бинолар қурдираётганида бутун мамлакат равнақининг ташвишини тортмоқда.

Баъзан суҳбат асносида эшитиб қоласан: «шартми ҳозир ҳашаматли саройлар қуриш, бу - ортиқча зебу-зийнатга берилиш эмасми, шунга кетган маблағ одамларнинг ҳожатини чиқаришга сарфланса бўлмайдими?» Албатта, бу - бир ёқлама фикр, калта ўйлаш оқибатидир. Келинг, ўйлаб кўрайлик: Ўзбекистонда қандай бинолар қад кўтаряпти? Бу бинолар шунчаки кўзни қувонтириш ва ҳашамат учун қуриляптими ёки зарурат туфайлими?

Аввало, бу биноларнинг аксари маънавият ўчоқлари эканини унутмайлик. Темурийлар музейи, Имом Бухорий мақбараси, Аҳмад ал-Фарғоний ҳайкали — буларнинг барчаси халқимизнинг ифтихори, миллий ғуруримизни тиклаш учун яратилмадими? Наҳотки халқимизнинг топталган ғурурини қайта тиклаш бизга қиммат бўлиб кўринса? Боз устига, бизда қадимдан кўримсиз бинолар қуриш урф бўлмаган, биз ҳали-ҳануз аجدодларимизнинг маҳобатли бинолари билан ғурурланамиз. Шундай экан, нега энди бутун барпо этаётган биноларимизнинг салобати улардан кам бўлиши керак?

Иккинчидан, қурилаётган иншоотлар ичида меҳмонхона, банк ва биржалар талайгина. Бир қараганда, бундай бинолар биз учун ниҳоятда дабдабали ва ортиқчадек туюлади. Аслида-чи? Буларсиз Ўзбекистонни жаҳонга танитиш мумкинми, дунё билан бўйлашиш мумкинми? Ўйлаб кўринг: замонавий банк хизмати, шинам меҳмонхоналар, қулай савдо биржаларисиз хориждаги сармоядорларни ҳам, сайёҳларни ҳам жалб қилиб бўладими? Буларнинг барчаси юртимизнинг равнақи учун хизмат қилмайдими?

Учинчидан, давлатимиз раҳбари айрим қўшниларимиз каби ўзига олтиндан ҳайкаллар қурдираётгани йўқ.

Эътибор беринг, курилайтган барча иншоотлар, аввало, инсонга хизмат килиш учун мўлжалланган. Янги консерватория, театрлар ва бошқа маданият ўчоқлари сизу бизнинг маънавиятимизни юксалтиришга хизмат қилмаяптими? Янги спорт мажмуалари ва стадионлар фарзандларимизнинг жисмонан соғлом ўсишига хизмат қилмаяптими? Кўзимизга жуда ҳашаматли бўлиб кўринган коллеж ва лицейлар оқил, етук ва баркамол авлодни тарбиялашга хизмат қилмаяптими?

Халқимиз азал-азалдан илму фан тараққиёти, таълим ва маърифат ривожига эътибор қилган юрт раҳбарларини улуғлаб келган. Соҳибқирон Амир Темур, Мирзо Улуғбек даврида қанчадан-қанча етук олимлар, адиблар етишиб чиқди, жаҳонга татигулик илмий асарлар яратилди. Бунинг сабаби - улар мактаб-мадрасалар қуришга алоҳида эътибор бердилар. Мирзо Улуғбек Самарқандда расадхона қуриб, атоқли олимларни йиғиб, фалакиёт илмини ўрганишдан ташқари, бир қанча мадрасалар ҳам қурдиргани маълум. Айтишларича, у Самарқандда мадрасаи олия қуриш ҳақида фармон берганида, айрим вазирлар: «Бундай мадрасани қуриш учун жуда катта маблағ керак, подшоҳлик хазинасининг ўндан бир улуши сарфланади бунга», деб таҳликага тушганлар. Шунда Улуғбек уларга қараб: «Агар бунга подшоҳлик хазинасининг ярми сарфланса ҳам, мадрасани қуриш ниятидан қайтмайман. Зеро, илм-маърифат ҳар қандай хазинадан баланд туради», дейди. Бу гапни бир вақтлар ўз обсерваторияси орқали жаҳонга танилган Улуғбек айтган эди. Ана энди ўйлаб кўринг. Юртимизда коллеж, лицейлар қурдириш мақсади ортида қанчадан-қанча ёш Улуғбек, Форобий, Навоийлар авлодини тарбиялаш ва улар орқали миллатимизни жаҳонга танитиш каби эзгу ният яширин эмасми? Тўғри, иқтисодий қийинчиликлар мавжуд паллада давлат бюджетининг салмоқли қисmini таълим тизимига сарфлаш биров оғирлик қилади. Лекин айнан илм даргоҳларида келажакнинг баркамол, ақли расо авлоди вояга етишини кўра билган Юртбошимиз худди Улуғбек сингари бундай масканлар қуришдан

маблагни аймаётир. Нахотки, фарзандларимизнинг ақлий салоҳиятини, заковатини тоблайдиган таълим-таҳсил масканлари қуришдан тежаш мумкин бўлса?

Тан олиш керак, маърифатга сарфланган сармоя бирикки йилда ўзини оқламайди. Шу боис, Юртбошимизнинг таълим-тарбияга бунчалик эътибор бериши бир ривоятни ёдга солиди. Айтишларича, кекса бир киши ёнғок экаётганида ундан сўрабдилар: «Эй, отахон, ҳали бу кўчатингиз қачон дарахт бўлиб мевага киради-ю, қачон сиз унинг ёнғогини еб кўрасиз?». Шунда қария жавоб берибди: «Ғапингиз тўтри, бу дарахт ўн-ўн беш йилсиз мевага кирмайди. Унинг мевасини мен тотиб кўраманми-йўқми, бу фақат Яратганга аён. Мен бу кўчатни ўзим учун эмас, фарзандларим, набираларим учун эҳйаман». Ёнғок-ку 10-15 йилда мевага кириб, набиралар бобоси қилган меҳнатнинг роҳатини кўришар. Қария ҳам ўз пушти камаридан бўлган фарзандларини ўйлаб бу ишга қўл уряпти. Юртбошимиз кимни ўйлаб маърифатни юксалтириш ҳақида қайғуряпти? Келажак авлоднинг саодатини ўйлаб қилинаётган ишлар эмасми бу? Бу саволга жавоб берар эканмиз, Президент фарзандим деб билганларнинг сон-саногига ета олармиканмиз?

Очигини тан олайлик. Баъзида ўзимизнинг пушти камаримиздан бўлган 4-5 фарзандимизнинг тарбиясини ҳам эплай олмаймиз. Ўзига тўқ оилаларда бу «тўқликка — шўхлик» деб изоҳланса, ночоррок оилаларда бунинг сабабини йўқсилликка йўямиз. Нима бўлганида ҳам ўзимизни оқлашга ва турли баҳоналар ахтаришга тушамиз. Лекин негадир Ўзбекистоннинг миллионлаб ўғил-қизларининг тарбияси ҳақида қайғуриш Юртбошимизга қанчалик қийинлигини ўйлаб ҳам кўрмаймиз. Ўзи нима учун иқтисодчи бўлса-да, эрта-индин даромад келтириши мумкин бўлган соҳалар қолиб, самарасини узоқ йиллар кутиш талаб этиладиган таълим тизимидан сармояларни аймаётгани ҳақида жиддий мулоҳаза қилмаймиз. Бунда Юртбошимиз муаммога иқтисодчи ёки сиёсатчи сифатида эмас, балки давлат арбоби сифатида ёндашаётганининг

гувоҳи бўламиз. Одатда, аксариятимиз бугунги кун билан яшаймиз. Кўпроқ кундалик ташвишларимиз билан банд бўламиз. Шунинг учун бугунимиз тўқ ва фаровон бўлса, шу билан қаноат қиламиз ва бошқа нарсанинг ташвишини қилмаймиз. Юртбошимиз эса даврларни моҳирона боғлай олиши билан ажралиб туради, ҳаракатларини келажакка йўналтириб фаолият юритади. Бу - унинг ҳақиқий давлат арбоби сифатидаги хислатидир. Бундай фазилатларга эга бўлиш осон эмас. Даврнинг мураккаблигини англаб, унга қарши боришни ҳамма вақт ҳам, ҳамма ҳам уддалай олмаган. Даврга шунчаки мослашиб, ўзининг роҳат-фароғатини ўйлаб яшаш мумкин бўлган пайтда ўзининг халоватидан воз кечиб, эл-халқ манфаатини барча нарсадан устун қўйиш ҳамманинг қўлидан ҳам келавермайди. Бугунги кунда амалга оширилаётган ишларга биз баҳо беришга ожизмиз, уларга вақт — одил ҳакам.

Кишиларнинг табиати қизиқ. Америкалик киши тадбиркорликни, одатда, бино излашдан бошлар экан. Немис кишиси эса иш бошлашдан аввал ишлаб чиқаришнинг илғор технологиялари билан танишар экан. Японлар эса ўз бизнесини корхонасининг бўлғуси ходимларини ўқитишдан бошлар экан. Ҳақиқатан ҳам, инсон салоҳиятини оширишга йўналтирилган маблағлар энг самарали сармоя саналади. Аслида Президентимиз ташаббуси билан қабул қилинган «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг ижроси ҳам инсонга сарфланаётган инвестиция эмасми? Таълим тизимини бундай ривожлантириш орқали биз буюк келажагимизнинг мустахкам пойдеворини яратмаяпмизми? Бу борадаги ислохотлар «Фарзандларимиз биздан кўра билимдонроқ, кучлироқ, ақллироқ ва албатта бахтли бўлишлари шарт» деган мантикка бўйсундирилмаганми?

Балки бундай шиорлар Юртбошимизнинг саъйи ҳаракатларини баъзан тушуниб етмаётганимиз туфайли қалбларидан хитоб бўлиб чиқаётгандир. «Савоб ишни ҳар ким, ҳар куни қилиши керак!». Юқорида тилга олинган барча ўзгаришлар, ислохотлар, тадбирлар бу шиор аллақачонлар Президентимизнинг ҳаётий тамойилига айланишини

кўрсатади. Юртбошимизнинг юрагидан отилиб чиққан бу шиорни биноларнинг пештокига ёзиб қўйиш ҳақида қуюн-чаклик билан гапирганида Юртбошимиз ўзини ўйладимикан ёки бизними? Бир кўчат экиш, бир иморат солиш ва ўз фарзандларини тарбия қилишнинг савоби кўпми ёки мамлакатни боғ-роғга айлантириш, беҳисоб иморату йўллар қурдириш ва юрт фарзандларини ўз фарзанди деб билиб, уларнинг таълим-тарбияси бошида туришнинг савобими?

Х асрдаёқ бобокалонимиз Абу Наср Форобий раҳбарнинг фазилатларини санаб ўтар экан, ислохотчилик, келажакни ўйлаб амалга оширилган тadbиркорликни энг улўф фазилат деб қайд этган эди: «Баъзан раҳбарлар бир шаҳарнинг (жамиятнинг) соҳибкори, шаҳар халқи ҳаётига тегишли ишларда тadbиркор бўладилар. Улар бу йўл-йўриқларни ўтмишда кечган бошлиқлардан ўрганадилар. Лекин, шу билан бирга, раҳбар келажак учун ўтмишдаги расм-русум, йўл-йўриқларни ислоҳ қилиши лозим ва фойдали деб топса, турмуш шароити тақозосига қараб уларни ўзгартиради. Шунингдек, ёмон одатларни ўзида ифодаловчи ўтмишни ҳам ўзгартирмоғи керак. Акс ҳолда ўтмишнинг талабларига риоя этиб, унинг кайфияти сақланса, турмушда ҳеч қандай енгилик, ўзгариш ва ўсиш ҳам бўлмайди».

Бу ҳикматларнинг бутун қанчалик долзарблигини таъкидлаш, албатта, ортиқча. Аммо бу ўғитларнинг Ўзбекистонда қадам-бақадам амалга оширилаётганини айтиб ўтиш, бунинг ҳар бир соҳада турмушимиз, онгимиз, тафаккуримизда рўй бераётганини сезиш, шуларнинг бошида улўф бир инсон турганини ҳис этиш, буни камоли ҳурсандлик ва қониқиш билан қайд этиб, шукр қилиш лозим. Лекин шу билан бирга, бу инсон ҳам сизу бизга ўхшаш одам эканини унутмайлик, бизни ўйлаб қилинаётган машаққатли ва масъулиятли ишларида унга елкадош бўлайлик. Бунинг учун катта-катта минбарлар ва ойнаи жаҳондан туриб, Юртбошимизнинг айтганларини шунчаки қайтариб, сохта обрў кетидан қувмайлик. Бунинг учун уларнинг айтганларини, орзу-умидларини рўёбга чиқаришга бел боғлайлик.

Нашриётдан
Мухтарам китобхон!

*Муаллифнинг айни мавзуларни тўлиқ
қамраб олган мулоҳазалари билан нашри-
ёт томонидан яқин кунларда чоп этиш ре-
жалаштирилган китоб орқали танишасиз.*

Мундарижа

Сўзбоши.....	3
Биринчи боб. Биз билган ва билмаган тарих.....	5
Қизил аждаҳо комида.....	5
Чин ўзбек иши.....	26
Марказнинг ғирром ўйинлари.....	45
Иккинчи боб. Ҳуқуқий қуроли ишончли қалқон.....	72
Демократиянинг ёрқин ифодаси.....	72
Эркинликнинг ғалабасини муҳрлаган қонун.....	82
Конституциявийлик тамойиллари ва кафолатлари	90
Учинчи боб. Миллат дардида ёниш.....	101
Эхтиросларга ишонма, фикрла!.....	101
Ўзбекистон 2002 йилда:	
жаҳон эътирофи, эътибори, эхтироми	118
«...Ониким йўқ халқ ғамидин ғами».....	133

Ўзбекистон Республикаси

Ўзбекистон Республикаси

Ўзбекистон Республикаси

Алишер Аббосович Азизхўжаев

Чин ўзбек иши

“Академия” нашриёти
Тошкент, 2003 й

Мухаррир Р. Қўчқоров

Мусаххих Г. Абдуллаева

Рассом Р. Султонов

Техник муҳаррир, компютерчи Л. Фаҳрутдинова

Нашр учун масъул Д. Қобулова

Теришга берилди 15.09.2003 й. Босишга рухсат этилди
02.10.2003 й. Бичими 84х108 1/32. Офсет босма. Шартли босма
табоғи 8,7. Нашриёт ҳисоб табоғи 8,5
Адади 5000. Баҳоси шартнома асосида. Буюртма № 5485

«Шарк» нашриёт-матбаа акциядорлик компаниясининг
босмахонаси. 700029, Тошкент, Буюк Турон кўчаси 41-уй.